

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Навчальне видання

КОБЕЦЬ ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА
МІЩУК МАР'ЯНА БОГДАНІВНА

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 052 «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Івано-Франківськ 2025

УДК 32:342.413(477)

ББК 66.023(0)

К 55

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол №8 від 19 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Монолатій Іван Сергійович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Ломака Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент, кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кобець Ю.В., Міщук М.М.

Політична система суспільства: навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 Політологія галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2025. 104 с.

Цей навчально-методичний посібник сприятиме здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у вивченні дисципліни «Політична система суспільства». Він містить матеріали для підготовки до семінарських занять, самостійної роботи, контрольних завдань, написання бакалаврської роботи, наукових статей та виконання індивідуальних дослідницьких завдань.

У посібнику визначено та проаналізовано основні поняття й категорії курсу, подано рекомендовану літературу для поглибленого вивчення тематики, а також включено окремі хрестоматійні матеріали.

ЗМІСТ

Вступ	4
Мета, завдання, компетентності та програмові результати вивчення навчальної дисципліни.....	5
Політика курсу.....	7
Опис навчальної дисципліни. Структура навчальної дисципліни	8
Навчальна програма курсу	9
Тематичний план лекцій	15
Плани семінарських занять	16
Організація самостійної роботи	24
Індивідуальні науково-дослідні завдання	25
Оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів	26
Питання для підсумкового контролю	29
Тестові завдання	31
Основні терміни та поняття	47
Рекомендована література	63
Хрестоматійні матеріали.....	64

ВСТУП

У контексті розвитку сучасного суспільства особливої ваги набуває формування ерудованого, компетентного фахівця, здатного орієнтуватися не лише у власній професійній сфері, а й у складному політичному просторі. Сучасні політичні реалії висувають до молоді вимогу критичного мислення, уміння аналізувати політичні події та процеси, розуміти сутність політичного життя.

Політична освіта постає невід'ємною складовою професійної підготовки сучасного спеціаліста і свідомого громадянина, адже вона є важливою умовою формування правової демократичної держави.

Актуальність вивчення політичних систем та застосування системного аналізу в політичній науці зумовлена необхідністю глибшого розуміння механізмів функціонування влади, взаємодії між інститутами, а також динаміки політичних процесів у сучасному світі. У глобалізованому та інформаційно насиченому суспільстві політичні події мають дедалі складніший характер, що вимагає від фахівців здатності до аналітичного мислення, критичної оцінки та прогнозування. Системний підхід дозволяє розглядати політичну систему як цілісний організм, виявляти взаємозв'язки між її елементами, визначати вплив зовнішнього середовища та адаптаційні можливості системи. Усвідомлення структури, функцій і типів політичних систем є необхідним для формування демократичного політичного мислення, розвитку громадянської активності та ефективної участі у політичному житті.

Освітня компонента «Політична система суспільства» має на меті сформувати у здобувачів цілісне уявлення про політичну сферу суспільного життя та роль особистості в ній. Запропонований посібник сприятиме поглибленню знань студентів щодо політичних процесів, допоможе розкрити сутність і функції політичної системи, зрозуміти структуру політичної влади, роль держави як ключового інституту, особливості правової держави, механізми взаємодії держави та громадянського суспільства, а також динаміку політичного процесу та значення політичних партій у житті суспільства.

Навчальний матеріал, викладений у цьому посібнику, підготовлено відповідно до програми дисципліни «Політична система суспільства» з урахуванням вимог Болонської декларації, модульного принципу організації навчального процесу та системи рейтингового оцінювання знань і навичок студентів.

З огляду на обмежений обсяг аудиторного навчального часу, теоретичний зміст посібника структуровано у вигляді восьми навчальних тем. До кожної теми подано тематичний план, перелік питань для семінарських занять, тематику індивідуальних завдань, завдання для самостійного опрацювання, питання для самоконтролю, а також методичні рекомендації щодо підготовки до семінарів, написання письмових і складання підсумкового контролю (заліку).

Для полегшення засвоєння матеріалу автори прагнули подати ключові положення дисципліни у стислому й доступному форматі, акцентуючи увагу на основних теоретичних поняттях і категоріях політичної, юридичної та соціологічної наук, а також на характерних рисах окремих державно-правових явищ.

У процесі підготовки посібника були використані наукові праці, підручники та навчальні матеріали провідних українських науковців. Також було використано Конституцію України, чинне законодавство та інші нормативно-правові акти.

Авторський колектив сподівається, що посібник не лише сприятиме кращому розумінню політичної системи України, а й допоможе студентам сформувати активну політичну позицію, усвідомити власну роль у громадському та суспільному житті та мотивуватиме до активної громадянської участі.

МЕТА, ЗАВДАННЯ, КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ПРОГРАМОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна “Політична система суспільства” є складовою освітньо-професійної програми “Політологія” підготовки фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти за спеціальністю 052 Політологія галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Згідно з навчальним планом відноситься до нормативних навчальних дисциплін. Вивчається у першому семестрі першого року навчання в обсязі 3 кредити за Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Метою вивчення навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із предметом і методами досліджень політичних систем, з'ясування сутності, основних підходів щодо визначення, структури, функцій та типології політичних систем, їх легітимації та зв'язку з навколишнім середовищем. Метою викладання дисципліни є також опанування студентами системного підходу щодо аналізу політичної сфери життя суспільства

Основними цілями вивчення дисципліни є вивчення дисципліни є опанування студентами понятійно-категоріального апарату «Політичних систем суспільства»; розглянути ідею системності в історії суспільно-політичної думки; з'ясувати сутність соціальної системи, та її різновиду – політичної, проаналізувати основні моделі, структуру, функції та типологію політичних систем; зброїти студентів основами системного аналізу політичної сфери життя суспільства; ознайомлення з науковим інструментарієм дослідження динаміки трансформації політичних систем.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- предмет та об'єкт курсу, основні поняття і категорії;
- методи дослідження теорії системи;
- історію розвитку системних уявлень;
- основні теорії політичної системи;
- загальні характеристики, типи та легітимність політичних систем;
- специфіку політичних систем перехідного типу;
- сутність системного аналізу оцінки політичної дійсності.

вміти:

- аналізувати політичні системи, використовуючи різні методи дослідження;
- типологізувати політичні системи за різними критеріями;
- фахово використовувати понятійний апарат теорії політичних систем;
- кваліфіковано прогнозувати розвиток політичних систем.

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у політичній сфері, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, із застосовуванням теорій та методів політичної науки.

Загальні компетентності:

ЗК01. Знання предметної області та розуміння професійної діяльності.

Фахові компетентності:

СК-3 Здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах

СК-4 Здатність застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, міжнародних та глобальних студій у фаховій діяльності.

СК-5 Здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.

СК-6 Здатність аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.

Програмні результати навчання:

РН01. Розуміти предметну область, етичні та правові засади професійної діяльності

РН10 Вміти описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.

РН11 Застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, міжнародних та глобальних студій у фаховій діяльності.

РН12 Вміти аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування

РН13 Вміти аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні

ПОЛІТИКА КУРСУ

Політика курсу полягає у послідовності набуття знань, умінь і навичок у ході лекцій, семінарських занять і самостійної роботи. Курс передбачає роботу в колективі. Середовище в аудиторії є дружнім, творчим, відкритим до конструктивної критики. Усі завдання, передбачені програмою, мають бути виконані у встановлений термін. Під час роботи над завданнями не допустимо порушення академічної доброчесності. Презентації та доповіді мають бути авторськими оригінальними.

Академічна доброчесність. Усі письмові роботи перевіряються на наявність плагіату і допускаються до захисту із коректними текстовими запозиченнями не більше 25%. Списування під час контрольних робіт заборонені (в т.ч. із використанням мобільних пристроїв). Дотримання академічної доброчесності засновується на ряді положень та принципів академічної доброчесності, що регламентують діяльність здобувачів вищої освіти та викладачів університету. Ознайомитися з даними положеннями та документами можна за посиланням: https://efund.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/172/2023/11/34-06_2022-polozhennia-pro-zapobihannia-akademichnomu-plahiatu-ta-inshym-porushenniam-akademichnoi-dobrochesnosti-1.pdf

Відвідування лекцій та семінарських занять для студентів є обов'язковим. Відвідування занять є обов'язковим компонентом оцінювання, за яке нараховуються бали. За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, міжнародне стажування) навчання може відбуватись в он-лайн формі за погодженням із керівником курсу.

Політика курсу передбачає перездачу усіх невиконаних завдань в силу серйозних запізнь на заняття або пропущених пар без поважних причин. За умови відсутності студента (-ки) на лекції чи семінарського заняття, отримання негативної оцінки на семінарських заняттях або ж невчасного виконання індивідуальної роботи визначений день для відпрацювання пропущених аудиторних занять, негативних оцінок та подачі індивідуальних робіт – середа, 16.00 год. – 17.00 год. У випадку негативної оцінки на третьому талоні або не допуску до екзаменів внаслідок не виконання навчального плану студент має право на повторне вивчення курсу, яке регулюється Положенням про порядок повторного вивчення дисциплін (кредитів ECTS) в умовах ECTS: <https://efund.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/172/2023/09/polozhenniapro-povtorne-vyvchennia-dystsyplin-kredytiv-ects-v-umovakh-ects.pdf>

Неформальна освіта. Можливе зарахування результатів неформальної освіти у відповідності з Положенням про порядок зарахування результатів неформальної освіти в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника: https://efund.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/172/2023/05/02-07.33_2022-polozhennia-pro-vyznannia-rezultativ-navchannia-zdobutykh-shliakhom-neformalnoi-osvity-v-prykarpatskomu-natsionalnomu-universyteti-imeni-vasylii-stefanyka.pdf

Можливе зарахування окремих тем через проходження відповідних курсів на дистанційних платформах:

- Цикл матеріалів «Крок до взаємодії: антикорупційні інструменти для роботи з молоддю» <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/krok-do-vzayemodiyi-antykoruptsiya/> (тема 8)

- Організація адвокаційної кампанії на місцевому рівні <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/advokatska-kampaniya-miscevyi-riven/> (тема 9)

- Ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування з громадськістю <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/effective-local-governance/> (тема 6)

- Смарт-громада: управління на основі даних <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/mart-community-data-management/> (тема 6).

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 0301 Соціально-політичні науки (шифр і назва)	нормативна	
	Спеціальність 052 Політологія (шифр і назва)		
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): Політологія	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		1-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання: (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин - 90		1-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 1	Освітній рівень: Бакалавр	12 год.	
		Практичні, семінарські	
		18 год.	
		Лабораторні	
		0 год.	
		Самостійна робота	
		60 год.	
		Індивідуальні завдання:	
		Вид контролю: залік	

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема	кількість год.		
	лекції	заняття	сам. роб.
Тема 1. Системність в процесі пізнання	2	2	6
Тема 2. Системність та суспільство	2	2	6
Тема.3. Політична система суспільства як предмет політичної науки	2	2	8
Тема 4. Класичні та сучасні теорії політичної системи	2	2	8
Тема 5. Структура, функції та типологія політичних систем	2	2	10
Тема 6. Держава – основний інститут політичної системи	2	2	6
Тема 7. Політична система України та її особливості		4	8
Тема 8. Динаміка та статика політичних систем. Модернізація та трансформація політичних систем		2	8
ЗАГАЛОМ:	12	18	60

Тема 1. Системність в процесі пізнання

Фактори системності /неоднорідність, суперечливість/. Виникнення системи. Поняття системи та інтегративні якості. Структура. Властивості. Компоненти системи. Макро-, мезо-, мікро соціальні системи. Класифікації систем: за походженням, за змістом, за взаємодією з оточуючим середовищем, інші класифікації.

Перші інтуїтивні здогадки про інтегративну суть явищ. Епоха еллінізму як час появи поняття система. Арістотель. Філософія механіцизму у творах Декарта, Коперніка, Галілея, Ньютона. Поняття механізму системи. Визначення і характеристика системи в творах німецьких філософів І. Канта, Ф.Шелінга, Г.Гегеля. Системність як прояв Божественного начала, абсолютної ідеї в об'єктах явищах і процесах світу. Архітектоніка як мистецтво побудови системи. Методологічна функція системності як методу пізнання навколишньої в т.ч. соціальної дійсності.

Виникнення та взаємозв'язок понять "системність", "системний підхід", "системний аналіз", "система". Цілісність системи та її якості. Системний аналіз політики та суспільства. Система та середовище. Особливості загальної теорії систем.

Тема 2. Системність та суспільство

Виникнення органічної теорії - О.Конт, Г.Спенсер. Основні критерії органіцизму. Подібність суспільних і органічних агрегатів /систем / за Г.Спенсером.

В. Парето як автор, однієї з перших концепцій соціальної системи, її циклічного розвитку. Гібридний напрямок системних уявлень Ф. Тьонніса. Е.Дюркгейм /органічна община, солідарність/. К.Маркс як теоретик інтегративності.

Основні характеристики соціальної системи, її компоненти - діяльність, потреби, відносини, суб'єкти, інтереси, об'єкти і засоби соціальної діяльності. Структура суспільних систем організаційна структура, ресурсна структура, інформаційна структура, цільова структура, функціональна структура, технологічна структура, мотиваційна структура/. Оточуюче середовище суспільних систем, їх ієрархічність. Кризові стани у розвитку суспільних систем. Синергетичний ефект.

Людина як компонент суспільної системи. Групи - як мікросистеми. Сучасні концепції організаційного розвитку соціальних систем.

Критичні пороги соціальних систем.

Ентропійні процеси в соціальних системах.

Антропологічні, соціально-політичні і духовні аспекти функціонування соціальних систем.

Тема.3. Політична система суспільства як предмет політичної науки

Проблеми теорії в методології суспільних наук. Теорія як множина теоретичних тверджень. Соціальна теорія і її специфіка. Види теорії: формальні, загальні, окремі, конкретні. Теорія в суспільних науках її загальні властивості та характеристики. Основні функції теорії в суспільних науках: концептуальна, описова, пояснювальна, прогностична. Системність теорії.

Предмет основ теорії політичних систем - проблема визначення, актуальність. Основні завдання теорії політичної системи в методологічному плані: уявити політичне життя як систему поведінки людей, виявити механізми впливу політичних дій, вчинків на характер політичних інститутів і структур; зрозуміти політику як цілісність, що відкриває можливість проаналізувати способи і форми її взаємодії з навколишнім середовищем, компонентами якого виступають природа, економіка, культура, соціальна

структура; виявити способи збереження стабільного стану політичної системи, її здатність адаптуватися до впливу зовнішнього середовища; прослідкувати, як політична система зі всім розмаїттям складу й функцій виступає засобом соціальної інтеграції, стримування деструктивного виду соціальних відмінностей на функціонування складових частин суспільного організму.

Міждисциплінарний характер теорії політичних систем. Філософія, історія, юридичні дисципліни - основа методології теорії політичних систем. Економіка, кібернетика інші науки та їх вплив на розвиток теорії політичних систем. Зворотній вплив.

Основні аспекти дослідження політичних систем: інвайроментальний / взаємовідносини середовища і системи/; Інституційний /організаційні елементи системи/; регулятивний /політичні норми як нормативна основа діяльності інститутів системи/; комунікативний/внутрішньополітичні зв'язки і відносини/; функціональний /політичний режим, який складається в результаті діяльності елементів системи, політичний процес/; ідеологічний /політична свідомість і культура/; рольовий /роль політичної системи взятої як ціле в людському суспільстві й на міжнародній арені, а також ролі і призначення окремих елементів системи/.

Методологічне і практичне значення теорії політичних систем: як ідеальної моделі для широкого застосування і розкриття всіх потенційних можливостей функціоналізму, як глобальної концепції, яка в ряді випадків є основою для вироблення і розвитку інших концепцій, що стосуються політичної сфери, як головного засобу вирішення практичних політичних проблем. Теорія політичної системи-як засіб сприяння та вироблення рекомендацій по вдосконаленню структури політичної) системи, а також виробленню заходів, скерованих на підвищення її адаптативності до середовища і посилення соціальної ефективності. Теорія політичної системи як теоретичний і практичний засіб визначення стресових ситуацій дисфункцій, політичної і соціальної напруги і їх нейтралізації. Теорія політичної системи як засіб визначення рівня політичної стабільності й тій чи іншій країні.

Основні поняття, які використовуються в теорії політичних систем: основні рівні і понятійні ряди, підсистеми понять, які розрізняються за обсягом, об'єктом застосування

Тема 4. Класичні та сучасні теорії політичної системи

Багатоманітність підходів і визначень політичної системи у працях західних та вітчизняних дослідників. /М.Дюверже, К.Кулчар, Д.Істон, Г.Алмонд, К.Дойч, Р.Кларк, А.Лопатка та ін./ Два рівні визначення політичної системи К.Кулчара. Політична система як підсистема більш широких соцієнтальних систем. Три підходи до вивчення політичних систем. Г.Кінлоха; Структурно-функціональний підхід Т.Парсонса, конфліктна модель Р.Дарендорфа, соціально-біхевіористська модель Т.Блумера, П.Блау.

Теорія політичної системи Д.Істона. Основні параметри політичної системи: вхід, введення інформації у формі вимог /конструктивних, деструктивних, розподіляючих, регулюючих, комунікативних/ та підтримки. Внутрішньосистемна конверсія. Вихід інформації - рішення, політичні дії. Взаємодія з зовнішніми середовищем. Недоліки моделі Істона - розбитість меж системи, ігнорування структури системи. Удосконалена модель політичної системи Істона-Мітчела /суспільство як надсистема, вплив різноманітних елементів суспільства на політичну систему/. Недоліки моделі - проблема кількісних і якісних параметрів, питомої ваги і впливу.

Теорія політичної системи Г.Спіро. Політична система і умови її динамічної рівноваги /стійкість, гнучкість, ефективність, результативність/. Переваги і недоліки моделі Г.Спіро /можливість порівняння з іншими системами, неврахування ролі та впливу суспільних і соціальних груп, політичних партій та установ, невизначеність критеріїв ефективності,

результативності, стабільності/.

Теорія політичної системи Г.Алмонда. Алмонд як теоретик мікроструктуралістського функціоналізму. Нові принципи і поняття: будь яка система має свою структуру. Будь-яка система здійснює одні й ті ж функції, будь яка система є багатфункціональною, всі політичні системи змішані в культурному сенсі. Поняття ролі, структури.

Кібернетична модель політичної системи К.Дойча. Інформація і її значення для прийняття, політичних рішень. Управління як пілотування, визначення курсу, місце знаходження стосовно політичної цілі.

Тема 5. Структура, функції та типологія політичних систем

Поняття структури як теоретична проблема теорії політичних систем. Основні підсистеми політичної системи: інструкційна, нормативна, комунікативна, функціональна, культурна – загальна характеристика. Влада як доміанти політичної системи. Рівні влади /інституційна – мегарівень, мезорівень; неінституційні мікрорівень; легальні, тіньові/. Інституційна підсистема політичної системи (держава, партії, політичні організації, об'єднання громади.).

Держава як елемент політичної системи, її роль та основне призначення.

Політичні відносини, їх особливості, зміст, сутність, критерії типології. Відносини панування, підкорення; координаційні, субординаційні; законодавчі, управлінські, судові; стихійні, свідомі та інші і їх роль у політичній системі.

Політичні норми. Проблематичність визначення політичних норм, їх специфіка, сфери впливу. Основні Функції політичних норм у політичній системі. Санкціонування політичних норм через інші соціальні норми, /традиції, мораль/, стабільність норм. Різноманітність політичних норм: за змістом, способом впливу на поведінку людей, стосовно виникнення. Вплив нормативної підсистеми на зовнішні дії політичної системи.

Політична свідомість і культура як інтегруючий чинник політичної системи. Спадковість у відтворенні політичного життя суспільства.

Поняття функції і дисфункції. Різноманітність визначень функцій політичної системи. Функції політичної системи як властивості субстанції, що проявляються в певному роді діяльності, динамічний бік функцій і його вираження через поняття політичного процесу, статичний бік функцій і його вираження через поняття політичний режим.

Керівництво та управління - основні функції політичної системи. Політична система як керівна управлінська система. Керівництво – стратегічна функція, її зміст /встановлення цілей, ідеалів, цінностей, створення довготривалих програм розвитку, Нормування політичної доктрини держави, формування основних віх політичної ідеології, визначення головного противника системи, її союзників/. Політичне керівництво як функція підтримки та формування певного соціально-політичного устрою, його захисту, виправдання існування. Перша умова керівництва й управління - наявність вибору, друга умова керівництва та управління - необхідність володіння інформацією, зворотній зв'язок. Третя умова керівництва та управління полягає в тому що для управління треба здійснювати процес прийняття рішень у певній послідовності. Алгоритм управління. "Чорна скриня". Загальна закономірність керівництва й управління - закономірність рівноваги.

Класифікація функцій за Г.Алмондом /політичної соціалізації, адаптації, реагування, екстракційна, дистрибутивна, регулююча/. Політична соціалізація як процес набуття політичних знань, вірувань, почуттів цінностей лояльне ставлення до інститутів влади для забезпечення підтримки існуючої моделі політичної системи. Функція адаптації до оточуючого середовища. Функція реагування як відповідь на імпульси і сигнали, які й дуть ззовні чи зсередини системи. Екстракційна функція як здатність

політичної системи черпати ресурси з внутрішнього і зовнішнього середовища. Дистрибутивна функція - розподіл політичною системою благ послуг і статусів. Регулююча функція - управління і координація поведінки індивідів і груп.

Визначення функцій на макро- мезо- і мікрорівнях. Функції політичної системи за Т.Парсонсом. Функції представництва, введення правил, застосування правил, інтерпретації. Функції самопідтримки системи – ті, які виконує політична система не щодо суспільства загалом, а щодо власної стабілізації / розв'язання конфліктів, легітимності іншої/. Потенціал- агресивності функцій політичної системи.

Проблеми легітимізації політичної системи: основні механізми. соціопсихологічні механізми /за Р.Лейном/ - "сила відомого", вірці; гіпотеза "справедливого світу", співвідношення "екстерналістів" та "інтерналістів", "ілюзія контролю", "підкорення авторитету", "конформізм". Механізми легітимізації засновані на участі громадян /партисипаторні/. Соціотехнічні механізми легітимності. Технократичні механізми /через адміністративну, економічну, воєнну, перетворюючу, т.п. ефективність політичної системи/. Легітимізація з допомогою сили. Легітимізація шляхом внутрішньої чи зовнішньої загрози.

Джерела делегітимізації політичної системи: відсутність артикуляції інтересів, соціокультурні, бюрократизація, етнічний сепаратизм, втрата елітою віри в легітимність влади, зовнішнє походження влади і режиму.

Криза легітимності - теоретичний аспект сучасних досліджень.

Типи політичної системи як спосіб її життєдіяльності, його детермінанти. Значення класифікації політичних систем. Типології політичних систем в історичному ракурсі / Платон, Арістотель, Гоббс, Монтеск'є, Вебер та ін./.

Основні сучасні типології політичних систем: різноманітність критеріїв.

Критерії взаємовідносин системи з зовнішнім середовищем / відкриті, закриті/. Критерії змісту і форм правління / Ж.Блондель - ліберальні демократії, комуністичні чи авторитарно - радикальні, традиційні, популістські, авторитарно - консервативні/. Критерії конкурентності /командні, загальні, соціопримирливі/.

Типологія політичних систем за критерієм відмінностей політичних культур і розподілу політичних ролей /за Алмондом - англоамериканська, європейсько - континентальна, до індустріальна, тоталітарна/.

Критерій політичного режиму. Основні різновиди.

Комплексні критерії типології /за рівнем виробничо-технологічного, соціально-економічного розвитку/.

Класифікація Д. Ептера /диктаторські, олігархічні, позірно представницькі, прямо представницькі/. Ш.Н.Ейзенштадта /примітивні чи первісні, патрімональні імперії, кочові чи завойовницькі імперії, держави-міста, феодалні системи, централізовані бюрократичні імперії, сучасні системи - демократичні, автократичні, тоталітарні, слабозвинуті/.

Тема 6. Держава – основний інститут політичної системи

Сутність держави і теорії її походження. Поняття держави і трояке трактування її значення. Теорії походження держави. Розуміння держави представниками юридичного позитивізму та їх послідовниками. Основні парадигми держави (Х.Карраседо). Ознаки держави. Основні принципи функціонування держави. Типи держави. Марксистська типологізація держави. Суспільно-етнічна типологізація. Соціально-правові типи держави. Правова держава та її засадничі принципи. Типологізація держав Н. Ферніса і Т. Тілтона. Типологізація за ступенем економічного розвитку. Політична типологізація держави. Структура і функції держави. Загальний поділ державних інститутів. Складові елементи структури держави. Розмаїття тлумачень функцій держави в політичній теорії (марксизм,

класичний лібералізм, соціальний лібералізм, концепція держави загального благоденства, концепція плюралістичної демократії, неоконсерватизм). Класифікація функцій держави (внутрішні і зовнішні). Державний податок. Форма держави і форми державного правління. Зміст категорії «форма держави». Чинники формування держави. Форма державного правління. Монархія та її види і підвиди (історичні та сучасні). Особливості монархічної форми правління країн Британської співдружності націй. Сучасні системи престолонаслідування. Сучасний монархізм. Відмінності між президентом і монархом. Ідея республіканізму. Види республіканського правління. Різновиди парламентських систем. Право «вето». Імпічмент. Вотум недовіри. Форми державного устрою. Категорія «форма державного устрою». Унітарна держава. Принцип унітаризму та його ознаки. Централізована і децентралізована унітарна держава. Федерація. Принцип федералізму. Ознаки федерації. Право сецесії. Конфедерація. Принцип конфедералізму. Ознаки конфедерації. Імперія. Сепаратизм і автономія. Поняття «велика держава». Політичні режими, їх типологія і модернізація. Сутність поняття «політичний режим». Основні параметри політичних режимів. Головні типи політичних режимів та їх різновиди. Ознаки політичних режимів.

Тема 7. Політична система України та її особливості

Характеристика владних відносин за часів Київської Русі. Особливості політичного устрою Козацько-Гетьманської держави Б.Хмельницького. Політична система УНР. Особливості політичної системи Радянської України як продовження політичної системи СРСР. Політична спадщина тоталітарної системи. Незалежність України - початок реформування політичної системи суспільства. Складний процес утворення нової політичної системи країни. Основні напрямки й перспективи реформування політичної системи України. Головні завдання демократичного процесу. Конституція України - правовий документ, який закріплює систему відносин, інститутів, політичних і правових норм і законів, пов'язаних із формуванням і здійсненням влади й управління в новій політичній системі суспільства.

Аналіз сучасного стану та перспективи змін взаємовідносин трьох гілок державної влади в Україні. Інститут Президентства. Законодавча влада та її особливості. Вибори та виборчий процес в Україні. Особливості партійної системи України та її вплив на реформування політичної системи. Аналіз стану політичної культури суспільства. Правові та політичні норми.

Проблеми політичного розвитку в науковій думці. Взаємозалежність проблем розвитку, модернізації, реформування і трансформації політичних систем (шляхи, критерії, типи). Аналіз перехідних процесів від авторитарних і тоталітарних політичних систем до демократичних, особливості цього процесу в Україні. Соціально-політичні кризи як причини трансформаційних перетворень політичних систем. Трансформації політичних систем за Ч.Ендрейном. Перспективи трансформаційних процесів в Україні.

Тема 8. Динаміка та статика політичних систем. Модернізація та трансформація політичних систем

Структурно функціональні та генетичні напрямки вивчення перехідних /посткомуністичних/ політичних систем. Історико культурний, соціокультурний, елітистський, неоінституціоналістський, інтернаціональний підходи вивчення політичної системи перехідного типу. Основні риси посткомуністичних політичних систем. Парадоксальний розвиток його основні суперечності /між радикальними соціоекономічними змінами і вимогами стабільності, між потребами підвищених стандартів і вузькими соціоекономічними і культурними передумовами, між потребами

модернізації і лібералізації і потребами повернення до традиційних норм, між вимогами накопичення і вимогами легітимізації, деякі інші суперечності. Напівдемократичні, напівавтократичні політичні системи і їх поєднання як наслідок перехідного розвитку.

Політичні системи перехідного типу: динамічність, способи стабілізації, форми дестабілізації /теоретичний аспект/. Способи стабілізації /соціальне та політичне маневрування - зміна політичних акторів, створення образу ворога та ін./. Політичне маніпулювання. Інтеграція контр еліти. Силловий тиск.

Модернізація політичних систем: основні причини, суперечності та етапи. Альтернативи модернізації /теорії залежності, теорії світової системи/.

Тип сучасної політичної системи України.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Системність в процесі пізнання

Зародження системних уявлень.

Становлення системного підходу та теорії систем.

Тема 2. Системність та суспільство

Суспільство як соціальна система.

Ознаки суспільства як системи. Характеристики соціальної системи

Підсистеми суспільства.

Тема.3. Політична система суспільства як предмет політології

Системний аналіз в політичній науці як методологічна основа дослідження політичних систем

Категоріальне осмислення «політичної системи».

Особливості політичної системи на відміну від інших систем суспільства.

Тема 4. Класичні та сучасні теорії політичної системи

Багатоманітність підходів до макрополітичної структури суспільства.

Сучасні постсистемні підходи до політичної системи.

Тема 5. Структура, функції та типологія політичних систем

Структура політичної системи.

Функції політичної системи.

Загальна характеристика типології політичних систем

Інтеграційна типологія політичних систем

Політичний режим як тип політичної системи.

Моделі політичної системи

Тема 6. Держава – основний інститут політичної системи

Сутність держави і теорії її походження.

Поняття держави і трояке трактування її значення.

Ознаки держави.

Типи держави.

Структура і функції держави.

Форма держави і форми державного правління.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Системність в процесі пізнання (2 год)

Основні поняття: синергетика, структуралізм, субстанційна сторона системи, структурність, структура цілісної системи, структура соціальної системи, просторово-часова структура системи, координація та субординація компонентів системи, самоорганізована система, біфуркація, теорія самоорганізації системи, цілеспрямованість системи, детермінація та сумісність компонентів системи, динамічність соціальної системи, функції системи, однофункційні та багатфункційні системи, координація та субординація функцій соціальної системи, функціонування системи, системно-компонентний аспект системи, системно-структурний аспект системи, системно-функціональний аспект системи, системно-інтегративний аспект системи, середовище системи.

План

1. Місце системного аналізу політики в науці.
2. Передумови виникнення загальної теорії систем та зародження системних уявлень.
3. Особливості загальної теорії систем та становлення системного підходу.
4. Синергетичний підхід в системному аналізі.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення понять «система» та «аналіз».
2. Охарактеризуйте головні підходи до вивчення систем.
3. Розкрийте основні характеристики системи.
4. Перерахуйте критерії для класифікації систем та проаналізуйте їх доцільність.
5. Перерахуйте основні передумови виникнення системного підходу та проаналізуйте їх.
6. Дайте характеристику основних етапів становлення та розвитку системного підходу.
7. Охарактеризуйте концепцію тектології А. А. Богданова.
8. Розкрийте сутність загальної теорії систем Л. фон Берталанфі.
9. Визначте особливості концепцій системного підходу Т. Парсонса, Р. Акоффа, І. Пригожина та І. Блауберга.

Література для опрацювання

Добржанська О. Л. Конспект лекцій з нормативної дисципліни «Системний аналіз» / О. Л. Добржанська. К.: ІМВ, 2004. 67 с.

Згуровський М. З. Основи системного аналізу / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова. К.: Видавнича група ВНУ, 2007. 544 с.

Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології. Навч. посіб. К., ФОП Колісник К. І., 2009. 144 с.

Шарапов О. Д. Системний аналіз: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / О. Д. Шарапов, Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. К.: КНЕУ, 2003. 154 с.

Dahl R. A. Modern Political Analysis / R. A. Dahl, B. Stine-brickner. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2002. 172 p.

Easton D. A Systems Analysis of Political Life / David Easton. Chicago: Univ. of Chicago Pr., 1979. 508 p.

Тема 2. Системність та суспільство (2 год).

Основні поняття: системність, соціальна система, соціетальна спільнота, системно-механістичне, системно-органічне та синтетичне уявлення про суспільство, теорії походження суспільства, типологія суспільств, підсистеми соціальної системи, політична системність, система, цілісний та інтегративний характер систем, принцип адитивності системи, цілісна та сумативна система, системно-структурний та системно-функціональний характер систем, атрибути цілісної системи, природа систем, типи систем, фактори системності.

План

1. Система як цілісність. Атрибути цілісності системи.
2. Суспільство як система. Теорії походження та типологія суспільств.
3. Суспільство як соціальна система.
4. Ознаки суспільства як системи. Характеристики соціальної системи
5. Підсистеми суспільства.

Доповіді та повідомлення:

1. Системність у політичних відносинах і політичній діяльності.
2. Теорії постіндустріального суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Загальна характеристика поняття «система».
2. Підходи до класифікації систем.
3. Характеристика складних систем. Соціальні та політичні системи.
4. Що таке суспільство?
5. Чим характеризується соціальна система?
6. Які ви знаєте соціальні спільноти та чим вони характеризуються?
7. Сформулюйте визначення соціальної структури суспільства.
8. Які існують підходи до аналізу соціальної структури суспільства?
9. Що таке соціальні інститути, якою є їхня роль у суспільстві?
10. Якими є особливості соціальної структури сучасного українського суспільства?

Література для опрацювання

1. Кириченко В. М. Політичні системи світу : кредитно-модульний курс : навч. посіб. К., 2013.
2. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко. К., 2015.
3. Parsons T. Essays in Sociological Theory. Revised Edition / T. Parsons. N.Y- (London): Free Press, Macmillan, 1964.
4. Sztompka P. The Sociology of Social Change, Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993, 348 p.
5. Wesolowski W. Strata and Strata Interests in Socialist Society. Structured Social Inequality; [ed. by C. S. Heller]. Harmondsworth: L. Penguin Education, 1969. P. 127-145
6. Вебер М. Господарство і суспільство; пер. з нім. М. Кушнір, К.: Всесвіт, 2013. 1112 с
7. Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації: Навч. посіб., Л.: «Магнолія 2006», 2007, 328 с.
8. Кузьмук О. Середній клас в українському суспільстві: перспективи теоретичного та емпіричного дослідження : Монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 172 с.
9. Макеев С. Структурні виміри сучасного суспільства: Навч. посіб., К., 2006. 372 с.

Тема.3. Політична система суспільства як предмет політичної науки (2 год)

Основні поняття: політична система, політична система як навчальна дисципліна, предмет науки про політичну систему, методи вивчення політичної системи, теорія політичних систем, холізм, універсалізм.

План

1. Категоріальне осмислення «політичної системи».
2. Політична система: основні теоретичні характеристики.
3. Особливості політичної системи на відміну від інших систем.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте сутність системного аналізу.
2. Визначте особливості застосування системного аналізу в політології та співвідношення системного аналізу в політології та в політиці.
3. Охарактеризуйте основні принципи системного аналізу в політичній науці.
4. Дайте визначення поняття «політична система суспільства».
5. У чому полягають особливості політичної системи порівняно з іншими суспільними системами (економічною, правовою, культурно-гуманітарною)?
6. Які чинники визначають характер і напрями розвитку політичної системи суспільства?

Література:

1. Веймер Д. Л. Аналіз політики: концепції і практика / Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг. К.: Вид-во Соломи Павличко «Основи», 2000. 654 с.
2. Кобець Юлія. Використання матриці SWOT в аналізі політичних систем. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2020. Вип.1 (59). Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С.37-42.
3. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). К., 2001, Загальні положення теорії суспільства, с. 171-181.
4. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / За ред. Б. Кухти. Львів, 2003.
5. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича. К., 2002, Теорія політичної системи, с. 7-34.
6. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / [за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова]. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. 576 с.
7. Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. – Київ: Психея, 2015. 71 с.
8. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. Львів.: Ліга-прес, 2015. 668 с.
9. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. Київ: КНУТД, 2015. 183 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. К.: Генеза, 2004. 736 с.

Тема 4. Класичні та сучасні теорії політичної системи (2 год)

Основні поняття: системний аналіз, політична система, “вхід”, “вихід”, вимоги, підтримка, кількісне та якісне переваження системи, функції “входу” та “виходу” політичної системи за Д. Істоном, структурне та культурне регулювання, підтримка та її типи, “петля зворотнього зв’язку”, структурно-функціональний метод аналізу політичної системи, функції та можливості політичної системи за Г. Алмондом, рівні функціонування політичної системи, конверсія та адаптація політичної системи, концепція “політичного поля”.

План:

1. Системний аналіз політичної системи Д. Істона.
2. Структурно-функціональний метод аналізу політичної системи Г. Алмонда
3. Кібернетична модель політичної системи К.Дойча.
4. Сучасні теорії політичної системи.

Доповіді та повідомлення:

1. Формациї та політичні системи.
2. Теорія “політичного поля” та її інтерпретація.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає суть системного аналізу політичної системи за Д. Істоном?
2. Як у моделі Істона функціонують поняття "вхід" і "вихід"?
3. Що таке "підтримка" політичної системи та які її типи ви можете назвати?
4. Як вимоги суспільства трансформуються у рішення в межах системного підходу Істона?
5. У чому полягає поняття "переваження системи" і які його види виділяє Д. Істон?
6. Яку роль відіграє "петля зворотного зв'язку" в моделі Істона?
7. У чому полягає суть структурно-функціонального підходу Г. Алмонда?
8. Які функції “входу” та “виходу” політичної системи виокремлює Алмонд?
9. Які ключові структурні елементи політичної системи виділяє Г. Алмонд?
10. Що таке культурне регулювання в політичній системі за Г. Алмондом?
11. Як Алмонд пояснює адаптацію політичної системи до змін середовища?
12. У чому полягає кібернетичний підхід до аналізу політичної системи К. Дойча?
13. Які функції інформації в моделі політичної системи Дойча?
14. Як кібернетична модель допомагає пояснити процес прийняття рішень у політиці?
15. Які сучасні підходи до аналізу політичних систем ви знаєте?
16. У чому суть концепції "політичного поля" і як вона застосовується до аналізу політики?
17. Чим сучасні теорії відрізняються від класичних підходів у трактуванні політичної системи?
18. Які можливості політичної системи виокремлюють сучасні дослідники?

Література:

1. Дображанська О. Л. Системний аналіз [Електронний ресурс]: конспект лекцій з нормативної дисципліни для студ. вищ. навч. закл. Режим доступу: К.: ІМВ, 2004.
2. Журавський В. С. Методологічні проблеми дослідження політичної системи. К.: Парлам. вид-во, 2000.
3. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології. Підручник. К.: Центр учбової літератури., 2013. 304 с.
4. Неліпа Д. Специфіка системного аналізу як методу політології. Політичний менеджмент. 2011. № 3. С. 43-51.
5. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. Київ: КНУТД, 2015. 183 с.
6. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія. Теорія та історія політичної науки. К., 2002, Глава 7. Системний вимір політики, с. 223-244.
8. Hall P.A., Taylor C.R. Political Science and the Three New Institutionalisms. Political Studies. 1996. Vol.XLIV. P. 936-957.

Тема 5. Структура, функції та типологія політичних систем (2 год)

Основні поняття: політична система, вузьке та широке розуміння політичної системи, політична організація суспільства, підсистеми політичної системи, модель політичної системи, характерні риси (особливості) політичної системи, типи політичних систем, аномія політична, політичний капітал, структура політичної системи, елементи (компоненти) політичної системи, політичні інститути, формальні та неформальні політичні інститути, функція, функції політичної системи, координація та субординація функцій, закономірності функціонування політичної системи, багатфункціональність політичної системи, еволюційне ускладнення політичних систем, “закон вічності”, принцип рухомої рівноваги політичної системи, принцип “маятника”.

План:

1. Структура та елементи політичної системи.
2. Підсистеми політичної системи.
3. Політичні інститути.
4. Функції та закономірності функціонування політичної системи.
5. Типологія політичних систем.

Доповіді та повідомлення:

1. Політичний капітал у структурі політичної системи.
2. Політична система індустріально розвиненого суспільства.
3. Еволюційне ускладнення політичних систем.
4. Механізми адаптації політичних систем.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні елементи (компоненти) входять до структури політичної системи?
2. Що таке підсистеми політичної системи, та як вони взаємодіють між собою?
3. Як співвідносяться формальні та неформальні політичні інститути в реальному політичному процесі?
4. У чому полягає суть багатфункціональності політичної системи?
5. Які функції політичної системи є ключовими для забезпечення стабільності суспільства?
6. Як проявляються закономірності функціонування політичної системи, зокрема принцип “маятника” та “рухомої рівноваги”?
7. Що означає поняття політична аномія, і які її наслідки для функціонування системи?
8. Як можна класифікувати політичні системи за типологією (наприклад, за рівнем демократії, структурою влади тощо)?
9. Яке значення має політичний капітал у стабільності та ефективності політичної системи?

Література:

1. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. К., 1997, Поняття політико-правової системи, с. 11-15.
2. О’Донелл Г. Делегована демократія. Глобальне відродження демократії / За рел. Л. Даймонда і М. Ф. Платтнера. Львів, 2004, с. 145-160
3. Троян С. С. Порівняльні політичні системи сучасності. К., 2003, Поняття і структура політичної системи, с. 5-8., Основні типології політичних систем, с. 13-45.
4. Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. – Київ: Психея, 2015. 71 с.
5. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. Київ: КНУТД, 2015. 183 с.
6. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с.
7. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
8. Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи. Політичний менеджмент. 2005. № 5 (14). С. 39-50.
9. Гладунок І. Історико-політологічні аспекти дослідження і класифікації політичних систем. Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. Вип. 8. С. 473-479.

Тема 6. Держава – основний інститут політичної системи (2 год)

Основні поняття: держава, ознаки (формотворчі чинники) держави, державний суверенітет, прерогативи держави, парадигми держави, функції держави, форма держави, структура держави, форма державного правління, монархія, абсолютна монархія, обмежена (конституційна, парламентська) монархія, дуалістична монархія, теократія, республіка, парламентська республіка, президентська республіка, змішані республіки, державно-територіальний устрій, форма державного устрою, унітарна держава, федеративна держава, конфедерація, імперія, колонія, метрополія, співдружність, громадянство, апатриди (аполіди), біпатриди (біполіди), громадянське суспільство, структура громадянського суспільства, атрибути громадянського суспільства, функції громадянського суспільства, типологія держав, соціальна держава, держава загального добробуту, ліберальна держава, національна держава, сильна держава, середньодержавність.

План:

1. Суть, ознаки та функції держави. Концепції походження держави.
2. Форми держави. Державний устрій та врядування.
3. Типологія держав.

Доповіді та повідомлення:

1. Держава і громадянське суспільство.
2. До питання про критерії сильної держави.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні ознаки (формотворчі чинники) держави відрізняють її від інших політичних інституцій?
2. У чому полягає зміст державного суверенітету, і які його прерогативи?
3. Як класифікуються форми державного правління? Наведіть приклади сучасних монархій і республік.
4. У чому різниця між унітарною, федеративною та конфедеративною формами державного устрою?
5. Які ключові функції виконує держава у сучасному суспільстві?
6. Що таке громадянське суспільство, і які його відмінності від держави як політичного інституту?
7. Які типи держав виділяють сучасні теоретики (наприклад, соціальна держава, ліберальна держава, сильна держава)?
8. У чому полягає сутність концепцій походження держави (теологічна, патріархальна, договірна, насильства тощо)?
9. Що таке середньодержавність, і чим вона характеризується в міжнародному контексті?
10. Яким чином структура громадянського суспільства взаємодіє з державною владою?

Література:

Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії.- Львів, 2006, Чи має майбутнє національна держава? с. 155-186.

Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / За заг. ред. А. І. Кудряченка.- К., 2007.

Сіленко А. Основні теоретико-методологічні підходи зарубіжної і вітчизняної політичної науки до визначення і сутності понять "держава загального добробуту" і "соціальна держава". Людина і політика, 2001, № 6, с. 148-154.

Оборотов Ю.М. Державна територія та державний простір: співвідношення понять. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_2.

Джураєва О.О. Герменевтичний підхід до визначення поняття сучасної держави. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 50. С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_50_24.

Джураєва О.О. Класифікація функцій сучасної держави. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_33.

Тароєва В.В. Сучасна держава та принципи єдності і поділу влад. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. С. 228–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_46.

Тема 7. Політична система України та її особливості (4 год)

Основні поняття: інституціоналізація, легітимність, політична культура, політична еліта, політична система, політична влада, система стримувань і противаг, парламентська відповідальність, конституціоналізм, плюралізм, політичний процес, суверенітет, моніторинг публічної політики, глобалізація, партійна система, електоральна поведінка, політична участь, адміністративна реформа, демократичний транзит, конституція, верховна рада, президент, кабінет міністрів, судова влада, парламент, політичні партії, вибори, демократія, законодавство, децентралізація, місцеве самоврядування, політичний режим, розподіл влади, конституційний суд, народовладдя, опозиція, громадянське суспільство, правова держава, президентсько-парламентська республіка

План

1. Формування та розвиток базових елементів політичної системи України.
2. Система державного врядування в Україні.
3. Аналіз сучасного стану та перспективи змін взаємовідносин трьох гілок державної влади в Україні.
4. Інститут Президентства.
5. Законодавча влада та її особливості Роль та значення місцевого самоврядування у політичній системі України.
6. Система стримувань та противаг у процесі реалізації державної влади в Україні.
7. Вибори та виборчий процес в Україні.
8. Особливості партійної системи України та її вплив на реформування політичної системи.

Доповіді та повідомлення

1. Фактори ефективності політичної влади.
2. Структура та повноваження Конституційного Суду України.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Стаття 141
2. Дергачов О. П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 496 с. Режим доступу до джерела: http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/Dergachov_95.pdf с. 150-195
3. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Моногр. [Електронний ресурс] / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с. Режим доступу до джерела: http://www.niss.gov.ua/book/Kudr_mon/index.htm
4. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с. ISBN 978-966-02-9621-3
5. Кобець Ю. Еволюція політичної системи сучасної України: трансформаційні виклики та особливості реформування після 2014 року. Прикарпатський вісник наукового товариства Шевченка. Думка. 2017. №5-6 (41-42). С.51-59. 11. Кобець Ю.В. Модель модернізації та трансформації політичної системи України після 2014 року. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. – С.226-227.
6. Бевз Т.А. Особливості трансформації політичної системи України (1991–2021 рр.). Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 177–251.
7. Зеленько Г. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs олігархічна клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 139–176.
8. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ : Центр Разумкова. 2020. 104 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf.
9. Шайгородський Ю. Особливості здійснення суспільно-політичних реформ в Україні. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси : збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 111–142.
10. Савченко І.Г. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі:[монографія] / І.Г. Савченко, О.В. Радченко. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2008. – 200 с.
11. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / [за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова]. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
12. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень, матеріали круглого столу, 27.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychnasystema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>.

Тема 8. Динаміка та статика політичних систем. Модернізація та трансформація політичних систем (2 год)

основні поняття: політична система, статика політичної системи, динаміка політичної системи, політична стабільність, політична криза, модернізація політичної системи, трансформація політичної системи, політичний режим, демократичний транзит, гібридний режим.

План

1. Поняття статичної та динамічної політичної системи;
2. Фактори, що впливають на зміни в політичних системах;
3. Поняття модернізації політичної системи;
4. Політична трансформація: зміст, типологія, приклади;
5. Роль державних інституцій та громадянського суспільства в трансформаційних процесах;
6. Аналіз трансформації політичної системи України.

Доповіді та повідомлення

1. Специфіка модернізації в умовах постіндустріалізму.
2. “Золотий закон” політичного розвитку А де Токвіля.
3. “Імітаційна модернізація” (аналіз досвіду розвитку СРСР). 4 . Концепції політичної модернізації.
5. Політична модернізація і проблема вироблення консенсуальної політичної культури.
6. Теорії транзитології.
7. Модернізаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке статика політичної системи?
2. Які елементи забезпечують стабільність політичної системи?
3. Що таке динаміка політичної системи?
4. Внутрішні та зовнішні чинники змін.
5. Роль політичних конфліктів, революцій, реформ
6. Вплив технологій, глобалізації, соціальних змін
7. Що таке трансформація політичної системи?
8. Авторитарна трансформація, демократичний транзит, гібридні режими
9. Як впливають інститути на сталість/зміни
10. Чи може громадянське суспільство бути каталізатором змін?

Література

11. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. Київ: КНУТД, 2015. 183 с.
12. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с.
13. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2-х томах / за ред. О. В. Скрипнюка. Національна академія правових наук України. Київ: Логос, 2010. 7. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. К.: Генеза, 2004. 736 с.
14. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с. ISBN 978-966-02-9621-3
15. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX- на початку XXI століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендшел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
16. Руденко Ю.Ю. Концептуалізація теорії модернізації у сучасних політологічних дослідженнях. Науковий вісник. Харків. 2020. С. 26.
17. Дем'яненко, О. О. Громадянське суспільство та політична модернізація: основні аспекти кореляції. Політикус : наук. журнал (№ 3). pp. 20–26. <http://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/4298>
18. Ключко А.А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства в процесі модернізації публічного управління в Україні. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2021. № 1643. С. 96–99.
19. Хорішко Л. С. Перспектив інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України. Політичне життя : електронний журнал. 2019 р. № 2957. С. 130–136 DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.3.20>

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема	кількість год.
	сам. роб.
Тема 1. Системність в процесі пізнання	6
Тема 2. Системність та суспільство	6
Тема.3. Політична система суспільства як предмет політології	8
Тема 4. Класичні та сучасні теорії політичної системи	8
Тема 5. Структура, функції та типологія політичних систем	10
Тема 6. Держава – основний інститут політичної системи	6
Тема 7. Політична система України та її особливості	8
Тема 8. Динаміка та статика політичних систем. Модернізація та трансформація політичних систем	8
ЗАГАЛОМ:	60

Самостійна робота студентів спрямована на розвиток їхньої пізнавальної активності, закріплення базових умінь і навичок у роботі з навчальними матеріалами, розширення вже здобутих знань, а також підвищення рівня самоорганізації.

У ході такої роботи здобувачі мають навчитися самостійно планувати освітній процес, ефективно використовувати ресурси наукової бібліотеки (каталоги, картотеки), працювати з навчальною, методичною, науковою та науково-популярною літературою, створювати конспекти, користуватись енциклопедичними, словниковими й довідковими джерелами, аналізувати статистику та дані соціологічних досліджень, а також виконувати індивідуальні науково-дослідні завдання – презентації, реферати тощо.

Студент повинен уміти раціонально організовувати свій навчальний процес: складати реалістичний план роботи, визначати її послідовність і забезпечувати ефективне виконання поставлених завдань.

Особливо важливою є робота з ресурсами наукової бібліотеки. За умов дистанційного навчання – зокрема з електронними каталогами, цифровими фондами, хрестоматіями, репозитарієм. Під час самостійного вивчення матеріалу необхідно обирати релевантну літературу, визначати важливість кожного джерела, розподіляти, що слід глибоко вивчати, а що – ознайомлюватися поверхнево.

Читання має бути осмисленим: незрозумілі моменти варто опрацьовувати додатково за допомогою словників, енциклопедій, довідників. Доцільно робити виписки з ключовими тезами та цитатами, вказуючи автора, джерело та сторінку. Основний зміст краще структурувати у вигляді тез для розвитку логіки та засвоєння інформації.

Конспект – це стислий, але змістовний виклад суті опрацьованого матеріалу, сформульований власними словами. Важливі поняття й оригінальні формулювання варто цитувати дослівно з обов'язковим посиланням на джерело. У конспекті рекомендується підкреслювати ключові думки, робити позначки на полях, дотримуватись логічної послідовності.

Таке системне опрацювання матеріалу допомагає краще його засвоїти, формує навички критичного мислення й вміння стисло висловлювати власні ідеї.

Для комплексного розуміння навчальної дисципліни необхідно звертатися до довідкових джерел – енциклопедій, словників, довідників. Водночас майбутній фахівець повинен впевнено володіти комп'ютером і вміти працювати з цифровими джерелами.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента, що використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується обов'язково звітом про пророблену роботу. ІНДЗ обов'язково відображається у робочій навчальній програмі. До відома студентів доводяться зміст ІНДЗ, графік звітності по кожному ІНДЗ протягом вивчення дисципліни, кількість балів, можливих для одержання за результатами звітування щодо виконання ІНДЗ та ін.

Метою виконання ІНДЗ є закріплення теоретичних основ курсу «Політична система суспільства» на прикладі дослідження важливих проблемних ситуацій з політичного життя світу й України із застосуванням методів системного аналізу.

Теми для індивідуально-дослідних завдань

1. Поняття «система» та «аналіз» як базові категорії системного аналізу
2. Історія виникнення та розвитку системного аналізу
3. Сутність системного аналізу та специфіка його застосування в політологічних дослідженнях
4. Основні методи та процедури системного аналізу
5. Особливості системного моделювання в політології
6. Синергетичний підхід в системному аналізі
7. Застосування системного аналізу в процесі визначення та розв'язання політичних проблем
8. Розвиток системного аналізу в Україні.
9. Характеристика складних систем. Соціальні та політичні системи.
10. Структура та організація системи.
11. Типи структур системи.
12. Елемент як мінімальна складова системи.
13. Взаємодія системи та середовища.
14. Передумови та необхідність виникнення системного підходу.
15. Характеристика основних етапів становлення та розвитку системного підходу.
16. Концепція загальної теорії систем Л. фон Берталанфі.
17. Теорія політичних систем за Д. Істоном.
18. Н. Вінер про управління системами
19. Основні концепції системного аналізу 70-80-х рр. XX ст.
20. Тектологія А. А. Богданова.
21. Визначення поняття «політична система».
22. Структура політичної системи.
23. Поняття «аналіз» та «системний аналіз».
24. Специфіка застосування системного аналізу в політології.
25. Системний підхід: системний аналіз і системний синтез в політології.

Виконання індивідуального завдання – створення та представлення графічної презентації з визначеної проблеми політологічного характеру оцінюється у 20 балів (з них 10 балів – за проєкт, 10 балів – за представлення).

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ

Оцінювання відбувається згідно з:

- Положенням про організацію освітнього процесу та розробку основних документів з організації освітнього процесу в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника <https://efund.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/172/2023/09/polozhennia-pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu-ta-rozrobku-osnovnykh-dokumentiv-z-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu.pdf>

- Порядком організації та проведення оцінювання успішності здобувачів вищої освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника <https://efund.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/172/2023/09/poriadok-orhanizatsii-ta-provedennia-otsiniuvannia-uspishnosti-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity.pdf>

Структура розподілу 100 балів передбачає:

1) відповіді на семінарських заняттях – 50 балів;

2) написання контрольної письмової роботи – 20 балів;

3) виконання індивідуального завдання – створення та представлення графічної презентації з визначеної проблеми політологічного характеру – 20 балів (з них 10 балів – за проєкт, 10 балів – за представлення).

4) написання тематичних тестів – 10 балів.

Загальна кількість – 100 балів.

Оцінка в балах	Оцінка в національній шкалі	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за залік
90-100	відмінно	A	зараховано
80-89	добре	B	
70-79		C	
60-69		D	
50-59	задовільно	E	
26-49	незадовільно (з можливістю повторного складання)	FX	незараховано
1-25	незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)	F	

Виконання письмової роботи передбачає:

1) повторення здобувачами лекційного матеріалу та отриманих знань при підготовці та проведенні семінарських занять, самостійного опрацювання рекомендованої літератури з питань, що виносяться на модульний контроль

2) написання письмової контрольної роботи є обов'язковим для виставлення підсумкової оцінки. У випадку, якщо здобувач не написав контрольну роботу, він вважається таким, що не виконав усіх видів робіт, що передбачаються з даної дисципліни.

3) написання письмової роботи передбачає виконання здобувачами в аудиторії індивідуального завдання, що вимагає: виявлення розуміння сутності понять і термінів; вміння структурувати основні принципи та методи дослідження; знання теоретичних засад, завдань, методів.

Загальна кількість – 20 балів. Контрольна робота включає:

- 2 теоретичні завдання (оцінюється по 5 балів кожне);
- 10 тестових питань (по 1 балу за кожне питання).

Структура оцінювання відповідей на розгорнуті запитання:

1-4 б. – відповідь складається із 1–2 речень, містить узагальнюючу інформацію про політичні системи період або одиничні конкретні факти функціонування політичних

систем.

5-7 б. – відповідь не структурована, вступ і висновок відсутні; студент демонструє знання окремих політичних фактів, дат, подій, процесів, постатей або допускає значні помилки; не володіє політологічними термінами і поняттями; узагальнення відсутні.

8-12 б. – відповідь структурована в рамках основної частини, не містить яскраво вираженого вступу чи висновку; здобувач розкриває системний процес в рамках питання із значними пробілами та розривами; демонструє знання найбільш важливих політологічних фактів, дат, подій, процесів, постатей, допускає значні помилки; на задовільному рівні володіє політологічними термінами і поняттями; у відповіді практично відсутні системні узагальнення або вони дуже фрагментарні.

13-16 б. – відповідь структурована, містить або вступ або висновок; студент розкриває політико-системний процес в рамках конкретного питання із певними пробілами та розривами; демонструє знання значної кількості політологічних фактів, дат, подій, процесів, постатей, проте допускає окремі помилки; володіє політологічними термінами і поняттями; робить фрагментарні узагальнення, усвідомлює роль і значення конкретних подій для політичних систем.

18-20 б. – відповідь детально структурована, містить вступ, основну частину та висновок; здобувач повноцінно розкриває політико-системний процес в рамках конкретного питання; демонструє знання значної кількості конкретних політологічних фактів, дат, подій, процесів, постатей; на високому рівні володіє політологічними термінами і поняттями; водночас робить узагальнення та висновки з питання, розуміє ширший контекст конкретних подій, усвідомлює їх роль і значення, демонструє володіння науковою літературою з теми.

Контрольна робота на стаціонарі виконується на передостанньому семінарському занятті.

Відвідування та активна участь здобувачів у роботі семінарських занять також є обов'язковою умовою успішного складання курсу. Пропонуються наступні форми роботи на семінарських заняттях: виступ, опонування, рецензія, участь у дискусії. На семінарських заняттях оцінці підлягають: рівень знань, продемонстрований у виступах, активність при обговоренні питань, відповіді на питання експрес-контролю тощо.

Критеріями оцінки при усних відповідях можуть бути: повнота розкриття питання; логіка викладення; впевненість та переконливість, культура мови; використання основної та додаткової літератури (монографій, навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань тощо); аналітичність міркування, вміння робити порівняння, висновки.

За роботу на семінарських заняттях можна набрати 50 балів.

Виступи на семінарських заняттях оцінюються як з теоретичної, так і з практичної підготовки відповідно до національної шкали за такими критеріями:

– «відмінно» (46-50) – здобувач освіти міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових джерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;

– «добре» (40-45) – здобувач освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з наукових джерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного матеріалу;

– «задовільно» (26-39) – здобувач освіти в основному опанував теоретичними

знаннями навчальної дисципліни, орієнтується в наукових джерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю;

– «незадовільно» (1-25) – здобувач освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані.

Усна відповідь може бути доповнена наочними посібниками, зокрема, візуалізованою презентацією (обсягом 10-15 слайдів), зміст та використання якої оцінюється окремо. Вимоги до презентації по індивідуальній (самостійній) роботі; візуалізований характер, гармонійне поєднання зображень та тексту, наявність самостійно підготовлених схем і таблиць; всі елементи презентації мають бути підготовлені студентом самостійно, із дотриманням вимог академічної доброчесності

Здобувач допускається до підсумкового контролю за умови повного виконання всіх видів роботи, передбачених програмою навчальної дисципліни. Належне виконання:

1) змісту питань планів семінарських занять. Для цього необхідно готувати конспекти семінарських занять. Вітається якісна підготовка візуалізованих презентацій для відповідей на семінарські питання.

2) індивідуальної роботи.

3) підсумкової контрольної роботи.

Здобувач допускається до підсумкового контролю в грудні за умови відпрацювання усіх «заборгованостей» та набору 50 і більше балів.

Підсумковий контроль рівня знань та успішності студентів передбачає виставлення підсумкової залікової оцінки. При поточному контролі оцінюються: систематичність роботи на практичних заняттях, рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах, активність при обговоренні питань, самостійне опрацювання тем, виконання індивідуальних завдань, контрольних (тестових) робіт.

Підсумкова оцінка виставляється студенту в кінці семестру за результатами роботи на практичних заняттях, обговорення дискусійних питань, виконаних індивідуальних проектів та контрольних (тестових) завдань.

Отримані «незадовільні» оцінки відпрацьовуються в обов'язковому порядку, але враховуються при додаванні оцінок і входять у загальну кількість отриманих оцінок.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Загальна характеристика поняття «система».
2. Підходи до класифікації систем.
3. Характеристика складних систем. Соціальні та політичні системи.
4. Структура та організація системи.
5. Типи структур системи.
6. Елемент як мінімальна складова системи.
7. Взаємодія системи та середовища.
8. Передумови та необхідність виникнення системного підходу.
9. Характеристика основних етапів становлення та розвитку системного підходу.
10. Концепція загальної теорії систем Л. фон Берталанфі.
11. Теорія політичних систем за Д.Істоном.
12. Н.Вінер про управління системами
13. Основні концепції системного аналізу 70-80-х рр. XX ст.
14. Тектологія А.А.Богданова.
15. Визначення поняття «політична система».
16. Структура політичної системи.
17. Поняття «аналіз» та «системний аналіз».
18. Специфіка застосування системного аналізу в політології.
19. Системний підхід: системний аналіз і системний синтез в політології.
20. Види системної діяльності.
21. Співвідношення системного аналізу політики та системного аналізу в політології.
22. Загальна характеристика процедур системного аналізу.
23. Політична організація українського суспільства.
24. Політичний капітал у структурі політичної системи України.
25. Політична система України в контексті загальної типології політичних систем.
26. Політична система України: аналіз ефективності.
27. Особливості структури політичної системи України.
28. Функції політичної системи України.
29. Особливості функціонування політичної системи України.
30. Політична стабільність політичної системи України.
31. Політичні інститути українського суспільства.
32. Політичні процеси в українському суспільстві.
33. Особливості владних відносин в Україні.
34. Політична влада в Україні.
35. Проблеми розподілу влади в Україні.
36. Українська влада очима громадян.
37. Проблеми легітимності української влади.
38. Виконавча влада в Україні.
39. Конфлікти та суперечності в українській владі.
40. Державна влада України.
41. Особливості українського державотворення.
42. Українська держава в контексті загальної типології держав.
43. Державний устрій України.
44. Державне врядування в Україні.
45. Державний суверенітет України.
46. Громадянське суспільство в Україні.

47. Інститути громадянського суспільства в Україні.
48. Інститут президенства в Україні.
49. Особливості українського парламентаризму.
50. Верховна Рада України – парламент української держави.
51. Україна – соціальна держава.
52. Становлення правової держави в Україні.
53. Соціальна структура українського суспільства і її вплив на політику.
54. Бюрократія та її місце в політичній системі України.
55. Групи інтересів в українській політиці.
56. Лобізм по-українськи.
57. Клани в політичній системі України.
58. Масонство у політичному житті України.
59. Політичний спектр українського суспільства.
60. Українська багатопартійність.
61. Партійна система України.
62. Трансформація виборчої системи України.
63. Електоральне поле України.
64. Конституція України – як нормативно-правовий акт.
65. Конституційна реформа в Україні.
66. Права особи та громадянина в Україні.
67. Правова свідомість українців.
68. Морально-етичні засади української політики.
69. Особливості політичного процесу в Україні.
70. Основні форми політичної поведінки громадян України.
71. Ефективність політичного функціонування в Україні.
72. Технології прийняття політичних рішень в Україні.
73. Особливості формування політичної свідомості українського суспільства.
74. Політична культура українців.
75. Базові політичні цінності українського суспільства.
76. Проблеми демократичної консолідації українського суспільства.
77. Тоталітаризм в Україні: минуле та сучасність.
78. Трансформація посткомуністичного політичного режиму в Україні.
79. Характеристика політичного режиму в Україні.
80. Визначення і вимірювання рівня демократії в Україні.
81. “Навздогінна модернізація” України.
82. Вплив глобалізаційних процесів на політичне життя в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Яка риса є спільною для всіх визначень політичної системи?

Застосування узаконеного примусу в суспільстві
Придушення етнічних і релігійних розбіжностей
Зрівняльний розподіл матеріальних благ
Адаптація до умов навколишнього середовища

2. Ким було введено в політичну науку поняття «політична система» ?

Д. Істоном
Г. Алмондом
К. Марксом
К. Поппером

3. Теорію та механізм функціонування політичної системи розробили:

Д. Істон та Г. Алмонд
Т. Гоббс
Дж. Локк
Т. Парсонс

4. Перенесення поняття "система" в політичну науку здійснили:

Г. Алмонд, Д. Істон, У. Мітчел
Т. Парсонс, М. Каплан, Г. Пауелл
Дж. Локк, Т. Гоббс
Арістотель, Платон

5. Яке давньогрецьке слово було першим аналогом поняття «політична система» ?

поліс
автаркія
політія
демократія

6. Теорія політичних систем розроблена з позиції системного аналізу :

Д. Істоном
Г. Алмонд і С. Вербою
Н. Макіавеллі
К. Марксом і В. Леніним

7. Засновниками теорії політичних систем в політичній науці вважаються:

М. Вебер і С. Гантінгтон
Т. Парсонс і К. Маркс
Д. Істон і Г. Алмонд
П. Сорокін і Т. Парсонс

8. Виникнення теорії політичних систем було пов'язано з розвитком :

світ-системного аналізу У. Воллерстайна
конфліктології Р. Дарендорфа
структурного функціоналізму Т. Парсонса
біхевіоризму Г. Лассуелла

9. Наукова праця "Порівняльні політичні системи" належить:

Г. Алмонду
Д. Істону
Т. Парсонсу
М. Веберу

10. Теорія політичних систем з'явилася в політичній науці в:

в останній третині 19 ст.

в середині 19 ст.

в другій половині 20 ст.

на початку 20 ст .

11.Політична система суспільства - це :

сукупність організацій та установ, через які реалізується політична влада

поведінка учасників політичного процесу

політична культура суспільства і громадян

малі групи суспільства, об'єднані спільними інтересами.

12.Політична система суспільства - це система:

політичної влади

політичного режиму

політичних відносин

політичних і правових норм

13.Політична система є підсистемою:

держави

нації

суспільства

соціально-класової структури

14.Політична система на відміну від інших систем здійснює:

адміністративне управління

представництво нації на міжнародній арені

захист прав і свобод громадян

військове управління

15.Політична система на відмінну від економічної здійснює:

фіскальну політику

емісію грошей

виробництво духовних благ

всі відповіді правильні

16.Концепція універсальної політичної системи сучасної цивілізації у формі елітарного наднаціонального планетарного уряду називається:

мондіалізмом

лібертаризмом

гегемонізмом

патерналізмом

17.Сукупність реакцій соціальних суб'єктів на діяльність політичної системи - це:

політична поведінка

політична орієнтація

політична стабільність

політична соціалізація

18.На думку Т. Парсонса, яка підсистема виконує функцію визначення мети суспільства

культурна

соціальна

політична

нормативна

19.Інформаційно- кібернетичну модель політичної системи розробив ...

Д. Істон

Т. Парсонс

К. Дойч

Ж. Блондель

20. Концепцію "входів" і "виходів" в теорії політичних систем вперше застосував :

Г. Алмонд

Д. Істон

С. Гантінгтон

Н. Луман

21. Політична система, за Д. Істоном, забезпечує:

розподіл ВВП

політичне управління

розподіл цінностей

національну інтеграцію

22. Виходячи із системного підходу, за Д. Істоном, виплата зарплати належить?

вхід

вихід

зворотній зв'язок

конверсія

23. Згідно трактування якого вченого, політична система є сукупністю інститутів, які формують і втілюють у життя колективні цілі суспільства

Т. Парсонса

Г. Алмонда

Д. Істона

К. Дойча

24. Основними видами " входу " в політичну систему є:

закони і конституція

програми розвитку суспільства та їх реалізація

методи здійснення політичної влади

вимоги до влади та її підтримка

25. До функцій "входу" політичної системи відноситься ...

прийняття законів

виконання рішень

артикуляція інтересів

промульгація нормативно- правових актів

26. У результаті впливу зовнішнього середовища на політичну систему виникає реакція у вигляді:

рішень

підтримки

вимог

демонстрацій

27. Яка функція, на думку Г. Алмонда, відноситься до функції "виходу " - базової функції політичних систем?

Контроль за дотриманням норм

Артикуляція інтересів

Політична соціалізація

Політична комунікація

28. Процес формулювання вимог, що пред'являються до політико - владних структур, називається ...

політичної комунікацією

лобіюванням

дистрибуцією інтересів

артикуляцією інтересів

29.Надання однорідності безлічі різнорідних вимог і інтересів і формування їх ієрархії - це функція...

політичної соціалізації

агрегування інтересів

політичної комунікації

артикуляції інтересів

30.3 точки зору якого вченого, політична система - це сукупність взаємодій, за допомогою яких відбувається владне розподіл цінностей в суспільстві

Д. Істона

Г. Алмонда

Т. Парсонса

Є.Вятра

31.До структур «входу» політичної системи не відносяться ...

виконавчі органи влади

групи тиску

політичні партії

масові рухи

32.До структур «виходу » політичної системи не відносяться ...

законодавчі органи влади

чиновники

суди

групи тиску

33.До розподільних вимог на «вході» політичної системи відносяться вимоги :

ввести податок на розкіш

ввести контроль над цінами

скасувати військову повинність

зняти спецномери з автомобілів чиновників

34.До регулювальних вимог на «вході» політичної системи відноситься вимога ...

підвищити заробітну плату

зробити безкоштовними медичні послуги

надати статистичну інформацію

забезпечити контроль над системою ЖКГ

35.Змістом вихідних імпульсів, на думку Д. Істона, виступають :

розподіл цінностей

артикуляція інтересів

формування політичної поведінки

вимога створення законів і норм

36.Підтримка політичної системи, на думку Д. Істона, виражається в ...

дотриманні законів

абсентизм

відсутності опозиції

формуванні політичних партій

37.Яка з теорій демократії основну увагу приділяє співучасті громадян у процесі прийняття рішень на всіх рівнях політичної системи:

елітистська

делегативна

партиципаторная

плюралістична

38. Чим характеризується нормативна підсистема політичної системи?

Держава, політичні партії, суспільно-політичні організації та рухи
Правові та моральні норми, політичні традиції, що регулюють політичне життя
Форми і напрямки політичної діяльності, способи і методи здійснення влади
Комплекс типових для даного суспільства укорінених зразків (стереотипів) політичних уявлень

39. Чим характеризується комунікативна підсистема політичної системи?

Правові та моральні норми, політичні традиції, що регулюють політичне життя
Держава, політичні партії, суспільно-політичні організації та рухи
Всілякі форми взаємодії всередині політичної системи і поза нею
Політичні ідеї, погляди, уявлення, почуття учасників політичного життя суспільства

40. Як називається підсистема політичної системи, яка характеризується сукупністю державних і недержавних інститутів, що виконують функції політичної влади?

інституційна

ідеологічна

нормативна

всі варіанти невірні

41. Основоположний структурний елемент політичної системи:

інституційний

суб'єктний

адміністративний

партійний

42. У політичну систему входять такі елементи:

парламент

секретаріат РНБО

державна адміністрація

всі відповіді правильні

43. Головним елементом політичної системи суспільства є :

політичні партії

суспільно - політичні організації

медіа

держава

44. _____ - це впорядкована взаємодія структур політичної системи, а також сукупність методів здійснення влади

політичні інститути

бюрократія

політична система

політичний режим

45. Політична система виконує такі функції:

духовну

військово-владну

правотворчу

адміністративного менеджменту

46. Політична система здійснює такі функції:

адміністративного менеджменту

інформаційно-владну

управління медіа-корпораціями

всі відповіді правильні

47. У чому полягає сутність функції політичної комунікації, яка виконується політичною системою ?

різні взаємодії між елементами політичної системи
врегулювання конфліктів, накладення покарань
залучення членів суспільства до політичної діяльності
розробка правил і законів, що регулюють поведінку людей і груп у суспільстві

48. До зовнішніх функцій політичної системи належать:

контроль за виконанням і дотриманням політичних та інших норм (законів)
визначення та розподіл матеріальних і духовних цінностей у відповідності з інтересами і
положенням соціальних спільнот , груп і прошарків
захист суверенітету і державних інтересів

49. Що не належить до функцій політичної системи?

регулювання суспільних процесів
прогнозування природних і соціальних явищ
розподіл ресурсів
політична соціалізація

50. Як називається вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і вироблення політичних рішень?

Політична поведінка
Політична участь
Політична культура
Політична психологія

51. Політична система суспільства виконує функцію:

забезпечення функціонування і розвитку суспільства
руйнування суспільства і держави
заміни одного суспільного ладу іншим
приспосовування до інших політичних систем.

52. Політичну систему можна типологізувати за:

типом правової системи
типом економічної системи
типом політичного режиму
типом формування адміністративного апарату

53. Політичну систему можна класифікувати за:

типом суспільства
типом політичного режиму
формою державного устрою
всі відповіді правильні

54. Для політичних систем розвинутих країн характерною ознакою є:

політична нетерпимість
поєднання політики і бізнесу
розмежування політики й адміністративної діяльності
клієнтизм

55. Латиноамериканська модель політичної системи ґрунтується на:

розвинутій партійній конкуренції
концентрації влади в руках прем'єр-міністра
концентрації влади в руках президента
всі відповіді правильні

56. Англосаксонська модель політичної системи ґрунтується на традиціях:

протестантської етики

державного регулювання економіки
політичного панування над своїм народом
клієнтилізмі

57. Для мусульманської моделі політичної системи характерні такі ознаки:
політичний плюралізм
вагома роль духовенства в політичному житті
розвинутий парламентаризм
збалансований механізм державної влади

58. Слов'яно-православна модель політичної системи ґрунтується на культурних традиціях:
лібералізму
поєднання політичного і духовного гніту
розвинутого громадянського суспільства
всі відповіді правильні

59. Ліберально-демократична політична система, як правило, передбачає:
верховенство влади
збільшення соціальних видатків
захист прав споживачів
широкі привілеї правлячої еліти

60. Які з перелічених нижче типів політичних систем характеризують їх орієнтацію на стабільність або зміни?
модернізовані і традиційні
відкриті і закриті
демократичні та автократичні
консервативні та трансформативні

61. Як класифікується політичні системи виходячи з типу політичної культури?
прогресивні і реакційні
демократичні та автократичні
командні та змагальні
англоамериканські, континентально європейські, доіндустріальні (частково індустріальні), тоталітарні

62. Політичні системи діляться на рабовласницькі, феодальні і буржуазні залежно від:
типу політичного режиму
розвиненості громадянського суспільства
типу суспільно-економічної формації
панівного типу політичної культури

63. За характером взаємовідносин політичних систем із зовнішнім середовищем виділяють такі типи політичної системи:
популістські і непопулістські
відкриті і закриті
традиційні і модернізовані
демократичні та тоталітарні

64. Залежно від характеру політичного режиму політичні системи бувають:
відкриті і закриті
авторитарні, тоталітарні, демократичні
змагальні і соціопрімилливі
прогресивні і реакційні

65. Монополія на владу однієї партії чи угруповання - специфічна риса ...
делегованої демократії

партиципаторної демократії
режиму з однією домінуючою партією
авторитаризму

66. Прагнення держави до всеохоплюючого контролю за життям усього суспільства характеризує який політичний режим?

абсолютистський
монархічний
тоталітарний
олігархічний

67. Не характеризують тоталітарний режим такі ознаки, як:

державно організований терор
партія - опора режиму
система стримувань і противаг влади
повний державний контроль над суспільством

68. Приклади правого тоталітарного режиму :

фашистська Німеччина
сталінізм
комуністичний режим у КНДР
Чилі при А. Піночеті

69. Корпоративні режими є різновидом ...

демократії
тоталітаризму
військових режимів
авторитаризму

70. З точки зору Г. О'Доннелла, при авторитарно-бюрократичному режимі влада здійснюється ...

вождем - популістом
єдиної масовою партією з харизматичним лідером на чолі
олігархією
бюрократією, національною буржуазією і силовиками

71. Військова хунта - це різновид якого режиму?

тоталітарного
тиранічного
плутократичного
авторитарного

72. Прояв представницької демократії - ...

парламентські вибори
опитування громадської думки
самоврядування громади
плебісцит

73. Панування офіційної ідеології - одна з ознак якого політичного режиму

демократичного
автократичного
теологічного
тоталітарного

74. Відповідно до типу формації і характеру соціально- економічної структури політичні системи бувають:

відкриті і закриті
авторитарні, тоталітарні, демократичні

централізовані і децентралізовані
рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні

75.Відтворенню авторитарно-бюрократичних режимів не сприяє така обставина , як ..
клієнтелізм в політиці
численні політичні конфлікти в суспільстві
нерозвиненість громадянського суспільства
політичний плюралізм

76.Як називається режим існування політичного процесу, що не виводить політичну систему за рамки сформованих взаємин громадян і інститутів влади?
перебудова
занепад
реформи
функціонування

77.Як називається режим протікання політичного процесу, при якому політика держави виводиться на новий рівень руху, що дозволяє адекватно відповісти на виклики часу ?
розвиток
криза
путч
революція

78.Що таке модернізація ?
процес переходу від традиційного суспільства до сучасного
розвиток технічного прогресу
досягнення соціалістичних ідеалів
процес викорінення дискримінації

79.До якого фактору модернізації належить диференціація духовних систем і ціннісних орієнтацій, поширення грамотності, формування національної культури і мови:
економічного
соціального
політичного
культурного

80.Якими характеристиками визначається традиційне суспільство відповідно до теорії модернізації?
залежність життя від релігійних чи міфологічних уявлень; циклічність розвитку; колективістський характер суспільства; авторитарний характер влади
переважання інновацій над традиціями; світський характер соціального життя, поступальний розвиток
проголошення монархії єдиною прийнятною формою правління
прихильність комуністичним моделям

81.Фактором, який забезпечує стабільність і демократичність політичної системи, є:
концентрація влади в руках президента
концентрація влади в руках прем'єр-міністра
механізм стримувань і противаг
централізація політичної влади.

82.Фактором, який не забезпечує стабільність і демократичність політичної системи, є:
вільні медіа
юридичний статус опозиції
децентралізація влади

слабкі контрольні функції парламенту

83. Критерієм ефективності політичної системи на сучасному етапі є:
збільшення бюджетних видатків на соціальну сферу
забезпечення сталої динаміки економічного зростання
розподіл ресурсів на користь національно свідомої еліти
захист національного виробника.

84. Політична система України на сучасному етапі має таку ознаку як:
розвинута конкурентна партійна система
надмірна концентрація влади в руках президента
поєднання політики і бізнесу
відсутність парламентської опозиції

85. Політична система України після парламентських виборів 2006 р. перебувала у стані:
стабільного розвитку демократії
боротьби за розподіл владних повноважень
послідовного здійснення курсу на євроінтеграцію
посилення впливу Президента на політичний процес

86. Політична система України на сучасному етапі включає:
адміністративний механізм формування уряду
змішану виборчу систему
біпартійну систему
політичний механізм формування уряду

87. До якого типу партійних систем, за Д. Сарторі, можна віднести партійну систему України:
однопартійна
поміркованого плюралізму
поляризованого плюралізму
атомізована

88. Стан динамічної рівноваги політичної системи це :
політична стагнація
політична стабільність
політична дестабілізація
політична криза

89. Сукупність владних інститутів, що пов'язані між собою і створюють стійку цілісність це:
структура політичної системи
функції політичної системи
механізм політичної системи
тип політичної системи

90. До якого типу, на Вашу думку, належить політична система сучасного українського суспільства:
демократична модель
ліберально-демократична модель
автократична модель
модель переходу від тоталітаризму до демократії

91. Найбільш демократичний тип політичної системи це:
деспотія
абсолютна монархія
обмежена монархія

конституційна монархія

92. Вкажіть на ознаки, що є визначальними для поняття "система":

певна сукупність елементів

тісна внутрішня взаємодія між елементами

єдність і цілісність

усе зазначене

93. Політична система - це:

інтегрована, цілісна сукупність інституціональних форм і явищ політичного життя

інтегрована, цілісна сукупність інституціональних та неінституціональних форм і явищ політичного життя

сукупність органів державної влади та місцевого самоуправління

сукупність органів законодавчої, виконавчої та судової влади

94. За Г. Алмондом, такі функції політичної системи, як: політична соціалізація, артикуляція вимог та агрегування політичних інтересів, політична комунікація належать до функцій:

входу

внутрішнього стану системи

виходу

універсальних

95. За Г. Алмондом, такі функції політичної системи, як: прийняття рішень, застосування політичних і правових норм, контроль виконання, належать до функцій:

входу

внутрішнього стану системи

виходу

універсальних

96. Яку підсистему політичної системи утворюють органи державної влади, місцевого самоврядування, політичні партії?

нормативну

функціональну

інституціональну

ідеологічну

97. Яку підсистему політичної системи утворюють закони та інші правові акти, політичні традиції, політичні настанови?

інституціональну

нормативну

функціональну

інформаційну

98. Що із зазначеного не відповідає загальному призначенню політичної системи?

керівництво суспільством та управління суспільними справами

узгодження інтересів держави, соціальних груп та окремих індивідів

забезпечення безпеки і стабільності суспільства

відповідає все зазначене

99. Функція політичної системи, яка полягає в залученні людей до політичного життя, формуванні певного типу політичної поведінки називається:

організаційною

стабілізаційною

соціалізаторською

дистрибутивною

100. Політичні системи можна класифікувати відповідно до типу суспільно-економічних формацій згідно з вчення

Аристотеля

К. Маркса

М. Вебера

Т. Парсонса

101. Політична система України є:

перехідною від закритої до відкритої

консервативною

демократичною

авторитарною

102. Формою трансформації недемократичних режимів є :

реформа політичної системи згори

крах недемократичних режимів, коли вони швидко капітулюють

поступові реформи, узгоджені з різними політичними силами

правильним є все вище назване.

103. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного передбачає:

одноособову владу

відсутність виборів

тотальну ідеологічну обробку мас

переслідування опозиції

104. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного включає:

сильну президентську владу

сильну президентську владу і розвинуте самоврядування

сильну президентську владу, яка частково підтримується олігархічними групами в парламенті

владу партії на чолі з вождем

105. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного карає за:

реальну опозиційність

виступи проти окремих недоліків режиму

опозиційні переконання

всі відповіді правильні

106. Авторитарний режим включає:

військову диктатуру

сильну президентську владу

сильну владу прем'єр-міністра

всі відповіді правильні

107. Сутність політичного режиму проявляється через:

рівень легітимності влади

зрілість інститутів громадянського суспільства

обсяг владних повноважень політичних інститутів

всі відповіді правильні

108. Не є формами авторитарного режиму:

абсолютна монархія

військова диктатура

президентська республіка

президентська республіка з сильним парламентом

109. Яке з понять характеризує взаємодію держави, політичної системи з суспільством і особою:

партійна система
громадянське суспільство
політична еліта
політичний режим

110. Яка з рис політичного життя властива тоталітаризму:
монополізація влади єдиною партією, її зрощення з державним апаратом
відсутність офіційної політичної ідеології
контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів
пріоритет прав людини над правами держави

111. В якій європейській країні вперше в історії встановлено тоталітарний режим:
Німеччина
Італія
Іспанія
Румунія?

112. Авторитарний політичний режим – це:
влада народу
влада натовпу
влада однієї особи чи групи осіб
монопольна влада однієї партії

113. Яка із форм авторитаризму характеризує сучасний політичний режим в Україні:
військова диктатура
теократична влада
партократія
кланово-олігархічна влада

114. Яка із гілок влади є домінуючою в умовах авторитарного політичного режиму:
законодавча
виконавча
судова
медіа

115. У ХХ ст. тоталітарні режими існували у вигляді:
теократичних монархій
абсолютистських монархій
комуністичних диктатур
військових режимів

116. Що можна віднести до різновидів тоталітарного режиму:
нацизм
лібералізм
консерватизм
теократію

117. Яка риса властива авторитаризму:
існування єдиної загальнообов'язкової ідеології
однопартійна система
відсутність реальної опозиції
повний контроль держави над економікою

118. Яке із положень характеризує тільки демократичний політичний режим:
регламентація всіх сфер суспільного життя
існування єдиної демократичної ідеології
реалізація принципу розподілу влади
багатопартійність

119. Яка із названих рис не відноситься до демократичних політичних режимів:
всі демократичні режими допускають існування реальної опозиції до влади
всі демократичні режими характеризуються розподілом влади
для демократичних режимів характерний федеративний державний устрій
всі демократичні режими гарантують права і свободи громадян

120. Прагнення контролювати не лише громадську і політичну активність, але і приватне життя громадян властиве режиму:
тоталітарному
авторитарному
тоталітарному і авторитарному
жодному з них

121. Вкажіть поняття політичної системи за Д. Істоном:
політична система— організм, що саморегулюється, саморозвивається, активно реагує на імпульси, що поступають зовні
політична система— сукупність державних і недержавних інститутів, через які реалізуються політико-владні відносини
політична система забезпечує життєво важливі функції для всієї системи
політична система – це сукупність взаємозалежних елементів, при цьому кожен (держава, партії, еліта) виконує свої функції

122. До якого типу можна віднести політичну систему України?
парламентсько-президентська
президентсько-парламентська
парламентська
президентська

123. Політичну систему України можна охарактеризувати як:
перехідну
аграрну
тоталітарну
авторитарну

124. Виходячи із системного підходу, за Д. Істоном, виплата зарплати належить до:
жоден із варіантів відповіді неправильний
конверсії
виходу із системи
входу в систему

125. Теорію та механізм функціонування політичної системи розробили:
І. Кант та Г. Гегель
Ш. Л. Монтеск'є та Ж.Ж. Руссо
Т. Гоббс та Дж. Локк
Д. Істон та Г. Алмонд

126. Змістом ідеологічної складової політичної системи є:
держава, парламент, президент, партії
традиції
політична культура
конституція, законодавство

127. Змістом регулятивної складової політичної системи є:
парламент, президент, партії
держава
політична культура
конституція, традиції, законодавство

128.Змістом інституційної складової політичної системи є:
держава, парламент, президент, партії
політична культура
традиції
конституція, законодавство

129.Головною та необхідною умовою існування демократичної політичної системи є:
вибори, які гарантують реальну можливість обирати серед багатьох кандидатів
виборність органів місцевого самоуправління
обмежений у часі мандат на перебування у владі для політичних лідерів
наявність багатопартійності

130.Автором праці “Політична система” є:
Г. Алмонд
Т. Парсонс
К. Дойч
Д. Істон

131.Який критерій типології політичних систем використав Г. Алмонд?
наявність конституції
система циркуляції “правлячого класу”
гарантії прав і свобод
тип політичної культури

132.Автором праці “Нерви управління. Моделі політичної комунікації і контролю” є:
Г. Алмонд
М. Вебер
Д. Істон
К. Дойч

133.Що Ви розумієте під поняттям “артикуляція інтересів” як одну з функцій політичної системи?
узгодження інтересів
мобілізація інтересів
пропаганда інтересів
висунення вимог до осіб, які здійснюють політику

134.У політичну систему входить такий елемент:
всі відповіді правильні
неполітичні медіа
природні ресурси
держава

135. “Держава-це машина для підтримання панування одного класу над іншим”. Це визначення характерне для
марксистської концепції держави
договірної концепції держави
психологічної теорії держави
патріархальної теорії держави

136.Узгодження інтересів різних соціальних груп-це складова
форми держави
основних ознак держави
внутрішніх функцій держави
зовнішніх функцій держави

137.Право держави розпоряджатися всіма наявними ресурсами та корисними копалинами на своїй території-це складова

основних ознак держави
зовнішніх функцій держави
внутрішніх функцій держави
форми держави

138.Монархія-це тип держави за
формою державного правління
формою державного устрою
особливостями соціально-правового розвитку
різновидом політичного режиму

139.Із переліку країн виберіть країну з республіканською формою правління

Норвегія

Бельгія

Японія

Франція

140.Абсолютна монархія сьогодні існує у

Саудівській Аравії

Кувейті

Йорданії

Японії

141.Дуалістична монархія сьогодні існує у

Японії

Іспанії

Бельгії

Кувейті

142.Парламентська монархія сьогодні існує в

Іспанії

Кувейті

Лівії

Сирії

143.У президентській республіці президент є

тільки главою держави

тільки главою уряду

главою парламенту

і главою держави, і главою уряду

144. У парламентській республіці

президент є главою держави і виконує здебільшого представницькі функції

президент є главою уряду

президент є главою парламенту

президентської посади не існує

145. За формою державного устрою унітарною країною є

США

Бельгія

Польща

Росія

146.Із запропонованого переліку країн виберіть державу-федерацію

Польща

Бельгія

Угорщина

Франція

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Авторитаризм – широкий спектр різноманітних систем, що забезпечують володарювання однієї людини чи групи осіб за мінімальної участі керованих суб'єктів та їх беззаперечне підпорядкування, яке не виключає можливості існування внутрішньої автономії. Особиста влада може бути як повною, так й частково обмеженою, наприклад, парламентом (конституційна монархія в Росії після 1903 р.) або механізмом колегіального керівництва (влада М. Хрущова або Л. Брежнєва). Якщо обмеження особистого панування відсутні або не спрацьовують, авторитаризм може переродитися в автократію (від грецького «autokratēia» – самодержавство, самовладдя), тобто диктатуру з практично необмеженим і безконтрольним повновладдям однієї особи (деспотії Стародавнього Сходу, імперії Риму, Візантії, абсолютні монархії Середньовіччя та Нового часу). З іншого боку, на думку деяких вчених, в умовах війни, політико-економічної кризи або відставання у розвитку авторитаризм дозволяє більш ефективно, ніж демократія, – цілеспрямовано та без витрати часу на демократичні обговорення і процедури – використовувати обмежені ресурси суспільства на розв'язання нагальних проблем і порятунків країни. Крім того, авторитарне правління досвідченого та справедливого лідера дозволяє позбавитися негативного впливу на вироблення доленосних та поточних рішень некомпетентної більшості населення, олігархічних кланів або хвилі охлократії.

Авторитаризм як система – певна сукупність структур влади, норм і відносин, які забезпечують концентрацію влади на верхівці ієрархічної піраміди за відсутності альтернативних виборів та механізму участі народу в процесі вироблення політичних рішень.

Авторитаризм як режим – характер взаємовідносин влади, суспільства та особистості, за якого на підґрунті традиції або харизми лідера, дозованого насилля або загрози його застосування забезпечується беззаперечна покора внутрішньо вільних членів суспільства владі однієї особи або групи осіб. Стисло: це режим, який означає беззаперечну покору внутрішньо вільних суб'єктів політики. «Авторитаризм новий» (частіше – «новий авторитаризм») – своєрідна форма авторитаризму, яка склалася в процесі початкової стадії модернізації в країнах «третього світу». Основна ідея концепції у тому, що ці країни намагалися копіювати сучасні західні моделі демократичного державного устрою, але впадали в політичну і соціальну нестабільність і економічний хаос. На думку американських вчених, причина цього полягає в тому, що такі моделі не відповідали рівню економічного розвитку цих країн. Для них потрібна була не демократія і політична свобода, а передусім політична стабільність. Тому необхідно сфокусувати владу в руках «еліти» або «освіченого диктатора», значно обмеживши участь мас в політичній діяльності, і дати «еліті» змогу здійснити економічну модернізацію.

«Авторитаризм розвитку» (іноді – «диктатура розвитку») – різновид авторитаризму, головними рисами якого є, на відміну від «традиційного», не консервація існуючих соціальних відносин, а сприяння і стимулювання соціальної та економічної модернізації. Ступінь авторитарності визначається потребою у збереженні єдності і цілісності суспільства при зростанні конфліктів, обумовлених модернізацією. Держава стає ініціатором змін в економічному і соціальному житті, що відбуваються під її контролем. Означає насамперед введення або посилення жорстких централізованих (нерідко військових або напіввійськових) систем і методів керівництва, прийняття, виконання та контролю рішень. Усіма заходами, в тому числі примусом і насильством, досягається політична стабільність, вводиться жорстка соціальна дисципліна. Саме за умов високого централізму і політичної стабільності стає можливим (при інших рівних передумовах) рішучіше й швидше вирішувати питання економічного зростання та модернізації взагалі.

Автономія – наділення регіональної влади деякими законодавчими повноваженнями щодо самостійного вирішення проблем місцевого значення на її території в унітарній державі: здійснювати власний розвиток та управляти процесами суспільного життя, свобода на впровадження на відповідній території самоврядування в обсязі, визначеному державними структурами, формування бюджету тощо.

Анократія – тип режиму, в рамках якого влада належить не суспільним інститутам, але розподілена між елітними групами, які змагаються; у якого «ще не все вирішено», тому він перебуває безпосередньо на роздоріжжі між демократією і авторитаризмом. Аристократія – 1) форма правління, за якої державна влада належить привілейованій знатній меншості; 2) знать, привілейована частина суспільної групи, яка має особливі права або привілеї.

Бонапартизм – один із типів авторитарного режиму, який склався у Франції за часів правління Президента Луї Наполеона Бонапарта, який був вимушений лавірувати між різними класами в умовах нестійкої класової рівноваги. У сучасних умовах цей термін використовується для означення «м'якого» авторитаризму.

Вето – заборона одним органом влади рішення іншого. Право вето має глава держави, рідше – верхня палата парламенту щодо актів, прийнятих нижньою палатою. Інколи таке право мають деякі члени невеликих колегіальних органів. Вето народне – інститут прямої демократії у деяких країнах (наприклад, в Італії та Швейцарії), який передбачає відхилення закону шляхом референдуму.

Влада – 1) здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); 2) політичне панування над людьми; 3) система державних органів; 4) особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

Вождизм – перша форма ієрархічної організації суспільства, проста або дворівнева автономна політична одиниця, що складається з громад ієрархічно підпорядкованих загальному вождю.

Демократія – широкий спектр найрізноманітніших систем організації життя суспільства, які побудовані на визнанні народу джерелом влади і передбачають виборний принцип формування органів політичної влади. Демократії визначають народ джерелом влади, дотримуються урядування більшості і базуються на проголошенні рівності прав громадян та свободі їх участі у формуванні органів влади, які періодично змінюються шляхом переобрання. Розрізняють нормативне (частково утопічне, ціннісно ідеалізоване) та емпіричне (реалістичне, абстраговане від ідеалів) бачення демократії.

Демократія делегативна (або делегована) – розроблений на латиноамериканському досвіді варіант демократичного режиму, за яким політична активність населення має дозований характер і дозволяється лише під час виборів. У проміжний період виборці делегують президенту право робити все, що він вважає за потрібне. Підґрунтям делегативних тенденцій зазвичай є глибокі соціально-економічні кризи в умовах несформованості багатьох інститутів демократії, зростання корупції та браку контролю. Часто це веде до виникнення суперпрезидентського режиму.

Демократія деспотична – політичний лад, за якого влада більшості абсолютно нічим і ніким не обмежена, і не виключає свавілля мас.

Демократія елітарна (елітистська) – концепція, згідно з якою влада при демократії здійснюється елітами, що конкурують одна з одною і складаються з компетентних лідерів. Засновником цієї теорії вважається Й. Шумпетер, який розумів демократію як конкуренцію за голоси виборців між двома або більше групами еліт на більш чи менш регулярних та відкритих виборах. Згідно з його баченням, таким чином долається вплив

некомпетентності більшості виборців, яка за безпосередньої демократії несе більше шкоди, ніж користі.

Демократія ідентитарна (ще її називають радикально-демократичною або соціалістичною) – концепція демократії на підґрунті ідеї існування у соціумі всезагальної волі, вони уявляють суспільство як єдиний організм із спільними інтересами в усіх його членів – владних структур і народу, де не може бути конфліктів між різними групами, а тому не потрібен механізм представництва альтернативних інтересів.

Демократія інтегральна (або технодемократія) – модель демократії, яка відбиває ідею існування «третього шляху» (на противагу і соціалізму, і капіталізму) створення устрою народовладдя, – заснованого на науці. Вона передбачає не повну, а кваліфіковану рівність, тобто комбінацію егалітарності і мерітократії, об'єднання кооперації і конкуренції, централізацію (аж до створення світового уряду), реалізацію цілковитої свободи особистості в безнормативному суспільстві безнаціональних людей.

Демократія ісламська – політична форма ісламу, яку прагнуть побудувати в ісламському світі вестернізовані страти, спираючись на світовий досвід і певний спектр власне ісламських демократичних традицій.

Демократія конкурентна – тлумачення демократії, які об'єднує ідея, що суспільство – неоднорідне, складається з різноманітних груп населення та індивідів, інтереси яких неоднакові і навіть можуть бути суперечливими, тому політичний устрій має забезпечувати здобуття та функціонування влади, реалізацію інтересів шляхом конкурентної політичної боротьби.

Демократія конституційна – політичний лад, який ставить владу більшості у визначені рамки, обмежує її повноваження і функції за допомогою конституції та розподілу влади, забезпечує тим самим автономію і свободу меншості, в тому числі окремої особистості.

Демократія ліберальна (індивідуалістична) – концепція демократії, яка заснована на пріоритеті індивідуальних свобод та інтересів особистості над суспільними та державними інтересами. Їй притаманний розвинутий захист свобод громадян від свавілля влади, контроль за виборними особами з боку суспільства тощо. До вад насамперед відносять її соціальну обмеженість – вона не розповсюджується на більшість населення (особливо – на нижчі верстви суспільства), декларативний характер, апологію індивідуалізму, обмеження участі громадян у політичному житті виборами, приниження ролі держави.

Демократія опікунська – режим, основною метою якого є демократизація політичного суспільства, але влада сконцентрована в руках бюрократичної держави.

Демократія партиципаторна (від «participate» – брати участь) – модернізований варіант прямої демократії, що визнає необхідність участі широких верств населення не тільки у виборах своїх представників, і навіть не тільки в прийнятті рішень на референдумах, зборах тощо, але і безпосередньо в політичному процесі – підготовці, прийнятті та здійсненні рішень, а також контроль народу за їх виконанням.

Демократія плебісцитарна (мандатна, партійна) – модель демократії, в якій політичний вплив народу на владу через механізм безпосереднього волевиявлення обмежується схемою «схвалити/відмовити».

Демократія плюралістична – концепція демократії, яка виходить з того, що не особистість, не народ, а група є головною рушійною силою політики в сучасному суспільстві, а призначення демократії – стимулювати плюралізм, різноманіття в суспільстві, надавати можливість усім громадянам об'єднуватися, відкрито виражати свої інтереси, знаходити шляхом компромісів їх рівновагу, яка знаходить відбиття в політичних рішеннях. До вад передусім відносять ідеалізоване уявлення щодо поділу

населення на групи та ігнорування неоднаковості їх впливу на владу (пенсіонери або безробітні vs бюрократія або олігархи). Пліуралізм за сутністю може бути реальним (за наявністю альтернативних політичних сил) та формальним (безальтернативним, фіктивним).

Демократія погоджувальна (співтовариська, консоліативна) – модель демократії, за якої правлячі еліти, які сформовані з представників вищих верств суспільства, відкриті для вирішення сегментарних суперечностей суспільства (між групами населення багатоскладового соціуму) на основі досягнутих домовленостей між різними групами і прошарками. Однак політика постає не як боротьба за владу з метою наступного задоволення інтересів своєї соціальної групи, а як процес узгодження взаємоприйнятних рішень, соціального консенсусу на користь усього народу.

Демократія представницька (репрезентативна) – різновид демократії, за якої основним джерелом влади визнається народ, але управління державою делегується різним представницьким органам, члени яких обираються громадянами. Її сутність полягає в опосередкованому участі громадян у прийнятті рішень, у виборі ними в органи влади своїх представників, покликаних виражати їхні інтереси, приймати закони і віддавати розпорядження. Ідеальна (нормативна) модель такого суспільства передбачає, що політичні суб'єкти, персоніфіковані партіями, лідерами, депутатами та президентом, виступають не в якості вождів чи вчителів суспільства, а в якості «слуг суспільства», що не мають власної волі, а володіють одною лише представницькою волею. На практиці пов'язана із фактичним усуненням та відчуженням народу від влади у проміжках між виборами, бюрократизацією, корупцією тощо.

Демократія пряма (безпосередня) – форма прямого народовладдя, за якої основні рішення ініціюються, виробляються, приймаються і виконуються безпосередньо громадянами, тобто здійснення влади народом безпосередньо, без створення постійних органів або інших інститутів, у формах, передбачених конституцією і законами.

Демократія соціал-демократична – модель демократії похідна від ідентитарної і скоріше ідеологічна платформа політичних рухів та партій, ніж форма організації суспільства. Містить окремі елементи пліуралістичних, партиципаторних, репрезентативних та ліберальних концепцій. Сповідує заперечення будь-якої політичної диктатури, колективізм, свободу в усіх її проявах (індивідуальну та колективну), активну роль держави в соціальному захисті, парламентаризм та розподіл влад, гласність, залучення громадян до участі в управлінні тощо.

Демократія тоталітарна – політичний лад, коли влада більшості в ім'я певної ідеї потребує повної цілісності суспільства та підкорення особистості шляхом встановлення над нею всеосяжного зовнішнього контролю та вироблення адекватного внутрішнього самоконтролю. Відповідна ідея простежується у теоретичній спадщині Ж.-Ж. Руссо. Авторство терміну та безпосередня розробка в 1952 р. концепції тоталітарної демократії як колективної «диктатури, що спирається на ентузіазм мас» належить Дж.-Л. Талмону («Витоки тоталітарної демократії»).

Демократія християнська – як і соціал-демократична модель, це скоріш ідеологічна платформа політичних рухів та партій, ніж форма організації суспільства. Головну роль у моделі християнської демократії відіграє запозичений з католицизму принцип субсидіарності як спосіб розв'язання конфлікту між особистістю та суспільством, уникання крайнощів як індивідуалізму, так і колективізму. Цей принцип виходить з автономії особистості і почуття власної гідності. Усі форми суспільства, від родини до міжнародних органів, повинні служити людині. Звідси також випливає, що джерелом політичної влади є народ. Згідно з субсидіарністю, влада повинна бути якомога ближче до громадян. Держава має проявляти ініціативу тільки в тих питаннях, де можливостей

незалежних приватних осіб і організацій виявляється недостатньо. У разі, якщо питання може бути вирішене на місцевому рівні так само ефективно, як і на національному рівні, слід віддати перевагу місцевому рівню. З іншого боку, громадяни добровільно віддають державі ті свої права, які вступають у суперечність одне з іншим у взаємовідносинах людей і спільностей.

Демократура – устрій, за яким існують елементи демократії, але немає лібералізації, вибори гарантують перемогу правлячої партії. Термін був введений швейцарським політологом-африканістом М. Лініжером-Гума в книзі «Демократура: замаскована диктатура, підмінена демократія». У тих випадках, коли перехідний період ініціюється і нав'язується зверху, колишні правителі намагаються захистити свої інтереси шляхом «щеплення» авторитарних прийомів. Якщо вони проводять демократизацію без лібералізації (тобто вибори проводяться, але за умов гарантованої перемоги правлячої партії, виключення певних суспільно-політичних груп з участі в них, або при позбавленні обраних громадян можливості справжнього управління), був запропонований неологізм демократура.

Держава – базовий інститут політичної системи, політичне утворення з визначеною територією, економікою і політичною владою. Більш розгорнуте визначення – це суверенна, політико-територіальна організація публічної влади певних соціальних груп населення в соціально неоднорідному суспільстві, яка має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими для населення всієї країни, а також здійснювати керівництво суспільством.

Держава унітарна – форма державного устрою, за якої адміністративно-територіальні або національно-територіальні одиниці не мають статусу державного утворення, тобто суверенних прав і не можуть бути суб'єктами політичних міжнародних відносин. Унітарні держави поділяються на централізовані (без самоврядних одиниць) та децентралізовані (певні одиниці наділені пільгами самоврядування та можуть створювати автономії).

Держава федеративна (федерація) – форма державного устрою, за якої частини федеративної держави є автономними державними утвореннями, що володіють юридично певною політичною самостійністю і називаються суб'єктами федерації, а територія федерації складається з територій її суб'єктів. Основні форми – територіальна (побудована за територіальним принципом, де всі суб'єкти одно- або багатонаціональні, але жодна з національностей не має абсолютної більшості) та національна (поділ на суб'єкти з урахуванням компактного проживання національних груп населення).

Деспотія – форма державного устрою і правління, що характеризується крайньою централізацією влади і необмеженим свавіллям. Диктатура – авторитарний режим, що виходить за рамки особистих інтересів правителя або правителів і стосується співтовариства загалом: проєкт національної консолідації, проєкт соціального або морального збереження, розвитку і модернізації. Д

Діктабланда – режим за яким існує деяка лібералізація, але без демократизації, людям представлені певні права, але немає розвиненого громадянського суспільства. Еліти проводять лібералізацію без демократизації, тобто вони надають пересічним громадянам деякі індивідуальні права без згоди на підзвітність їм.

Експансія демократії – значне зростання кількості країн із політичними системами демократичного типу, а також тих країн, в яких відбуваються відповідні демократичні зміни. Іноді тлумачиться як проникнення демократії в країни «третього світу».

Ефективність політичного режиму – здатність державної верхівки забезпечити керованість суспільства та конструктивну взаємодію усіх складових соціуму в цілях вирішення нагальних завдань і збереження влади.

Ефективність політичної системи – здатність влади використовувати наявні ресурси задля підтримки цілісності та розвитку суспільства на основі врахування, узгодження та реалізації інтересів усіх груп населення.

Імперія – 1) монархічна держава, главою якої є імператор; 2) велика колоніальна держава, яка загарбала значні території у різних частинах земної кулі; 3) складна держава, яка насильницьким шляхом об'єднала території суверенних багатонаціональних держав або їх частини з головною державою (метрополією). Найпоширеніша думка-стереотип, що час імперій минув. Але все набагато складніше. Для зняття невизначеності тлумачення передусім треба враховувати, наскільки взаємовигідним для життєдіяльності складових та рівноправним у формуванні владних відносин є подібне об'єднання, союз, співдружність тощо.

Імпічмент – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону високих посадових осіб, унаслідок якої вони достроково втрачають свої повноваження.

Індемнітет (парламентський) – привілей депутата парламенту, який означає, що він не несе відповідальності за будь-які дії (та за слова), що мали місце в процесі виконання ним депутатських обов'язків.

Індігенізація демократії – процес пристосування і вживлення принципів, інститутів та поведінкових зразків демократії в національні умови і традиції країн «третього світу».

Інститути політичні – сукупність політичних норм та організацій, які мають сталий, довготривалий період існування і забезпечують функціонування окремих елементів політичної системи.

Клерикалізм – суспільно-політична практика здійснення церквою та політичними партіями релігійного спрямування системи заходів на конфесійній ідеологічній основі, спрямованих на досягнення домінуючої ролі релігії й церкви в усіх сферах суспільного життя.

Клієнтелізм – неформальні відносини особистої залежності між патроном і клієнтом, що розвиваються із асиметричного взаємообміну послугами і статусними позиціями. Характерні для слаборозвинутих країн, де переважають тіньові політика й економіка.

Комунізм – термін, що об'єднує ті релігійні, моральні та економічні вчення, які вимагають, щоб суб'єктом усіх майнових прав була громада, союз, народ або все людство і щоб підставою розподілу продуктів служили потреби людей. Хоча термін «комунізм» застосовували до себе лише пізніші з цих навчань (приблизно з XIX ст.), деякі комуністичні ідеї фактично з'явилися ще в давнину (зокрема, в ранньому християнстві) і в середньовіччі. Після XIX ст. термін зазвичай використовується для позначення: 1) спрогнозованого в теоретичних роботах марксистів заснованого на соціальній рівності і суспільній власності на засоби виробництва громадського і економічного ладу, що йде на зміну капіталізму (так звана «комуністична суспільно-економічна формація»); 2) широкого спектру політичних рухів, які декларували за мету реалізацію комуністичної доктрини або окремих її положень (більшовизм, військовий комунізм, троцькізм, єврокомунізм, маоїзм, анархо-комунізм, лівий комунізм тощо). Англійський соціологічний словник Н. Аберкромбі, С. Хілла і Б. С. Тернера визначає: «Під комунізмом розуміють скоріше не реальну практику, а певну доктрину. Цим поняттям позначаються суспільства, в яких відсутня приватна власність, соціальні класи і розподіл праці». Провідним ідеологічним принципом доктрини марксистського комунізму є принцип пролетарського інтернаціоналізму, втілений в гаслі «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», як непримиренна альтернатива націоналізму, расизму та іншим ідеологіям розколу єдності світової спільноти трудящих у боротьбі проти капіталу і експлуатації людини людиною.

Консерватизм – політична ідеологія, яка відстоює традиційні моральні, сімейні та етнонаціональні цінності. У політиці – напрям, що відстоює цінність усталеного державного і громадського порядку, неприйняття «радикальних» реформ. Сучасний консерватизм намагається поєднати ліберальні принципи функціонування політичних та економічних інститутів з традиційними (у позитивному сенсі) цінностями, тому (неоконсерватизм) іноді виявляється навіть більш гнучким і рухливим, ніж інші політичні течії (наприклад, реформи Р. Рейгана в США, реформи М. Тетчер у Великобританії).

Конфедерація – форма державного устрою, за якою ознаки державного утворення мають як держава загалом, так і складові її частини; союз суверенних держав, які добровільно об'єдналися на підставі договору для досягнення певних спільних державних цілей у політичній, економічній та військовій сферах зі збереженням свого суверенітету в повному обсязі.

Лібералізм – 1) досить широкий ідейний, соціальний і політичний рух з певною соціальною базою, системою політичних партій з програмними стратегічними і тактичними установками; 2) політична ідеологія, яка відстоює пріоритет прав і свобод людини над інтересами спільнот (держави, нації), обмежене втручання держави в економічну і соціальну сфери, реформістський шлях суспільних змін. Автономія особистості та її первинність по відношенню до суспільства і держави була визначальною вихідною ідеєю для цього напрямку. Ранній лібералізм дав трактування людини як суверенної особистості, якій не можна нав'язати привнесені ззовні або «зверху» правила. Поступово лібералізм перетворився на широкий шлях звільнення індивідуума від колективної ідентичності: спочатку від релігійної і станowo-корпоративної, потім від державної, расово-етнічної, сімейної, зараз – вже і від гендерної, у перспективі – від генетичної (трансгуманізм).

Меритократія – система, в якій керівні посади повинні займати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального походження і фінансового достатку. Використовується переважно у двох значеннях. Перше значення терміну відповідає системі, в якій керівники призначаються з числа спеціально опікуваних талантів (така система значною мірою протилежна як аристократії, так і демократії). Друге, більш поширене, значення припускає створення початкових умов для об'єктивно обдарованих і працьовитих людей, щоб вони в майбутньому мали шанс зайняти високе суспільне становище в умовах вільної конкуренції.

Монархія – форма державного правління, за якої верховна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї людини – глави держави, як правило, спадкоємного правителя, монарха. Розрізняють абсолютну (необмежену) та парламентарну (обмежену) монархії.

Монархія абсолютна – форма правління, за якої глава держави (король, султан, емір) володіє всією повнотою законодавчої і виконавчої влади, є духовним лідером та командувачем збройними силами, главою уряду, що на власний розсуд призначає міністрів та реалізує урядову політику. У цих монархіях парламенти або взагалі відсутні, або, хоч і наділені законодавчою функцією, відіграють малопомітну роль, а партії практично заборонені.

Монархія дуалістична – форма державного правління (проміжна між абсолютною та конституційною монархією), за якої влада монарха обмежена конституцією, але він формально і фактично зберігає значно ширші повноваження ніж прем'єр-міністр, утім ця влада не є такою загальною, як в абсолютних монархіях, оскільки тут конституційно закріплений принцип розподілу влади, сильніші позиції парламенту в законодавчій сфері й у сфері контролю над урядом, а також функціонують політичні партії. У цих державах

уряд як орган виконавчої влади підпорядкований главі держави і політично відповідальний перед парламентом.

Монархія парламентарна – форма державного устрою, за якої влада монарха обмежена конституцією, законодавчі функції передані парламентові, а виконавча влада – урядові. Прем'єр-міністр фактично має ширші владні повноваження, ніж монарх, за яким лише формально зберігається статус глави держави.

Націоналізм – ідеологія або політичний рух, основоположним принципом яких є теза про цінність нації як вищої форми суспільної єдності. Тому вона спрямована на першочергове забезпечення політичного та етнокультурного розвитку певної нації, а на етапі антиколоніальної боротьби чи відсутності національної держави – на створення її або здобуття національної автономії. У цьому можна бачити демократичний потенціал помірною (демократичного) націоналізму. Крайні форми націоналізму декларують історично-культурну винятковість певної нації та вимагають домінування в суспільному житті її представників, вимагають першочергової реалізації інтересів розвитку титульної нації при ігноруванні інтересів інших націй зі складу населення, аж до активної боротьби з ними як з конкурентами.

Націонал-соціалізм (скорочено – «нацизм») – назва німецького різновиду фашизму, що походить від назви Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП). На практиці – це форма суспільного устрою, яка з'єднує елементи соціалізму з агресивним антикомунізмом, антисемітизмом, націоналізмом і расизмом, а також назва ідеології, що обґрунтовує такого роду «новий» соціальний порядок. Основним прикладом втілення подібної ідеології в життя є Третій рейх, де націонал-соціалізм був офіційною ідеологією. Націонал-соціалізм оголошував своєю метою створення та затвердження на досить великій території расово чистої арійської держави, що має все необхідне для благополучного існування протягом невизначено довгого часу («тисячолітній рейх»). Науковці вважають нацизм однією з форм ультраправої політики. Ультраправі теми нацизму включають войовничий антикомунізм, расизм, націоналізм та аргументи, що окремі люди мають право домінувати над іншими, а суспільство повинне за допомогою чистки позбавлятися від нижчих верств та представників неповноцінних рас або етносів. Засудження нацизму ґрунтується на його агресивності, репресивних заходах, мільйонах жертв і на тому, що у репресованих осіб немає можливості вийти з групи знищуваних людей, належність до якої зазвичай визначається під час народження (споконвічно за расовими або національними ознаками). Расово-націоналістична основа нацизму за сутністю абсолютно протилежна базовому принципу комунізму – пролетарському інтернаціоналізму, тому нацизм і комунізм є антагоністами, які знаходяться в стані жорсткого протиборства аж до повного знищення. Водночас їх стратегічне протистояння не виключає можливості тимчасових примирень з тактичних міркувань («Пакт Молотова-Ріббентропа» в 1939 р.).

Неопатримоніалізм – термін, що характеризує особливий тип організації публічної влади та відносин, в якому синтезовані елементи традиційного патримоніального панування з сучасними практиками (наявність конституції, писаного права, системи виборів, парламентсько-партійних інституцій тощо). Виникнення неопатримоніалізму, на думку С. Айзенштадта, обумовлене тим, що становлення політичних інститутів сучасної держави в багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки відбувається в рамках специфічного режимного «синтезу» традиційного і сучасного. Становлення неопатримоніального режиму є наслідком невдалої або фрагментарної модернізації.

Неототалітаризм – новітня форма політичного тоталітаризму епохи інформаційного суспільства, котра вже зараз досить чітко проявляється у вигляді певних тенденцій до створення політичної цілісності *im Grunde* (нім. – в принципі) та контролю за масовою

свідомістю із застосуванням новітніх технологій інформаційно-психологічного впливу (електронні мас-медіа, Інтернет, цілеспрямоване управління світовими інформаційними потоками, маніпулювання інформацією, маскультура тощо) та гнучкого поєднання відвертого і прихованого примусу.

Неофашизм – ідеологія і політика ультраправих реакційних течій, угруповань і партій, ідейною основою яких є значною мірою трансформовані і пристосовані до сучасної соціальної структури концепції фашизму.

Олігархія тоталітарна – режим, за якого державна влада належить фінансово-промисловим та бюрократичним клікам і відрізняється особливо високим ступенем контрольованості суспільства з боку держави, сильною концентрацією влади, інтенсивною мобілізацією членів суспільства на участь в економічному житті.

Опозиція – партія або група, яка виступає проти загальноприйнятого курсу влади або громадської думки, здійснює протидію офіційній політиці правлячих кіл та бореться, коли й не за державну владу, то хоча б за вплив на неї, за прихильність виборців; партійні угруповання, парламентські фракції, які перебувають у меншості. Поділяють опозицію на лояльну, напівлояльну (помірковану) та нелояльну (непримиренну). Говорять також про опозицію як громадський настрій, що не отримав організаційного оформлення.

Опозиція парламентська – створюється з депутатів, які не входять до парламентської більшості або урядової парламентської коаліції. Вона розробляє альтернативу урядовому курсу з різних проблем економіки, політики країни, формування і репрезентації поглядів, які підтримуються значною частиною населення, що виступає зі своїми інтересами.

Панісламизм – релігійно-політична ідеологія, в основі якої лежать уявлення про духовну єдність мусульман всього світу незалежно від соціальної, національної чи державної приналежності і про необхідність їх політичного об'єднання під владою вищого духовного глави (халіфа). Історичні корені руху панісламизму йдуть у ранні роки ісламу, він помітно поширився у другій половині XIX ст. та отримав «друге дихання» на початку XXI ст. – практичними спробами створення «великого халіфату», «великої ісламської держави» тощо шляхом державних переворотів та військової експансії радикальних ісламістів та фундаменталістів на Близькому та Середньому Сході. Спільнота прихильників панісламизму досить суперечлива та неоднорідна, основне внутрішнє протиборство відбувається між шіїтами та сунітами, їх збройними силами та ісламськими державами, які домінують з обох боків. Іноді панісламизм розглядається або як активна реакція на експансію західної політичної культури у мусульманський світ, або як інструмент руйнації акторами геополітики небажаних політичних режимів.

Парламент – найвищий представницький та законодавчий орган держави, який повністю або частково обирається громадянами, що мають право брати участь у виборах. Він здійснює представницькі, законодавчі, державотворчі, організаційні та контрольні функції.

Парламентаризм – особливий тип державного устрою верховної влади, за якого в структурі державних органів засновується постійно діючий орган, що обирається населенням і покликаний приймати верховні рішення у формі законів. У цьому сенсі основна особливість парламентаризму в наявності загальнонаціональної представницької установи – парламенту, що працює на постійній основі. Вважається, що парламентаризм – це атрибут справжнього народовладдя, але у цієї точки зору є авторитетні супротивники. Так Г. Лебон у праці «Психологія натовпу» стверджував, що «в його основу закладено психологічну хибну ідею».

Партія політична – організація, яка об'єднує людей на основі спільної ідеології, бере участь у виборюванні, формуванні та розподілі влади, представляє інтереси різних соціальних груп (або якоїсь домінуючої в суспільстві групи).

Партократія – панування у політичній системі суспільства однієї чи групи споріднених партій, що зосереджують у своїх руках управління всіма сферами суспільного життя. Феномен партократії дає підстави стверджувати, що влада єдиної партії як одна з визначальних ознак тоталітаризму (за З. Бжезинським та К. Фрідріхом) – це стереотип ХХ ст., тоді як сучасний тоталітаризм (неототалітаризм) здатний функціонувати, на думку Г. Маркузе, через колективне владарювання споріднених партій політичної еліти суспільства споживання.

Патерналізм – політична доктрина й практика, які зважаючи на припущення про те, що народ безпосередньо потребує батьківської уваги, піклування з боку влади, що громадяни, мов неповнолітні діти, без підтримки й сприяння влади не здатні зрозуміти, що є вигідним для них, не в змозі самотужки досягти мети, задовольнити власні потреби.

Патрімоніалізм – насамперед апропріація (привласнення) сфери управління офіційними носіями політичної влади, в результаті чого держава управляється як приватне володіння («вотчина») правлячої групи (на відміну від влади, обмеженої угодою, традиційними привілеями та ін.), яка чітко дистанціюється від суспільства загалом і немов підноситься над ним.

Переворот державний – зміна влади в державі, здійснювана обов'язково з порушенням діючих на той момент конституційних і правових норм, зазвичай із застосуванням сили для захоплення центрів управління державою і здійснення фізичної ізоляції (іноді арешту чи вбивства) діючих його керівників. У 2012 р. американський аналітик Дж. Кітінг поділив державні перевороти на три основні типи: класичні – звичайне силове захоплення влади шляхом військового путчу або «кольорової революції»; постмодерністські (самопереворот) – коли демократично обраний уряд поступово руйнує демократичні інститути системи щоб залишатися при владі постійно; гібридні – силове захоплення влади з подальшим правовим виправданням своїх дій та порушення конституції необхідністю покінчити із зловживанням владою.

Переворот політичний – специфічна форма захоплення влади певним політичним угрупованням, що передбачає докорінні зміни у персональному складі правлячої еліти.

Підсистема організаційно-суб'єктна (або інституційна) – сукупність усіх утворень, організацій та об'єднань, суб'єктів діяльності яких у тій чи іншій ситуації може набувати політичний вимір (держава, партії, суспільнополітичні організації і рухи, армія, медіа, групи інтересів, церковні структури, профспілки, суб'єкти ІТ-сфери, недержавні збройні формування тощо).

Підсистема комунікативна – сукупність різноманітних відносин, які складаються між соціальними спільнотами, індивідами та їх організаціями у процесі здійснення політичної влади та використання її задля втілення суспільних потреб та інтересів, зв'язує у ціле діяльність суб'єктів політики (науково-інформаційна інфраструктура, Інтернет, форми взаємодії суб'єктів політики, політичний маркетинг, політична соціалізація, менеджмент громадської думки тощо).

Підсистема ідеологічна (або культурно-ідеологічна) – компонент політичної системи, що охоплює політичні ідеї, теорії, ідеології, погляди, цінності, настанови, орієнтації, громадську думку, усталені зразки поведінки тощо, які проявляються у сфері політики.

Підсистема нормативна (або нормативно-регулятивна) – комплекс різноманітних норм, які визначають поведінку людей у політичному житті, а саме: їхню участь у

процесах артикуляції інтересів, агрегації вимог, перетворення цих вимог на рішення, здійснення рішень.

Підсистема функціональна – набір тих соціальних ролей та функцій, які виконуються різними політичними інститутами (стандартні засоби та методи здійснення політичної влади, способи впливу на саму владу та ін.). У західній політології багато в чому заміщує поняття політичного режиму.

Поділ влади – політико-правова теорія та принцип розмежування функцій у єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну. Ідея, що лежить в основі сучасного поділу влади, зародилася в Стародавній Греції і отримала відображення в конституції Римської республіки. Пізніше вона була теоретично розроблена Дж. Локком та Ш.-Л. де Монтеск'є. У Новий час принцип поділу влади отримав практичне втілення в Конституції США 1787 року. До того ж її розробники А. Гамільтон, Дж. Медісон та Дж. Джей доповнили класичну модель моделлю «вертикального» поділу влади, тобто способами розмежування повноважень між федеральною владою і владою штатів.

Поліархія – походить від грецьких слів «багато» і «правління» і позначає «владу багатьох» на відміну від монархії (влада одного) і олігархії або аристократії (влади небагатьох), характеризує реальний тип політичної системи як відбиток деякого рівня втілення ідеального типу.

Революція соціальна – докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджитого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивнішого. Такий переворот як правило вимагає радикальної зміни продуктивних сил суспільства та характеру виробничих відносин і тому триває досить довго.

Революція політична – насильницьке захоплення політичної влади мирним або збройним шляхом в процесі боротьби одного класу, що має владу, і решти класів, які прагнуть до завоювання політичного панування.

Режим анархічний – широке коло різноманітних способів організації життєдіяльності соціуму, в основі яких лежить заперечення централізованого інституціонального, насамперед, державного управління суспільством та державного примусу.

Анархія (анархія = безвладність) передбачає відсутність влади, тобто в анархістському суспільстві жодна людина, або група осіб не будуть нав'язувати свою думку, бажання і волю іншим особам. Це ж має на увазі відсутність ієрархії та представницької демократії, так само як і авторитарного правління. Основний елемент системи – федеративні співтовариства з широким розгалуженням горизонтальних і вертикальних зв'язків. Створення федералістських утворень пропонується здійснювати через систему делегування, з правом негайного відкликання делегатів, що базується на принципі імперативного мандата. Такі делегати не повинні приймати рішення за людей, які їх висунули, але мають виконувати покладені на них зобов'язання (у цьому і полягає принцип імперативного мандата).

Режим демократичний – спосіб владарювання, за якого народ має можливість реалізувати свою волю безпосередньо або через своїх представників, а влада несе відповідальність перед громадянами за свої дії. В основі його лежить метод колективного прийняття рішень з рівним впливом учасників на результат процесу або на його істотні стадії. До основних форм демократичного режиму відносять: ліберально-демократичний, консервативно-демократичний та радикально-демократичний.

Режим клептократичний (клептократія) – ідеологічне кліше, що застосовується до політичного режиму можновладців, які використовують переваги влади для збільшення

особистого багатства і політичного впливу, за допомогою розкрадання державних коштів, іноді навіть без спроб імітації чесної служби народу. В умовах клептократії корупція державних чиновників і політиків стає одним із основних стрижнів життя суспільства.

Режим ліберально-демократичний – це такий функціональнодинамічний стан політичної системи, для якого насамперед характерна свобода в усіх сферах політичного життя, безперешкодна змагальність із альтернативним вибором та використання насильства в рамках чинного законодавства лише у виняткових випадках.

Режим олігархічний (олігархія) – режим, при якому влада зосереджена в руках порівняно нечисленної групи громадян (наприклад, представників великого монополізованого капіталу) і передусім обслуговує їх особисті та групові інтереси, а не інтереси всіх громадян. Інакше кажучи, влада і капітал зосереджені в одних руках. Термін було запроваджено Платоном і Аристотелем у V–IV ст. до н. е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли «владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні». Олігархи – члени олігархії, можуть або самі бути членами уряду, або чинити вирішальний вплив на його формування і прийняття рішень у своїх особистих і групових інтересах. Традиційна олігархія, як правило, негативно ставиться до будь-яких змін і схильна зберігати існуючий лад. У сучасному розумінні олігархія – це також політико-бізнесові та мас-медіа структури, які мають великий вплив на формування та розподіл політичної влади.

Режим охлократичний (охлократія) – такий спосіб взаємовідносин влади, суспільства та особистості, за якого 1) некерований натовп панує у формі вуличних заворушень, заколотів, захоплення держустанов і громадських будівель, погромів, розправ, вбивств тощо; 2) влада фактично належить суспільно-політичним групам чи лідерам, що за допомогою демагогії, популістських настроїв, провокацій і пробудження масових пристрастей підштовхують до радикальних дій юрбу, яка, користуючись беспорядністю державної влади, або виносить рішення, або здійснює формування власних владних структур, що виконують її настанови, або загрозами та примусом безпосередньо впливає на характер функціонування органів державної влади. Охлократії притаманні некомпетентність, неспроможність прогнозувати наслідки заворушень, втрата почуття відповідальності перед усім народом країни, мінливість настроїв, поповнення керуючої верхівки особами із власного середовища, серед яких можуть бути маргінали, антисоціальні елементи та приховані агенти впливу. Найчастіше виникає в умовах соціально-політичної кризи.

Режим політичний – це характер взаємовідносин влади, суспільства та особистості на різних стадіях функціонування однієї політичної системи або в межах декількох політичних систем, який насамперед відзначається специфічними методами володарювання, а також відповідною модифікацією інституційних структур, правових та політичних норм цієї системи. Стисло: політичний режим – це певний функціонально-динамічний стан політичної системи, який передусім характеризується сукупністю засобів та методів здійснення влади.

Режим суперпрезидентський – спосіб державного управління, за якого принцип поділу влади декларується, але дотримується лише зовнішнім чином, фактично влада зосереджена переважно у президента і підконтрольних йому адміністративних інституцій. Вважається однією з форм авторитаризму.

Режим тоталітарний – конкретний тип динаміки політичної системи та спосіб здійснення влади, що означає всеохоплюючий, повний і абсолютний контроль та самоконтроль елементів системи за дотриманням цілісності суспільства та відповідністю усіх його компонентів об'єднуючій ідеї з більш або менш жорстким позбавленням тих

відхилень, які не відповідають визначеному зразку «нового суспільства» та «нового порядку».

Республіка – 1) форма державного правління, за якої вища влада здійснюється представницькими органами (парламентом, президентом), що обираються населенням країни на певний, визначений законодавством термін; 2) держава, в якій органи влади формуються за принципом обрання їх народом. Республіки поділяються на президентські, парламентські та змішані.

Республіка змішана (президентсько-парламентська, парламентсько-президентська) – це форма державного правління, що характеризується поєднанням інституційно-правових елементів парламентської та президентської республік.

Республіка парламентська – це така форма державного правління, коли вищим органом політичної влади є обраний на основі загального виборчого права парламент, який володіє реальними можливостями впливати на політику, законодавство та здійснювати контроль за урядом. Уряд на чолі з прем'єр-міністром формується парламентським шляхом з числа представників тієї політичної партії, яка отримала більшість у нижній палаті парламенту і несе повну відповідальність за свою діяльність перед парламентом. Він знаходиться при владі до тих пір, поки має підтримку більшості в парламенті.

Республіка президентська – це така система правління, за якої президент є вищою посадовою особою держави і відіграє вирішальну роль у визначенні як складу, так і діяльності вищих органів виконавчої влади, державного апарату, найбільшою мірою визначає політичний курс, політичний розвиток країни. Президент – глава держави і глава уряду, членів якого він призначає і звільняє за власним розсудом. Уряд відповідальний перед президентом і не відповідальний перед парламентом.

Самоврядування місцеве – політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і за підтримки держави в межах їх компетенцій, визначених державними органами.

Сепаратизм – прагнення окремих груп населення, зокрема національних меншин у багатонаціональних державах або територій, до відокремлення і створення власної держави.

Система політична (у морфологічному форматі) – сформована під впливом політичних, історичних, економічних, національних, культурних та географічних чинників певна сукупність структур влади, норм і відносин, яка визначає, репрезентує та реалізує специфічні та загальні інтереси суспільних груп у сфері управління життям суспільства на підґрунті його політичної культури.

Система політична (у цільовому форматі) – взаємопов'язана сукупність компонентів, за допомогою яких здійснюється управління суспільством і реалізація суспільно значимих потреб та інтересів усього соціуму або його окремих складових.

Система престолонаслідування – порядок заміщення посади глави держави в монархіях. Нині існують наступні системи престолонаслідування: салічна (наслідування престолу здійснюється лише особами чоловічої статі у порядку первородства), кастильська (під час наслідування престолу перевага віддається чоловікам, хоча визнається право і за жінками), удосконалена кастильська або шведська (надає однакові права чоловікам та жінкам, перевага старшому за віком), австрійська або габсбурзька (право наслідування у жінок виникає лише в разі, коли відсутні спадкоємці на престол чоловічої лінії).

Система соціопримирлива – плюралізм, притаманний цій політичній системі, передбачає певні обмеження панівних сил і взаємні обмеження конкуруючих угруповань.

На основі взаємної згоди, поступок одне одному досягається соціальний мир, формуються основи соціальної справедливості. Виховання громадянина тут передбачає формування особистості із розумінням ідеї соціальної справедливості. Пом'якшення протиріч, породжених капіталістичною системою, відбувається за рахунок обмежень основних принципів капіталістичного устрою (власності, розподілу прибутків, свободи договорів і т. д.), а також значних соціальних програм.

Система тоталітарна – тип політичного устрою, за яким сукупність структур влади, норм і відносин створюють абсолютну ідейно-політичну цілісність соціуму і забезпечують його цілковиту єдність із владою.

Соціал-демократія – 1) ідеологічна і політична течія, представники якої виступають за втілення ідей демократичного соціалізму в усі сфери життя суспільства; важлива складова політичних лівих сил сучасності, впливова сила у робітничих і демократичних колах Західної Європи. Вважається, що у сучасному світі соціал-демократія – це стратегія поліпшення ринкового способу організації виробництва, а не його заміни. 2) партії, що мають різні назви – соціал-демократичні, соціалістичні, лейбористські, робітничі. Наразі в світі налічується більше 80 партій цієї орієнтації, які мають близько 20 мільйонів членів, за яких голосують понад 200 мільйонів виборців.

Соціалізм – ідеологія і рух, які відстоюють ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості. Соціалізм у своїй крайній формі – комунізмі – призводить до тотального одержавлення всіх сфер суспільного життя, утвердження тоталітаризму.

Стратократія – правління збройних сил як таких, що можуть «узаконоувати» неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади.

Суверенітет – стан незалежності державної влади від будь-якої іншої влади, який полягає в її праві та здатності самостійно, без зовнішніх вказівок та втручання якоїсь іншої держави або наддержавного об'єднання керувати своїм внутрішнім і зовнішнім життям.

Теократія – форма державного правління, за якої політична влада належить духовенству або главі Церкви.

Типологія лінійна – розподіл об'єктів за одним критерієм у певному лінійному порядку; позначивши крайніми полюсами цього континуума граничні характеристики двох протилежних типів політичних систем отримують лінійну біполярну типологію.

Типологія парна координатна – розподіл об'єктів за двома критеріями, на двох осях; якщо ж беруться не два, а більша кількість критеріїв і за їх співвідношенням розподіляються політичні системи, то таку типологію називають множинною координатною.

Тиранія – жорстоке деспотичне правління, засноване на невинуватому гнобленні, сваволі, насильстві.

Тоталітаризм (як явище) – тенденція в природі і суспільстві, за якої безроздільно домінує спрямування до створення упорядкованої одноманітної цілісності (в природі) або єдності (в суспільстві).

Тоталітаризм демократичний – див. демократія тоталітарна.

Тоталітаризм ліберальний – цілісна за сутністю система абсолютного, повного панування цінностей та ідеологем лібералізму та неолібералізму, режим загального контролю та управління життям суспільства і кожної людини нібито в ім'я свободи індивідуума. Одноманітна цілісність та єдність системи забезпечуються методами

сучасного неототалітаризму: обструкція та ізолювання інакодумців, поєднання жорсткого та м'якого примусу, маніпулювання свідомістю, апологія споживацтва, використання масової культури тощо. Крайній індивідуалізм, прийшовши до влади, як і крайній колективізм, встановлюють тоталітарні режими. Агресивну версію ультра-лібералізму, що вимагає тотального світового панування за будь-яку ціну, справедливо називати тоталітарним лібералізмом. Ідея ліберального тоталітаризму сформульована Ж. Леклерком у роботі «Вчорашній день лібералізму» та концептуально розроблялася у працях З. Відоєвича та О. Маслака.

Тоталітарна система – див. Система тоталітарна.

Тоталітарний режим – див. Режим тоталітарний.

Трайбалізм (трибалізм) – форма суспільно-політичної племінної відокремленості, що виражається у формуванні органів державної влади на основі родоплемінних зв'язків. Практика трайбалізму полягає в наданні привілеїв вихідцям з однієї етнічної групи при підборі і розстановці кадрів у державному апараті і, відповідно, на шкоду іншим групам населення.

Фашизм – узагальнена назва широкого спектру вкрай правих політичних рухів, ідеологій і відповідна їм форма правління диктаторського типу, характерною ознакою яких є доктрина войовничого антикомунізму та експансіонізму. Значення поняття «фашизм» неодноразово змінювалося і, врешті-решт, у масовій свідомості звелось до емоційно негативного опису найбільш ворожих сил і явищ. Таким чином, як «фашизм» характеризуються, деколи, досить різні явища: будь-який репресивний режим або терор, розгул побутового націоналізму, виправдання гітлерівських злочинців, агресивну зовнішню політику і навіть «заперечення голокосту». Тому треба розрізняти фашизм як конкретний політичний феномен, що мав місце в історії, та фашизм як ідеологему – емоційно заряджений пропагандистський термін з розмитим значенням. Ця ідеологема цілеспрямовано використовується для маніпуляції громадською свідомістю. Від свого зародження у другій половині XIX ст. у Великій Британії та Італії як ідейного руху на ґрунті соціал-дарвінізму і євгеніки, фашизм як політичне явище перетворився на доктрину та практику відвертого ультраправого терористичного змісту. У різних країнах фашизм набував різні специфічні форми. Десь він відрізнявся крайнім націоналізмом і расовою дискримінацією, а десь цього і зовсім не було і, навпаки, робився акцент на ідеях наднаціонального об'єднання громадян однієї держави. Але завжди це – зведений в абсолют войовничий антикомунізм. Саме це відрізняє фашизм від тираній стародавнього світу, середньовіччя і Нового часу, які теж відзначилися в історії надзвичайною жорстокістю та численними жертвами. Друга визначальна риса – експансіонізм є похідною від доктрини винятковості певного народу, нації або раси та їх історичного призначення панувати в світі заради розповсюдження власних цінностей в якості обов'язкових для усіх країн. Найчастіше фашизм загалом ототожнюють з його німецьким різновидом – націонал-соціалізмом (нацизмом).

Федерація – форма децентралізованого державного устрою, за якої складові частини держави мають ознаки державного утворення і виступають відповідними суб'єктами федерації із широким спектром власної виключної компетенції. Найбільш відомими федераціями є США, Німеччина та Індія. Наприклад, суб'єкти ФРН – землі – самостійно розроблюють бюджет, визначають політику в сфері освіти, охорони здоров'я тощо, тоді як федеральний уряд має виключну компетенцію у міжнародних справах та керівництві збройними силами. Поліцейські у США обмежені у праві діяти поза територією свого штату і можуть, наприклад, переслідувати злочинця лише до його межі.

Форма державного устрою – спосіб територіальної організації держави або держав, що утворюють союз. Визначає внутрішню будову держави, поділ її на складові частини

(території) та принципи їх взаємовідносин між собою. Розрізняють дві основні форми державного устрою – унітарну і федеративну державу та як тимчасову перехідну – конфедерацію.

Фракція парламентська – робочий орган парламенту, котрий у більшості випадків створюється із членів однієї партії або із представників партійної коаліції, які проводять близьку лінію у політиці. Фракція діє на постійній основі. Для забезпечення своєї дієздатності в ній обирається лідер та створюються відповідні механізми. Фракція вирішує власні внутрішньопартійні питання та займається поточною роботою парламенту.

Шаріат (від араб. шаріа – належний шлях) – система норм мусульманського феодального права, а також релігійно-обрядових настанов.

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, проповідування національної нерівності та винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, національне чванство, розпалювання національної ворожнечі й ненависті. Шовінізм великодержавний – різновид націоналізму, який ґрунтується на ідеї створення великої багатонаціональної держави – імперії – на основі національної нерівності та забезпечення панування окремої (чільної) нації або народу. Термін вживається також щодо міжнародних стосунків між «великими» та «малими» державами у випадку нерівноправних взаємовідносин між ними. Великодержавний шовінізм проявляється насамперед у політиці імперіалізму, колоніалізму і неокolonіалізму, в насадженні розбрату між народами, дискримінації, цькуванні пригноблених національностей, у расизмі. Доцільно розрізняти побутовий шовінізм та державний – сформульований в офіційних документах та промовах керівництва країни.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні : підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. – К., 2018.
2. Кириченко В. М. Політичні системи світу : кредитно-модульний курс : навч. посіб. К., 2013.
3. Кобець Юлія. Використання матриці SWOT в аналізі політичних систем. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2020. Вип.1 (59). Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С.37-42.
4. Кобець Ю. Еволюція політичної системи сучасної України: трансформаційні виклики та особливості реформування після 2014 року. Прикарпатський вісник наукового товариства Шевченка. Думка. 2017. №5-6 (41-42). С.51-59.
5. Кобець Ю.В. Модель модернізації та трансформації політичної системи України після 2014 року. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. – С.226-227.
6. Курілло В. Є. Поділ понять «політична система» і «політичний режим» в підходах та визначеннях // «Могилянські читання – 2018 : XXI Всеукраїнська науково-метод. конф. Миколаїв, 12–17 листоп. 2018 р. [Збірник тез]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2018. – С. 5–7.
7. Курілло В. Є. Щодо типологізації політичних систем суспільства. Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. Вип. 11. Миколаїв., К., 2007.
8. Курілло В. Є. Політичні системи та режими сучасності : методичні вказівки / В. Є. Курілло. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. – 100 с. (Методична серія ; вип. 288).
9. Латигіна Н. Демократія : реалії versus утопії. К., 2008.
10. Лісничий В. В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн : навч. посіб. К., 2004.
11. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с.
12. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2-х томах / за ред. О. В. Скрипнюка. Національна академія правових наук України. Київ: Логос, 2010.
13. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с
14. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. К.: Генеза, 2004. 736 с.
15. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
16. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / [В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С.Черняк, Н. В. Пархоменко]. К. : КНУТД, 2015. 229 с.
17. Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. – Київ: Психея, 2015. 71 с.
18. Стойко О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. – Київ: Інститут держави і права ім. В. Корецького, 2016. – 415 с.
19. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. Львів.: Ліга-прес, 2015. 668 с.

До теми 1 Системність в процесі пізнання

Чабан В. Г. Методологічні аспекти системного дослідження наукових проблем. 2009. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/28035/593-599.pdf?sequence=2>

Історія природничих та технічних наук накопичила значний досвід системного підходу до вивчення явищ. Системний підхід сприяв відкриттю закону всесвітнього тяжіння, створенню періодичної системи елементів. Блискучим застосуванням системного підходу є створення В. І. Вернадським комплексного вчення про біосферу. Системний підхід став важливим інструментом вивчення процесів суспільного життя. Керівники різних рівнів щоденно приймають безліч управлінських рішень, керуються конкретними системами. Науковці різних країн також керуються основними принципами системного підходу як цілісної методології наукового дослідження. Проте на сьогодні значна кількість вітчизняних учених недостатньо володіє методологічними принципами теорії систем та системного аналізу, що відображається на якості публікацій. Тому є потреба розкрити в даній статті методологічні аспекти системного дослідження наукових проблем. Одним із перших варіантів загальної теорії систем був запропонований А. А. Богдановим ще в 1912 р., проте лише півстоліття потому створились умови для сприйняття такої теорії як необхідної для подальшого розвитку науки. Саме в цей період всесвітньої науково-технічної революції загальна теорія систем у викладенні Л. Берталанфі звернула на себе увагу науковців. Теорія систем була покладена в основу формування і розвитку кібернетики та інформатики. З'явилися видання, які популяризували дану теорію, наприклад, книга І. В. Блауберга та Е. Г. Юдіна. Значний внесок у розвиток систем і системного аналізу зробили Н. Вінер, Л. Рассел Акофф, А. М. Гатаулін.

....Дослідження слід розпочати з визначення поняття «система», «системний підхід», «системний аналіз». Поняття «система» широко застосовується не тільки в наукових дослідженнях, але і в будь якій практичній діяльності та на побутовому рівні. Існує значна кількість визначень даного поняття. Одним з простих є — «це дещо ціле, складене з багатьох елементів і передбачає наявність певних ознак». М. Г. Чумаченко пропонує наступний перелік ознак системи: — система повинна складатися з деякої кількості елементів (частин, компонентів, блоків), тобто повинна бути розчленована на частини (сівозміна складається з полів культур; система машин — із сукупності машин, агрегатів, призначених для виконання різних технологічних операцій; вимірювання ефективності інновацій слід розглядати як систему, оскільки присутня значна кількість методів, показників, етапів); — набір елементів — умова необхідна, але не достатня для визначення системи. Система — це не механічний набір, а сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів і підсистем. Так, окремі машини та агрегати в системі машин взаємопов'язані за основними параметрами і виконуваними функціями; взаємозв'язки та взаємодія полів сівозміни, як системи, проявляються в конкретному чергуванні сільськогосподарських культур з урахуванням їх особливих характеристик післядії, вимог до попередників і т.д.

Елементи вимірювання ефективності інновацій також мають зв'язки: між одними показниками існує функціональна залежність, між іншими — стохастична, одні показники входять до складу інших, деякі показники взаємозамінні; — взаємозв'язки і взаємодії між елементами мають цілеспрямований, доцільний характер. Таким чином, у системах завжди передбачається наявність заданої цілі як результуючої ознаки між елементами; — система повинна мати набір функцій; — кожна система повинна входити в ієрархію систем і утворювати підсистеми (для вимірювання ефективності інновацій метасистемою є загальна теорія обґрунтування управлінських рішень); — система повинна мати межі

(границі), які дають можливість відрізнити те, що входить до неї, а що — не входить. Межі системи вдається визначити тоді, коли з'ясовано її зміст. Однак у багатьох випадках неможливо чітко поділити всі елементи на внутрішні і зовнішні. Наприклад, інвестиції утворюють самостійну систему, але окрема група інвестицій слугує джерелом інновацій; — системі притаманна здатність до розвитку і тим самим до самозбереження. Слід визначити наявність трьох моделей системи: система-реальність, система-модель, система-моделювання. Система-реальність існує об'єктивно, вона є самою дійсністю, яка цікавить нас і яку ми намагаємося моделювати. В намаганні описати систему-реальність ми будуємо систему-модель, у тій чи іншій мірі відображаючи її. Система-модель містить уже не фактичні (по кількості і складу) дані, наприклад, за витратами і результатами інноваційної діяльності. Система-моделювання — це посередник між системою-реальністю і системою-моделлю. В своєму розвитку система-моделювання зближує систему-модель до системи-реальності. Вимірювання ефективності інновацій претендує на те, щоб бути системою-моделюванням. Системний підхід розглядається як методологія дослідження складних явищ, об'єктів, процесів шляхом представлення у вигляді цілісних систем для виявлення їх системних ознак, структури та регуляторних механізмів. Концептуально системний підхід є сукупністю методологічних принципів, які дають можливість: — розглядати будь-які складні явища у вигляді ціленаправленої системи, яка є частиною більш загальної системи і в свою чергу включає підсистеми нижчого рівня; — оцінювати цілі функціонування окремих підсистем з позицій досягнення загальносистемних цілей, знаходити протиріччя між локальними і загальносистемними цілями, обґрунтовано вибирати критерії ефективності функціонування системи; — аналізувати кожний її елемент у взаємодії з іншими елементами та виявляти наслідки результатів зміни в окремих ланках системи для оцінки її поведінки в цілому; — визначати специфічні системні ознаки та розробляти формалізовані моделі для дослідження поведінки системи; — проводити діагностичний аналіз з метою виявлення «вузьких місць», які гальмують ефективне функціонування системи; — досліджувати особливості управління і механізми зворотних зв'язків, оптимізувати режим поведінки систем.

Системний підхід слід розглядати як новий тип наукового мислення. Характер сприйняття навколишнього світу та спосіб мислення визначаються на кожному історичному відрізку часу розвитком продуктивних сил суспільства. Нові технології, форми організації виробництва, способи управління, економічні відносини в народному господарстві обумовлюють необхідність підготовки спеціалістів з новим типом наукового сприйняття навколишнього світу і наукового мислення — системним мисленням. Основні умови реалізації системного мислення полягають у наступному: — навколишній світ сприймається як багаторівнева ієрархічно організована система; — будь-який спеціаліст керує окремими системами, тому нова парадигма навчання — підготовка його як управлінця; — управління будь-якою системою пов'язане з виявленням її структури, системних ознак, специфіки механізмів управління; — знання про систему є досконалими тільки тоді, коли вдається описати її поведінку формалізованими методами у вигляді математичної моделі функціонування, фоліанти монографій зі словесним описом виявлених закономірностей стають практично не реалізованими в математичних моделях. Тому важливими складовими системного мислення є уміння формалізувати знання, доводити їх до алгоритмів та програм і відповідно модельне сприйняття систем, якими намагаємося керувати; — ефективне управління пов'язане з обробкою значних масивів інформації, і тому невід'ємним елементом системного мислення є володіння сучасним інформаційними технологіями, методами алгоритмізації та програмування; — уміння

оцінити місце системи в загальній ієрархічній структурі, враховувати глобальний характер багатьох проблем та можливих віддалених наслідків рішень, які приймаються, навіть на локальному рівні.

Особливе значення набуває оцінка впливу таких рішень на стан навколишнього середовища; новий тип наукового мислення нерозривно пов'язаний з принципом оптимальності в управлінні системою, що передбачає навички побудови системи цілей і критеріїв ефективності з розумінням того, що рішення на локальному рівні не завжди ефективне для системи в цілому і як наслідок — локальні цілі повинні бути підпорядковані загальносистемній цілі. Системний аналіз — це сукупність конкретних наукових методів, прийомів, спеціальних процедур реалізації принципів системного підходу. Системний аналіз ефективно застосовується в тих випадках, коли досліджуваний об'єкт є складним, його властивості складно виявити, а зв'язки із зовнішнім середовищем — різноманітні. Його мета — правильно сформулювати та структурувати саму проблему, перетворити складну задачу в серію більш простих задач, методи вирішення яких відомі. Системний аналіз успішно використовують у наступних ситуаціях: при вирішенні нових проблем і задач, які не мають аналогів; якщо проблема має розгалужені зв'язки і віддалені наслідки; коли її вирішення пов'язані з факторами ризику.

Основними етапами системного аналізу є: наукове формулювання проблеми (наявність проблеми, історія виникнення, актуальність, структура, зв'язки з іншими проблемами, шляхи вирішення при наявності ресурсів); ідентифікація (визначення меж) системи; формулювання цілей системи, побудова дерева цілей і критеріїв ефективності; оцінка ресурсів, прогноз та аналіз майбутніх умов; побудова математичної моделі функціонування системи, аналіз та відбір варіантів за вибраними критеріями, проектування нової системи; діагностичний аналіз функціонування системи, прогноз наслідків рішень, які приймаються.

Системний підхід як методологія дослідження дає можливість перетворити в систему будь-які наукові проблеми, розкриваючи їх структуру та виявляючи системні ознаки. Перш за все необхідно сформулювати та науково обґрунтувати проблему. Для цього проводиться діагностичний аналіз та формується ядро проблеми. Потрібно відповісти на запитання: чи існує проблема? (не є вона надуманою або не науковою), і якщо існує — чи актуальна вона? яка історія її виникнення, які причини? чи є зв'язки з іншими проблемами? яка ступінь дослідження проблеми? чи можна її вирішити наявними в розпорядженні дослідника ресурсами? чиї інтереси зачіпає вирішення проблеми і що цьому може перешкоджати? Найбільш складним та відповідальним етапом є структуризація проблеми. Універсальність підходу полягає в тому, що при дослідженні будь-якої проблеми можна виділити три структурних блоки або логічно взаємопов'язаних рівні: теоретико-методологічний, кількісно-аналітичний (емпіричний) і прикладний (прагматичний).

Теоретико-методологічний аспект — якісний аналіз проблеми, який включає наступні структурні елементи: методологію, економічні категорії, методи дослідження. Вони об'єктивно необхідні при аналізі будь-якої проблеми незалежно від предметної області. Кількісно-аналітичний аспект є логічним продовженням теоретико-методологічного. Дійсно, якщо необґрунтована та не розкрита сутність основних наукових категорій у рамках вибраної методології, то нерідко аналіз даних перетворюється в статистичну гру з цифрами. На цьому етапі можна виділити наступні підсистеми: розробку системи показників; виявлення основних тенденцій зміни показників; пошук закономірностей в емпіричному матеріалі; оцінку ролі факторів (факторний аналіз). Прикладний аспект пов'язаний з досягненням мети дослідження. На цьому етапі визначається перехід системи з попереднього в новий стан, конструюється

система нової якості. Даний аспект структурно має низку підсистем: виявлення резервів розвитку системи; визначення шляхів використання резервів; вибір заходів з їх реалізації; прогноз та проектування нової системи. Таким чином, структуризація наукової проблеми — це системнорозгорнутий план дослідження, де послідовність логічно взаємопов'язаних підсистем та елементів розкручується у вигляді логіко-ієрархічної спіральної структури.

До теми 2 Системність та суспільство

Хуткий Д. О. Сучасна глобальна соціальна система: макросоціологічний підхід та світ-системний аналіз.

URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e66fa580-9960-4cf3-858a-67966858e8c2/content>

Людство, як сукупність усіх людей, усіх їхніх засобів існування та усіх їхніх відносин між собою і відносин із їхніми засобами існування є найбільш усеохопним людським соціальним утворенням. Оскільки складові цього утворення пов'язані між собою численними взаємозв'язками і характеризуються цілісністю, людство доречно розглядати як систему: обґрунтування такого підходу знаходимо у різній літературі. Застосовуючи системний підхід, насамперед необхідно визначити основні елементи та структуру глобальної соціальної системи. Однак, зважаючи на багатокomпонентність і багатовимірність цієї соціальної системи, варто зазначити, що вивчення навіть тільки цих аспектів є надзвичайно складним. Досі невирішеною науковою проблемою дослідження сучасної глобальної соціальної системи, є те, що структурні моделі, розроблені в межах окремих теорій, неповно, і часто однобічно, відображають структуру цієї соціальної системи. Тому, з метою створення адекватної соціальній реальності концептуальної структурної моделі сучасної глобальної соціальної системи, ми розглядаємо сучасну глобальну соціальну систему, порівнюючи положення найбільш розроблених сьогодні підходів до її вивчення: макросоціологічного підходу та світ-системного аналізу. Методологічно ґрунтовний розгляд глобальної соціальної системи як об'єкту дослідження здійснений дослідниками макросоціальних систем Г. Ленські та П. Ноланом. Наукові розробки цих дослідників ми використовуємо в якості макросоціологічного підходу до аналізу сучасної глобальної соціальної системи. У дослідженні глобальної соціальної системи з позицій макросоціологічного підходу Г. Ленські та П. Нолана вихідним об'єктом аналізу є суспільство.

Суспільство визначається як політично автономна група людей, задіяна у широкому спектрі кооперативної діяльності. Як свідчить це визначення, а також логіка розгляду суспільств Г. Ленські й П. Ноланом, ключовими властивостями, що вирізняють суспільство як систему серед інших соціальних систем, є наявність багатьох кооперативних зв'язків усередині суспільства та політична автономність суспільства відносно інших суспільств. Завдяки цим визначальним якостям суспільства вирізняються як системи не лише аналітично, а й з огляду на емпіричні реалії їхнього функціонування: кооперативні зв'язки всередині суспільств обумовлюють їхню системність відносно компонентів суспільства, а політична автономність (значна саморегулятивність у сфері владних відносин) обумовлює їхню системність відносно інших суспільств. Зважаючи на вищезазначене, закономірно, що з такого макросоціологічного підходу глобальна соціальна система розглядається як світова система суспільств, тобто система, елементами якої є суспільства, а структурою - взаємозв'язки між ними. Поряд із макросоціологією, одним з найбільш теоретично розроблених і емпірично підкріплених підходів до розгляду глобальної соціальної системи є світ-системний аналіз. Засновником світ-системного аналізу є І. Валлерстайн, а одним із найбільш ґрунтовних дослідників глобальної соціальної системи з позицій світ-системного аналізу можна вважати К. Чейз-Данна.

Праці цих дослідників ми використовуємо для розуміння світ-системного підходу до розгляду сучасної глобальної соціальної системи. У результаті дослідження розвитку соціальних систем І. Валлерстайн дійшов висновку, що історично єдиними справді цілісними соціальними утвореннями (фактично, системами) є міні-системи та світ-системи. Відповідно до цього підходу, визначальними характеристиками соціальної системи є існування всередині її розподілу праці, такого, що різні її частини залежать від економічного обміну між собою для стабільного забезпечення своїх потреб. Як свідчать наведені положення світ-системного аналізу, найбільш істотними, і водночас визначальними, критеріями системності у цьому підході виступають економічні зв'язки між компонентами соціальної системи та саморегулятивність у сфері економічних відносин. За визначенням, міні-система - це утворення, що має завершений розподіл праці та єдину культурну основу. І. Валлерстайн зазначає, що міні-системи існували лише у дуже простих аграрних чи мисливсько-збиральницьких суспільствах і переставали бути автономними системами після приєднання до імперій.

Фактично, міні-системи відповідного історичного періоду мали дуже обмежені контакти між собою і за рахунок цього були максимально саморегулятивними в економічному, політичному та культурному вимірах, що дає підстави розглядати їх з позицій використовуваного макросоціологічного підходу як суспільства. У світ-системному аналізі світ-система визначається як утворення з єдиним розподілом праці та множинністю культурних систем. Світ-система з єдиною політичною системою називається світ-імперією. Світ імперії, таким чином, характеризуються економічною та політичною саморегулятивністю, і, якщо врахувати вищенаведене визначення суспільства, їх також правомірно розглядати як суспільства. Світ-система без єдиної політичної системи класифікується як світ-економіка. Така світ-система включає множину політичних і культурних систем, які не є економічно саморегулятивними, а, навпаки, взаємозалежними у сфері економічних відносин. Очевидно, якщо розуміти суспільства як утворення, які є саморегулятивними лише політично, вони, будучи економічно взаємозалежними, за логікою світсистемного підходу, не є справді цілісними соціальними утвореннями, і тому не є адекватними об'єктами для такого системного аналізу.

За висновком І. Валлерстайна, принаймні з середини ХХ ст. більше не існує ані міні-систем, ані різних світ-систем, але є єдина світ-система - капіталістична світ-економіка. Навіть економіки офіційно соціалістичних держав, з погляду світ-системного аналізу, інтегровані до структури капіталістичної світ-економіки, оскільки ці соціалістичні економіки не становлять замкнену економічну систему, а, навпаки, експортують та імпортують товари до та з інших економік капіталістичної економіки, борються за інвестиції з економік ядра - і ці їхні дії цілком відповідають логіці капіталістичної світ-економіки. Значна інтегрованість та системна єдність сучасної світ-економіки обґрунтовується наявністю глобальних інвестицій та міжнародного ресурсозабезпечення виробництва, а також інтенсивних економічних обмінів між різними частинами світ-економіки, які спричиняють утворення врівноваженої системи розташування праці та інших ресурсів. З погляду світ-системного аналізу, найбільшими структурними підсистемами сучасної світекономіки є ядро, периферія та напівпериферія. Найголовніші відмінності між ними полягають у переважанні одного з двох типів виробництва: центральне виробництво світ-економіки є відносно інтенсивним у плані вкладень капіталу та наймає кваліфіковану високооплачувану працю; периферійне виробництво є інтенсивним у плані внеску праці та використовує низькооплачувану, часто політично примусову працю. Регіони ядра мають переважно центральне виробництво, регіони периферії - переважно периферійне виробництво, а регіони напівпериферії характеризуються приблизно рівночастинним поєднанням цих двох типів виробництва. У

світ-економіці, як економічно замкненій системі, обмін додатковими вартостями є грою з нульовою сумою, коли обмін може бути максимально вигідним лише для однієї сторони.

Важливим наслідком цієї закономірності є несиметричність відносин між регіонами світ-економіки: регіони ядра привласнюють надлишки усієї світ-економіки; напівпериферія експлуатується ядром і водночас експлуатує периферію, підтримуючи стабільність світ-економіки. Якщо виходити з тези світ-системного аналізу, що у сучасному світі існує всеохопна світекономіка, закономірним є висновок, що у сучасній глобальній соціальній системі не існує економічно саморегулятивних, а отже, і повністю цілісних, систем, крім цієї світ-економіки. В іншому місці І. Валлерстайн прямо висловлює цю позицію: «я не схильний вважати, що ми живемо серед множини відмінних одне від одного "суспільств", що у кожній державі існує одне-єдине "суспільство" і що кожен з нас, по суті, є членом лише одного такого "суспільства"» [5, 170]. Звичайно, це суперечить макросоціологічному підходу, за яким соціальні відносини у сучасному світі розглядаються перш за все у межах суспільств, які відрізняються за переважаючим типом технології прожиття, і ці суспільства є політично саморегулятивними завдяки наявності у кожному суспільстві політичної підсистеми, яка є автономною відносно політичних підсистем інших суспільств. Як ми вже з'ясували, ці відмінності спричинені застосуванням різних критеріїв до виокремлення соціальних систем, тому для адекватного зіставлення результатів макросоціологічних та світ-системних досліджень важливо зрозуміти, як співвідносяться ті системи, які у макросоціології іменуються суспільствами, з підсистемами світ-економіки у світ-системному аналізі. При розгляді структурних підсистем світ-економіки (ядра, напівпериферії та периферії) враховуються економічні системи окремих країн, хоча здебільшого щодо ролі, яку економіка тієї чи іншої країни відіграє у функціонуванні світекономіки. Таким чином, світ-системний аналіз аналізує не лише глобальну економічну систему, а й те, що називають локальними економіками, як у межах структур ядра, напівпериферії чи периферії, так і окремо як економічні системи окремих країн. Вивчаючи економіки країн, І. Валлерстайн фактично розглядає їх у межах суспільств. Тому у випадках, коли об'єктом аналізу виступають економічні системи окремих країн, вони збігаються з економічними підсистемами суспільств у макросоціологічному підході. У структурі сучасної світ-економіки І. Валлерстайн розрізняє політичні утворення, що мають владу впливу на ринкові процеси – нації держави. Ці держави, з одного боку, є неринковими інструментами впливу на ринок в інтересах економічних суб'єктів з метою збільшення їхнього прибутку. З іншого боку, держави, точніше - соціальні страти посадових осіб у державах, мають деяку автономність від регулятивних впливів правлячих класів та діють у власних інтересах, посилюючи власну владу.

Як ми переконалися, у світ-системному аналізі поняття держави вживається принаймні у двох значеннях: як нація-держава (населення країни, яке має власну державу) та як державний апарат влади (соціальні страти посадових осіб у державах). Нації-держави, як їх тлумачать у світ-системному аналізі, можна вважати аналогічними суспільствам у макросоціологічному підході. Однак у світ-системному аналізі держави як апарат влади, не аналогічні суспільствам. Радше, їх варто ототожнити з політичними підсистемами суспільств у макросоціології. Щоб краще зрозуміти виявлені відмінності між розглянутими системами, слід порівняти рівні їхньої політичної автономності. І. Валлерстайн, розглядаючи сучасні держави, міркує так: сучасні держави вважаються суверенними, однак існують у міждержавній системі; суверенітет, спрямований всередину держави, передбачає, що в межах своїх кордонів держава має право здійснювати будь-яку політику, яку вважає за доцільну, приймати будь-які закони, які вважає за необхідне, і при цьому жодна структура всередині держави не має права відмовитися від їх виконання;

суверенітет, спрямований назовні, передбачає, що жодна інша держава не має права претендувати на повноваження іншої держави всередині її кордонів.

Однак, зауважує І. Валлерстайн, жодна держава ніколи повною мірою не була сувереном навіть у своїх межах, оскільки завжди зустрічала опір діям влади; так само і зовнішній суверенітет на практиці постійно порушується втручанням однієї держави у справи іншої, крім того, весь кодекс міжнародного права є обмеженням зовнішнього суверенітету. З позицій макросоціологічного підходу, немає сенсу розглядати внутрішній суверенітет (внутрішню політичну автономність) нації-держави (тобто суспільства), оскільки всі члени суспільства та всі соціальні групи, наділені політичною владою, входять до політичної підсистеми суспільства, тому зменшення можливостей впливу держави на інші соціальні організації в суспільстві свідчить лише про збільшення політичної влади інших політичних утворень у межах політичної підсистеми цього суспільства. Натомість є сенс вивчати внутрішній суверенітет державного апарату влади, який може суттєво змінюватись, залежно від влади інших політичних суб'єктів політичної підсистеми відповідного суспільства. Щодо зовнішнього суверенітету (зовнішньої політичної автономності), то рішення про приєднання чи неприєднання до міжнародних договорів приймається в межах політичної підсистеми відповідного суспільства, і тому політична автономність зберігається; якщо владний вплив одного суспільства на інше є всеохопним і регулярним, то в такому випадку друге суспільство не є політично автономним, і ці два суспільства слід розглядати як одне суспільство.

У межах макросоціологічної теорії Г. Ленські та П. Нолана при розгляді структури світової системи суспільств найбільша увага приділяється визначенню співвідношення суспільств різних типів (за домінуючою технологією прожиття) у світовій системі суспільств, оскільки властивості переважаючого типу суспільств значною мірою визначають властивості більшої системи, такі як середня кількість населення, структурна складність, технологічний розвиток тощо. З позицій світ-системного аналізу ці відмінності розглядаються відносно всієї світ-системи: наприклад, відмінності у домінуючій технології економік окремих країн, хоч і зумовлені частково історичними обставинами, більшою мірою інтерпретуються як спричинені структурними чинниками, наприклад, позиціями економік країн у світ-економіці. У макросоціологічному підході важливим є врахування процесу міжсуспільного відбору, у якому визначаються суспільства, краще адаптовані до соціального зовнішнього середовища, внаслідок якого менш адаптовані суспільства або розпадаються, або інкорпоруються до іншого суспільства чи суспільств.

Вирішальними чинниками, що визначають адаптивну перевагу більш адаптованих суспільств, є більша кількість населення, вища структурна складність суспільства та технологічна перевага (насамперед військова). Світ-системний аналіз також враховує боротьбу та конфлікти між підсистемами світ-економіки, однак розглядає їх більше як економічну конкуренцію між економічними суб'єктами, або як підтримку економічної конкуренції за допомогою політично-військової сили держав. Доречно порівняти висновки обох підходів щодо специфічних організацій, які, з першого погляду, не відповідають теоретичній структурі глобальної світової системи, перетинаючи межі її підсистем, - наприклад, щодо транснаціональних корпорацій. У межах макросоціологічного підходу транснаціональні корпорації розглядаються як підсистеми світової системи суспільств, які організаційно поєднують частини економічних підсистем декількох суспільств: населення, засоби та продукти виробництва, структуру взаємодій між ними. У світ-системному аналізі транснаціональні корпорації, як правило, вважаються економічними суб'єктами ядра. Однак важливість врахування соціальних взаємодій транснаціональних корпорацій з іншими соціальними групами у межах окремих

суспільств підтверджується і дослідженнями, виконаними представниками світ-системного аналізу. Так, К. Чейз-Данн відзначає такі показові факти: переважна більшість транснаціональних корпорацій контролюється капіталістами з тієї чи іншої нації-держави ядра; транснаціональні корпорації потребують стабільності як всередині націй-держав, так і на міждержавному рівні; транснаціональні корпорації значною мірою залежать від окремих націй-держав, оскільки не можуть самостійно придушувати страйки, політичну боротьбу чи протистояти націоналізації власності без сил міліції та армії, які контролюються державою.

У межах макросоціологічного підходу Г. Ленські та П. Нолана основним критерієм виокремлення соціальних систем є політична саморегулятивність, що властива суспільствам, тому сучасна глобальна соціальна система розглядається як світова система суспільств. У світ-системному аналізі І. Валлерстайна та К. Чейз-Данна головним критерієм розрізнення соціальних систем можна вважати економічну саморегулятивність, тому вихідною одиницею дослідження світ-системного аналізу є світ-система, і сучасна глобальна соціальна система визначається як світ-економіка. Крім розгляду структури світекономіки, світ-системний аналіз включає вивчення націй-держав, аналогічних суспільствам з позиції макросоціологічного підходу, економічних систем країн, які тотожні економічним підсистемам суспільств, держав як державних апаратів влади, що відповідають політичним підсистемам суспільств. З позицій макросоціологічного підходу у світовій системі суспільств важливим є аналіз типів суспільств, які є елементами світової системи суспільств, та адаптивних переваг окремих суспільств. Отже, макросоціологічний підхід та світ-системний аналіз, застосовуючи відмінні критерії до виокремлення соціальних систем, розглядають глобальну соціальну систему у різних структурних вимірах, які, проте, є зіставними. Для адекватного розуміння структури глобальної соціальної системи необхідно використовувати наукові здобутки обох підходів, які є взаємодоповнювальними.

До теми 3 Політична система суспільства як предмет політичної науки

Куліш Л. Поняття політичної системи суспільства: теоретичний аспект. 2020.

URL:https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32756/1/Zbirnyk_student_naukovy_kh_prats_kafedry_YuNESKO_Vyp_2_2020_13.pdf

Знання минулого допомагає краще зрозуміти і пояснити теперішнє. Саме тому можна твердо заявити, що політичні вчення минулого дуже тісно пов'язані із політичними вченнями теперішнього. Не випадково і сьогодні, вже у XXI столітті ми продовжуємо аналізувати тексти видатних мислителів минулого і навіть в дечому з ними не погоджуємось. Так, видатний сучасний австрійський філософ Карл Поппер (1902-1994) у своїй книзі „Відкрите суспільство та його вороги” полемізує з Платоном стосовно його „політичної програми”. К. Поппер зазначає, що коли він звертається до минулого, аналізована ним проблема стає проблемою сучасності. Усі політичні теорії відображають реальні політичні відносини суспільства, тому політичні теорії змогли з'явитись лише з утворенням політичного життя суспільства і появою держави. Вихідною категорією політичної науки є категорія "політика". Поняття "політика", яке з'явилося ще за часів Стародавньої Греції, має дуже багато різноманітних визначень і характеристик. При цьому ми не можемо стверджувати, що якесь з них є неправдивим чи неправильним. Навпаки кожне з цих визначень доповнює попереднє і ще більше розкриває його сутність та складність. Ще давньогрецькі філософи такі, як Арістотель і Платон вважали, що політика – це, перш за все, мистецтво володіти словом, мистецтво переконувати, мистецтво керувати, мистецтво користуватись владою. Мислителі нового часу такі, як Н.

Макіавеллі визначав політику не лише, як мистецтво, а, перш за все, як науку, яка пояснює минуле, керує сучасним і може спрогнозувати майбутнє. Можна багато говорити, що ще означає політика, що вона в себе включає, з чим її ще можна порівняти, адже політика є дуже багатогранною. Тому виходячи з історичного досвіду та отриманих з нього знань можна впевнено стверджувати, що це дійсно мистецтво, мистецтво поєднати знання, досвід, талант, навички, інтуїцію та вміння використати це в управлінні державою : визначити мету держави, активізувати усі ресурси країни для її втілення, як всередині країни так і на міжнародній арені, здійснити організацію суспільства, яке перебуває під державною владою. Врешті – решт, політика пов'язана з формуванням влади.

При цьому слід зауважити, що політика не обмежується виключно контекстом влади : в її основі – індивідуальні, групові та суспільні інтереси. Народження цілісної політичної системи пов'язане з подальшим цивілізаційним розвитком, формуванням громадського суспільства, його структури. З метою задоволення їхніх потреб та інтересів виникають політичні партії, профспілки, селянські спілки, об'єднання промисловців, міжгрупові об'єднання тощо. Поетапно утворюється повноцінна політична система. Категорія "політична система" запроваджена відносно недавно. Справа в тому , що до середини ХХ ст. політологія існувала, як сукупність розрізнених знань про політичні явища та процеси. Тому американські політологи та науковці низки європейських країн – Великобританії, Німеччини, Франції та інших відчули гостру потребу в систематизації теоретичних знань та емпіричного матеріалу, створенні цілісної системи наукових знань про політику. Розрізненні політологічні знання були з'єднані завдяки створенню, насамперед науковцями США, теорії політичної системи суспільства. Політична система є головним об'єктом дослідження політичних процесів. Так що ж таке політична система? З яких елементів вона складається? Відповідно до найпоширенішого розуміння система – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах та зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність. Уже з цього, не надто складного, визначення можна побачити, що система складається з певних окремих елементів, які є взаємопов'язаними, саме вони і створюють особливу структуру тої чи іншої системи, забезпечуючи, при цьому, її єдність. Системний підхід до вивчення політики застосував Толкотт Парсонс. У своїй праці "Соціальна система" він зосередився, перш за все, на аналізі суспільства, як системи що складається з окремих, інтегрованих елементів так званих підсистем.

Такими елементами у структурі кожного суспільства були суспільні цілі, норми, цінності та ролі. Парсонс вважав, що підсистеми повинні відповідати таким функціональним критеріям: 1) підсистема пристосовує систему до свого оточення; 2) підсистема визначає головні цілі, які потрібно було досягти та, при цьому, мобілізує ресурси системи для їх досягнення; 3) підсистема забезпечує єдність усієї системи шляхом внутрішньої координації її елементів (інтеграція); 4) підсистема підтримує рівновагу та створення нових системних елементів (латентність). Опираючись на даний підхід, вчений визначив, що елементами суспільства, як системи, є інститути кожен з яких виступає підсистемою великої суспільної системи. Кожній підсистемі властиві чотири основні функції, що забезпечують збереження й виживання будь-якої системи. Такими функціями є, по-перше, адаптація, тобто специфічний різновид взаємодії соціальних суб'єктів із середовищем, в результаті і в процесі якої відбувається пристосування її вимог до навколишнього середовища. Функцію адаптації в соціальній системі забезпечують політична та економічна підсистеми. Другою функцією соціальної системи є досягнення поставлених цілей. Цю функцію забезпечує політика, тобто політична підсистема. Як вже згадувалось, третя функція – інтеграція, тобто здійснюється об'єднання окремих елементів, для того, щоб зберегти упорядкованість, безконфліктність та єдність між соціальними суб'єктами – індивідами, організаціями, соціальними спільнотами тощо. Цю

функцію забезпечують правові інститути, норми, права, закони, звичаї, владні структури. Четвертою функцією соціальної системи є підтриманням єдності системи, котра забезпечується віруваннями, мораллю, органами соціалізації (сім'я, школа, мистецтво тощо). Отже, кожне суспільство є сукупністю підсистем (сфер): виробничої, соціальної, духовної, політичної, до якої належать інститути держави і влади. Усі ці підсистеми наділені властивими лише їм функціями, цінностями, нормами, цілями тощо: – виробнича забезпечує матеріальну основу життя суспільства; – соціальна і духовна сприяють нормальному функціонуванню різних соціальних інститутів; – політична покликана створювати сприятливі умови для ефективної діяльності всіх ланок суспільної системи, для повної реалізації інтересів усіх членів суспільства.

Кожна з підсистем може зберігати життєздатність лише за умови, що всі інші функціонуватимуть бездоганно чи хоча б задовільно. Ідеї Парсонса відкрили нове бачення на аналіз політичних відносин і процесів, що і дозволило визначити місце політики в житті суспільства. У визначенні "політична система" розрізняють соціологічну і правову концепцію. Соціологічна концепція визначає політичну систему, як динамічний механізм, що перетворює імпульси від оточення і від самих політичних структур на політичне рішення, які формують політичну поведінку та громадянську позицію індивідуума. Прибічником соціологічної концепції був відомий американський вчений Девід Істон. Він відомий такими працями, як "Політична система" (1953), "Концептуальна структура для політичного життя" (1965), "Системний аналіз політичного життя" (1965). Саме Девід Істон уперше застосував системний підхід до аналізу політики. Для теоретичного аналізу політичного життя за вихідну модель учений використав біологічні моделі, які активно взаємодіють, як між собою так і з довкіллям, що забезпечує їхню стабільність. Саме завдяки активній взаємодії систем із навколишнім середовищем здійснюється їхній активний розвиток та самозбереження. Девід Істон вважає, що політична система є дуже схожою до біологічної системи і вона має, відповідно, своє середовище в якому й функціонує. Середовище, яке впливає на політичну систему Істон поділяє на внутрішньо-суспільні системи (економічна, культурна, соціальна, психологічна) та поза суспільні, тобто ті, які перебувають поза межами даного суспільства (міжнародна торгова система, міжнародні організації тощо).

Навколишнє середовище для політичної системи складають суспільні системи – економічна, соціальна, духовно-ідеологічна тощо. Водночас, слід зазначити, що політична система якісно відрізняється від інших суспільних систем, адже між політичною системою та її оточенням є певні межі, через які вони один з одним взаємодіють. Саме тому Д. Істон основною одиницею аналізу політичної системи визначив взаємодію між політичною системою та навколишнім середовищем. При чому політична взаємодія на відміну від інших соціальних взаємодій спрямована на примусовий розподіл цінностей у суспільстві. На основі цього вчений розглядав політичну систему, як сукупність взаємодій, які здійснюють індивіди і які спрямовані на авторитарний розподіл цінностей (матеріальних і духовних). Саме це запобігає виникненню конфліктів між членами суспільства. Отже, слід зазначити, що політична система, перш за все, повинна бути в змозі розподілити цінності в суспільстві та подати їх так, щоб переконати громадян прийняти ці цінності, як обов'язкові. Невиконання системою цього принципу призводить до зростання напруження всередині неї і навіть до її занепаду. Отже, політична система за Д. Істоном – це засоби за допомогою яких вимоги, за підтримки суб'єктів та об'єктів політики, перетворюються на реальні дії. При цьому політична система повинна забезпечити мобілізацію суспільних ресурсів для досягнення тих чи інших цілей. Всередині політичної системи відбувається конверсія введених до неї вимог і підтримки, які трансформуються і призводять до вироблення рішень та відповідних, для їх втілення у життя, дій.

Саму ж політичну систему порівнюють із своєрідним "чорним ящиком" діяльність (конверсія) якого є прихована від оточуючого середовища. На виході системи з'являються нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади, вищих посадових осіб тощо. Таким чином політична система є дещо подібною до електронно-обчислювальної машини, а її рішення до комп'ютерних операцій. Слід зазначити, що в політичній системі існує і зворотній зв'язок, тобто елементи виходу впливають на наступні вимоги й підтримку. Зворотній зв'язок є основним механізмом усунення напруження у суспільстві, але здійснити це можна лише за умови реагування влади на імпульси, що надходять до системи. Якщо ж влада не уважна до потреб та вимог членів суспільства та враховує лише свої власні потреби та ідеї, тоді слід чекати, що ніякої підтримки, з боку суспільства, щодо дій влади, не буде. Це особливо важливо враховувати, якщо влада все ж таки намагається не лише зберегти мінімальний рівень підтримки системи, але й хоче знайти нову базу підтримки або ж намагається створити інший режим. Зміни, адаптація, самозбереження, переорієнтація можливостей, зміна цілей – все це, вважав Істон основними чинниками, які допоможуть справитись із напруженням або стресами у політичній системі. Таким чином, політична система, за Істоном, — це не лише система взаємодії її структур, але й постійно змінна, функціональна, динамічна система. Розвитку теорії політичної системи дуже сприяв структурнофункціональний метод. Найбільш відомим представником структурно-функціонального підходу в політології вважається Г. Алмонд. Політичну систему вчений визначає, як систему взаємодії, яка присутня у всіх самостійних суспільствах та виконує функції інтеграції, та адаптації не лише всередині суспільства, але й за його межами. Тобто політична система, на його думку – це легітимна система, яка, перш за все, підтримує порядок у суспільстві. Це узаконена сила, яка пропускає через себе усі "вхідні" та "вихідні" фактори, що надходять із суспільства, надає їм значущості, та смислу, тим самим забезпечує сукупність системи. На відміну від Істона Алмонда цікавить не стільки аналіз системних процесів скільки дослідження стабільних структур політичної системи та визначення їх важливості. Отже, саме політична структура є важливим компонентом у розумінні політичної системи. Політична структура – це, перш за все, внутрішня організація цілісної системи, специфічного способу взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють. Вона покликана сприяти функціонуванню політичної системи, реалізації цілей і завдань, що стоять перед суспільством в економічній і духовних сферах. За визначенням Г. Алмонда структура – це доступна спостереженню діяльність, що формує політичну систему. На прикладі ця діяльність виражається, перш за все, створенням механізму функціонування державної влади.

Як відомо саме державна влада є базовим елементом політичної системи. Цей організм є складним комплексом спеціальних органів і установ, які виконують, як внутрішні так і зовнішні функції управління справами суспільства. Органи влади поділяються на загальнодержавні, регіональні та місцеві. Основну діяльність влади держави здійснюють загальнодержавні органи влади, які втілюються у трьох, так званих, гілках влади: законодавчу, виконавчу та судову. Слід зазначити, що поділ влади є достатньо відносним, адже для того, щоб держава повноцінно функціонувала, влада повинна діяти, як єдиний організм, тому поділ влади виражається лише у функціях, які вона виконує. Отже, кожна гілка влади має свої функції, мету, завдання та повноваження, тобто має у розпорядженні ресурси за допомогою яких здійснює свою діяльність. Головним для функціональності системи є забезпечення стану динамічної рівноваги шляхом адекватної переробки імпульсів.

Кожна політична система має свої ознаки, форму, тип. Ця практика була започаткована ще Платоном, який вирізняв монархію, аристократію та демократію.

Продовжував та удосконалював цю класифікацію Аристотель. Він виділив такі типи політичних систем: монархію – тиранію, аристократію – олігархію, політію – демократію. Значно пізніше, коли політична система почала набувати структурних рис, марксизм, спираючись на класові пріоритети, вивів типологію з соціально- економічних структур суспільства: рабовласницька, феодальна, буржуазна й соціалістична системи. Більш сучасною є типологія, головним критерієм якої є відповідність ідеалів та цінностей суспільства тим формам, у які це суспільство організовано.

Цю типологію запропонував Г. Алмонд ще наприкінці 30-х років ХХ ст. і виділяє вона чотири політичних системи. Перш за все, слід виділити конституційну англо – американську політичну систему. Така політична система панує у таких високо розвинених державах, як Великобританія, Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія. У цих країнах на перший план виходить: політична свобода людини, її добробут, соціальна безпека, економічний лібералізм, світоглядний індивідуалізм, але при цьому вимагається повна законопослушність громадянина. Характерними рисами цього типу є чіткий розподіл влади, наявність механізму стримувань і противаг, висока ступінь організованості, стабільності, структурована багатопартійність. Такі високорозвинені країни, як Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Швейцарія належать до ліберально- демократичного континентально – європейського типу. Континентально-європейський тип відрізняється фрагментарністю політичної культури, співіснуванням традиційних і нових культур, тобто поєднання консерватизму та новаторства. Для цього типу є характерна прихильність до ліберально – демократичних традицій. Така політична система виділяється великою різноманітністю політичних партій. У таких політичних системах партії відіграють досить велику роль. До авторитарної політичної системи в основному належать менш розвинені країни, або як їх називають країни «третього світу», тобто більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки. Така політична система характеризується частковою політичною свободою людини, високим потенціалом насильства, невиразним розподілом влади, тобто одна гілка влади перетягує на себе функції іншої, наприклад виконавча гілка влади здійснює законотворчу функцію або ж втручається у судові справи тощо. У такій політичній системі політична участь громадян у державних справах обмежується місцевим рівнем.

Найбільш суворою до громадянських прав та свобод являється тоталітарна політична система. Прикладом такої була нацистська Німеччина, фашистська Італія. Така політична система характеризується, перш за все, централізацією влади, суворим контролем над усім та усіма, відсутністю свободи слова, високим рівнем насильства. У такому суспільстві забороняється будь – яка політична самодіяльність, суспільство абсолютно не впливає на політичне життя держави. У сучасній західній політичній науці розрізняють такі типи політичних систем: військові та громадянські; консервативні й ті, що трансформуються; закриті й відкриті (в основу покладено ступінь і глибину зв'язків із зовнішнім світом); завершені й незавершені (основний критерій — наявність усіх складових); мікроскопічні, макроскопічні та глобальні; традиційні й модернізовані; демократичні, авторитарні й тоталітарні. Отже, узагальнено, слід зазначити, що у кожній політичній системі, якого б типу вона не була, існує певний узаконений фізичний примус держави у суспільстві. Просто, в залежності від типу цієї політичної системи можна визначити рівень і суворість цього примусу. Усі типології є умовними. Насправді не існує “чистого” типу політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є результатом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і в певному місці. До того ж політична система суспільства — своєрідне утворення, особливості якого визначаються історичними, економічними, культурними та іншими умовами.

Отже, системний аналіз дає можливість визначити, що будь-яка система, в тому числі й політична, визначається тим, що, по-перше, складається з багатьох елементів; по-друге, елементи системи складають єдине ціле; по-третє, система взаємодіє з навколишнім середовищем.

До теми 4 Класичні та сучасні теорії політичної системи

Готун А. Основні концепції дослідження комунікації в політичній системі суспільства. Політичний менеджмент. 2011. №1. С.75-85.

Поява терміна „політична система” була зумовлена виокремленням сукупності різних політичних явищ у певну цілісність на тлі решти суспільства. Вважаємо, що в контексті нашого дослідження доцільно розглянути термін „політична система”, керуючись системним підходом, згідно з яким вся політична сфера визначається як цілісний організм, що перебуває в тісній взаємодії з навколишнім середовищем. Важливо підкреслити, що зародження такого способу інтерпретації політичної системи відбулося в надрах соціологічної науки.

Одним з класиків, чії праці надали найвідчутнішого імпульсу розвитку системного підходу і теорії політичної системи, є Т. Парсонс. Ґрунтуючись на висновках одного з перших розробників системного підходу Л. фон Берталанфі і засновника кібернетики Н. Вінера, він увів поняття відкритих систем, які підтримують стан складного порядку завдяки відносинам обміну із навколишнім середовищем за посередництвом „входу” і „виходу”.

У вибудованій системній ієрархії Т. Парсонс виділяє політичну систему як підсистему соціальної системи. Відповідно до його теорії, політична система включає в себе всі форми прийняття рішень, стандартизації цілей і мобілізації ресурсів на їх досягнення у межах соціальної системи. Запропоноване Т. Парсонсом поняття відкритої системи не передбачає чіткої детермінації її меж. Така система перебуває під впливом середовища, що її оточує, і сама впливає на нього через „вхід” і „вихід”. Механізм цього взаємовпливу досліджував у 1950-х - 1960-х роках американський політолог Д. Істон. Він розглядав політичну систему як сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, що впливають на прийняття і виконання рішень. Функціонування системи він визначає як процес взаємодії трьох її елементів – „входу”, „конверсії” і „виходу”. На „вхід” подаються різні (економічні, культурні тощо) вимоги громадськості чи висловлення солідарності і підтримки громадянами діяльності влади у різних сферах. Далі, за посередництва опрацювання елітарними колами цих вимог у відповідності з певними цінностями, притаманними суспільству, приймаються ті чи інші рішення, які передаються на „вихід” системи, де вони перетворюються на акти державної політики (закони, укази, символи), призначені для ознайомлення (в тому числі й адресного) громадської думки чи інших суб'єктів (інших держав тощо) і для реалізації. Останній елемент системи діє як механізм „зворотного зв'язку” і забезпечує взаємодію „виходу” і „входу” з врахуванням владними структурами впливу зовнішніх обставин (тобто тієї чи іншої реакції громадськості, ступеня задоволення її вимог і реалізації постанов).

Наявність механізму, який відображає цінність інформації, осмисленої у суспільстві, забезпечує самоконтроль і саморозвиток політичної системи. Послідовник Д. Істона американський політолог Г. Алмонд (прихильник структурно-функціонального підходу) дотримувався дещо інших поглядів при дослідженні політичної системи. На його думку, головним для неї є забезпечення легітимності примусових заходів, спрямованих на стабілізацію влади і суспільства. Г. Алмонд стверджував, що політична система складається з ролей, структур (як інституціоналізованих, так і неформальних), які

взаємодіють, та підсистем і культури, закладеної в їх основу.

Поглиблюючи теорію Д. Істона, Г. Алмонд і Дж. Коулман продовжили дослідження концепції політичної системи в річищі функціоналізму, а також одними з перших репрезентували політичну комунікацію як функцію політичної системи. На їхню думку, в будь-якій політичній системі можна виокремити такі функції „входу”: політична соціалізація та залучення до участі; артикуляція інтересів; агрегування інтересів; політична комунікація; і функції виходу: розроблення законодавчих норм і їх застосування; контроль за дотриманням норм. Функції „входу” здійснюються переважно неурядовими організаціями, тоді як функції „виходу” – прерогатива уряду.

Розвитком теорії „входу”, „конверсії” і „виходу” як основних елементів політичної системи стало її інформаційно-кібернетичне тлумачення, розроблене К. Дойчем. К. Дойч виходив з того, що політична система є організованою сукупністю інформаційних зв’язків, спрямованих в кінцевому підсумку на управління і цілеспрямоване регулювання політичних об’єктів.

Сучасна наукова думка, синтезуючи концепції як зазначених вище дослідників, так і багатьох інших, не менш знаних їх колег, характеризує політичну систему як реальний складний механізм формування і функціонування влади в суспільстві.

Розглянуті теорії політичної системи не вважають її статичною конструкцією. Політична система перебуває в постійній динаміці – вона рухається, розвивається, змінюється. А динамічний, що перебуває у стадії розвитку, стан будь-якого об’єкта визначається терміном „процес”. У цього терміна є й інше визначення: сукупність послідовних дій для досягнення певного результату.

В сучасній науці політичний процес розглядається з позицій не тільки системного, але й структурно-функціонального, інституційного, біхевіористського та інших підходів. Він розглядається як політика в цілому (Р. Доуз), як сукупність дій для забезпечення формування, зміни, перетворення і функціонування політичної системи (в розумінні Д. Істона, Г. Алмонда); характеризується як форма політичної активності суспільства (Р. Дарендорф); як трансформація політичних інститутів (С. Хантінгтон).

Аналізуючи згадані нами підходи, можна стверджувати, що категорія політичного процесу багатопланова. Вона відображає сукупність внутрішніх змін політичної системи, послідовність політичних подій, взаємодію суб’єктів політики. Зручність їх аналізу забезпечується виокремленням двох площин перебігу політичних процесів – вертикальної (макрорівень) і горизонтальної (мікрорівень). Політичний процес макрорівня охоплює все суспільство і викликає істотні зміни у його політичній системі. Процесові політичного розвитку суспільства властиві три форми: еволюції (вирішення політичних проблем у міру їх виникнення, уникаючи насильства і невмотивованої деструкції); революції (вона пов’язана з насильством, характеризується рішучим руйнуванням усіх політичних органів, стрибкоподібною зміною політичної системи); політичної кризи (втрата владними структурами контролю за вирішенням надто гострих суперечностей, характеризується розбалансованістю діяльності політичних інститутів, слабкою керованістю економічною та іншими сферами).

Процеси мікрорівня (їх називають також частковими) спрямовані на реалізацію певних політичних цілей, що не впливають на стан політичної системи в цілому. Вони проявляються у виконанні владних функцій, презентації політичних інтересів, прийнятті й реалізації управлінських рішень.

Структурними елементами часткових політичних процесів є: причина їх виникнення (визначається появою проблеми або суперечностей, що потребує вирішення); об’єкт (конкретна проблема, навколо якої розвивається політичний процес), суб’єкт (ініціатор політичного процесу) і мета (те, заради чого розвивається політичний процес).

Політична система не існує окремо від зовнішнього середовища, з яким вона взаємодіє за допомогою „входу” і „виходу”, здійснюючи усередині себе „трансформацію”. Це дозволяє говорити про імплементацію політичної системи і, відповідно, її внутрішніх процесів у якусь загальну площину.

З огляду на висновки Г. Алмонда і К. Дойча щодо значення, якого вони надавали інформаційному обміну політичної системи з навколишнім середовищем, у якості такої „площини” можна розглядати певне інформаційне поле, де відбувається збір, переробка та розподіл інформації, необхідної для підтримання життєдіяльності системи. Політична система, як і біологічний організм, має своє сенсорне інформаційне поле („вхід”) і компенсуюче поле, яким логічно можна вважати „вихід”.

Вище вже зазначалося, що для розгляду ми взяли політичну систему як певну відносно відокремлену від решти суспільства конструкцію. Саме суспільна природа політичної системи не дозволяє визнати її повністю ідентичною біологічному організму. Хоча загальні способи розуміння цих систем існують. Біологічна і соціальна системи визнаються відкритими. І в тому, і в іншому випадку ми оперуємо поняттями „вхід” і „вихід” системи, маючи на увазі існування відповідних інформаційних полів. Однак будь-яка система складається з певних елементів, котрі взаємодіють.

Але слід наголосити, що взаємодія елементів політичної системи є іншою, ніж у клітин біологічного організму. Їх взаємозв’язок визначається переважно інформаційними відносинами, які обумовлюють трансляцію матеріальних і енергетичних ресурсів системи. Отже тоді як елементи біологічної системи об’єднані загальними рівнозначними енергетичними, біохімічними та іншими процесами, що забезпечують глибоку їх інтеграцію, частини політичної системи взаємопов’язані не так щільно. Пріоритет комунікативних зв’язків дозволяє виокремити ще одне – внутрішнє – інформаційне поле, що забезпечує розподіл інформації, яка надходить ззовні, між всіма елементами політичної системи й забезпечує інформаційну взаємодію між ними. Саме таку самостійну зону „конверсії”, де відбувається адаптація й переробка отриманої на „вході” інформації, визначив у політичній системі Д. Істон.

За кібернетичним підходом, джерелом виникнення політичного процесу є одержання політичною системою інформації про актуальні потреби суспільства, а підсумком – ухвалення політичних рішень і дій. Цей упорядкований „кругообіг” інформації забезпечує існування інформаційного поля політики як умови виникнення політичного процесу. Це, у свою чергу, детермінує існування особливої інформаційно-комунікативної підсистеми і специфічного процесу – комунікації, які визначають формування інформаційних полів, здійснення політичної влади, реалізацію певної політики. Така підсистема виконує „подвійну” функцію: „внутрішнього” зв’язку між елементами політичної системи та „зовнішньої” її взаємодії з іншими соціальними підсистемами. Політична комунікація, що існує в системі, містить у собі компоненти: інституціональний (як сукупність певних структур, об’єднаних інформаційними відносинами збору, виробництва, поширення і споживання інформації); матеріальний (як сукупність каналів трансляції інформації і ресурсів, що містять відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях, що є продуктом діяльності соціальних інститутів); інформаційний (як сукупність специфічних інформаційних явищ, до яких належать процеси, події, стан, відносини, комунікації та інформаційні поля, що формуються на їх основі, і простори в межах даної інформаційної системи).

Інформаційна підсистема утворює інформаційний простір, що становить сукупність різноспрямованих інформаційних полів на основі потоків, формованих з інформаційних подій, відтворених інститутами підсистеми. У комунікативній підсистемі формуються три рівні інформаційно-комунікативних зв’язків – міжособистісний, груповий і масовий.

Кожен з них має особливих агентів політичної комунікації, що зумовило в політичній науці виокремлення трьох основних способів політичної комунікації, заснованих на використанні різних засобів: через ЗМК - друковані й електронні; через організації, коли передавальною ланкою слугують політичні партії, групи інтересів тощо; через неформальні канали з використанням особистих зв'язків. Для підтримання постійного зв'язку між суб'єктами політики необхідні спеціальні засоби інформаційного обміну. Це зумовлюється самою природою політики як колективної, складно організованої цілеспрямованої діяльності, спеціалізованої форми спілкування людей для реалізації групових цілей та інтересів, що цікавлять все суспільство. Колективний характер цілей, які реалізуються в політиці, припускає обов'язкове усвідомлення їх розділеними в просторі членами колективу (держави, нації, партії тощо) і координацію діяльності людей та організацій. Все це, звичайно, неможливо при безпосередній, контактній взаємодії громадян і потребує використання спеціальних засобів передачі інформації, що забезпечують єдність волі та спрямованість дій великої кількості віддалених одне від одного людей. Отже постає питання про визначення засобів політичної комунікації, які дозволяють реалізувати названі цілі.

Як правило, під засобами політичної комунікації (ЗПК) мають на увазі певні організації й інститути, що функціонують у межах соціальної і політичної систем, за допомогою яких здійснюється обмін інформацією. Деякі дослідники відносять до ЗПК також комунікативні дії чи ситуаційні групи або окремих індивідів, що сприяють обміну інформацією (Л. Посікера виділяє прямий або непрямий, опосередкований або неопосередкований, негайний або тривалий у часі обмін інформацією).

Р.-Ж. Шварценберг називає три основні способи політичної комунікації з використанням різних засобів. Це: комунікація через засоби масової комунікації (ЗМК) - друковані й електронні; комунікація через організації, коли передавальною ланкою слугують політичні партії, групи громадян, об'єднаних спільними інтересами, тощо; комунікація через неформальні канали з використанням особистих зв'язків. Кожен з цих способів політичної комунікації має істотне значення для політичної системи, однак вони не рівнозначні. Розглянемо їх детальніше.

ЗМК – це установи, створені для відкритої, публічної передачі відомостей будь-яким особам за допомогою спеціального технічного інструментарію. Їх прикметні риси - публічність (необмежене і надперсональне коло споживачів); наявність спеціальних технічних засобів; непряма, розділена в часі та просторі взаємодія комунікативних партнерів; односпрямованість взаємодії від комунікатора до реципієнта, неможливість зміни їх ролей; непостійний характер аудиторії, що утворюється час від часу в результаті загальної уваги, проявленої до тієї чи іншої статті чи передачі.

До ЗМК належать: преса, масові довідники, радіо, телебачення, кіно- і звукозапис, відеозапис. Вони мають різні можливості й силу впливу, що залежить від способу їх сприйняття реципієнтами. Найбільш масовий і потужний політичний вплив здійснюють електронні ЗМК – радіо і телебачення. Однак друковані видання історично, традиційно теж мають велику вагу. Все це разом перетворює ЗМК на важливий елемент у системі політичної комунікації.

Політична комунікація, що здійснюється через організації, припускає, що передавальною ланкою слугують політичні партії, державний апарат, групи громадян, об'єднаних спільними інтересами, тощо. До неформальних ЗПК відносять поголос, чутки, плітки, анекдоти, а також графіті. Ці джерела впливають, насамперед, на формування негативної оцінки діяльності політичних лідерів і політичних інститутів. В основі думки, позначеної термінами „поголос”, „чутки”, „плітки”, як вважає Б. Грушин, „завжди лежить більша або менша доза вигадки, домислу – свідомого, навмисного чи неусвідомленого,

випадкового - це байдуже. Такий вимисел є вже в момент зародження поголосу, тому що особа, яка першою повідомляє звістку, що породжує поголос, ніколи не має у своєму розпорядженні всієї повноти точних, строго перевірених фактів щодо суб'єкта судження”.

Далі, у міру передачі відомості від однієї особи до іншої, елементи вимислу посилюються: повідомлення доповнюються новими подробицями, забарвлюються емоційно – уже, як правило, людьми, що не мають жодних правдивих відомостей про предмет розмови. Це емоційне забарвлення інформації є головним чинником її привабливості для сприйняття широкою аудиторією, що робить її такою, яку важно забути.

Особливе місце серед таких засобів передачі інформації належить чуткам. Це різновид інформації, що поширюється винятково неформальними каналами. Так інформація задовольняє якісь реальні інформаційні потреби, що не задовольняються іншими способами, це колективна спроба знайти відповідь на певне актуальне питання в умовах недоступності інформації. Дослідники

феномена чуток підкреслюють, що вони виступають у формі таких суджень або прогнозів, які найбільш очікуються людьми. Окрім перелічених існують й інші, особливі засоби політичної комунікації. Наприклад, Ю. Хабермас і Н. Луман зазначали, що влада, з одного боку, має соціальну, комунікативну природу, а з іншого – сама є джерелом і засобом комунікації. В якості особливих каналів політичної комунікації можуть виступати також грошова система, державна символіка, твори мистецтва тощо.

В сучасній політичній науці масові засоби політичної комунікації визначаються, з одного боку, як групові, міжособистісні (неформальні), а з іншого – нерідко протиставляються одне одному з огляду на їх значущість для політичної сфери.

У зв'язку з цим необхідно мати на увазі, що інформаційні зв'язки в політичній сфері знаходять інституціональну усталеність лише завдяки постійному „обслуговуванню” рольових практик суб'єктів. Підтримка базових для політики комунікацій (у царині прийняття рішень, проведення виборів, розвитку міжпартійних відносин тощо) сприяє формуванню відповідних інформаційно-комунікативних систем (ІКС), які співіснують у полі політики з більш рухливими типами контактних зв'язків, які „обслуговують” нестійкі інфопотоки між акторами, вільними від жорстких взаємних зобов'язань.

Констатація системних основ інформаційного простору політики дозволяє стверджувати, що цей простір організується переважно у вигляді різних інформаційно-комунікативних систем, котрі мають явний пріоритет перед нестійкими потоками інформації й частковими інформаційними обмінами. При цьому зрозуміло, що хоча в політичному просторі існує безліч ІКС, найбільшу вагу має система масової комунікації (МІКС), що віддзеркалює взаємодію населення, суспільства (тобто масової аудиторії) з центрами влади. Тому ми поділяємо точку зору, згідно з якою масові інформаційно-комунікативні системи мають більшу вагу в порівнянні зі звичайними інформаційно-комунікативними системами. Останні (наприклад, експертні висновки й пропозиції поправок до проектів законів від зацікавлених сторін, селекторні наради, конференції та з'їзди політичних партій, мітинги й диспути, циркуляри та накази усередині апаратів відомств) складаються лише навколо певних рольових практик учасників політичного процесу. За допомогою ж МІКС відбувається обіг інформації, необхідної для усталеного існування політичної системи й нормального функціонування всіх її інститутів. Це зумовлено низкою факторів, найважливішим з яких, на нашу думку, є оперативний відгук МІКС на зміну громадської думки, і – найважливіше – здатність до її формування. До МІКС можна віднести ЗМК, референдуми й плебісцити, вибори.

Масові й „звичайні” інформаційно-комунікативні системи вбудовані у комунікативну підсистему політичної системи суспільства і є сферою здійснення комунікації.

Термін „комунікація” лінгвісти розуміють як соціально зумовлений процес передачі і сприйняття інформації, який здійснюється різними каналами за допомогою вербальних і невербальних комунікативних засобів. Комунікація досліджується з метою знайти відповіді на питання „хто з ким спілкується?”, „за допомогою чого?”, „які зміст й ефекти комунікації?”.

Комунікації властива певна послідовність дій: кодування повідомлення комунікатором, трансляція повідомлення за допомогою різних каналів і декодування реципієнтом. Схема комунікації може бути описана в такий спосіб: відправник (джерело) - кодування - повідомлення - канал - декодування - одержувач - зворотний зв'язок.

Повідомлення - це інформація, ідея, заради якої здійснюється комунікація. Складається воно із символів і може бути аудіальним, графічним чи візуальним. Окрім комунікацій, заснованих на написаному чи вимовленому слові, існують ще й такі, в основу яких покладена інша символіка і знаковість, за допомогою яких передається суть. До таких належать, зокрема, і символічні акти (самоспалення в публічному місці, політичний тероризм, демонстрації, спалення прапорів тощо).

Кодування - це перетворення повідомлення в символічну форму. Канал - це шлях фізичної передачі повідомлення, засіб, за допомогою якого здійснюється комунікація. Декодування - розшифровка повідомлення, яка через комунікативні перешкоди може бути більш-менш адекватною. Процес трансляції інформації супроводжують різні „шуми”, що стають на заваді здійсненню ефективної комунікації.

У науці вирізняють кілька моделей, що дозволяють описати процес комунікації. Комунікація може здійснюватися за трьома схемами – „лінійною”, „транзакційною” (або „двоспрямованою”), „інтерактивною”.

Широке розповсюдження одержала лінійна модель, що розглядає комунікацію як дію, у межах якої відправник кодує свої почуття та ідеї у певний вид повідомлення, а потім відправляє його одержувачу, використовуючи будь-який канал. Транзакційна модель представляє комунікацію як двоспрямований процес одночасного відправлення й отримання інформації комунікаторами.

Інтерактивна, або кругова модель комунікації містить у собі не тільки передачу повідомлення від відправника до одержувача, в ході якого перший кодує, а другий декодує інформацію. Важливим її елементом є зворотний зв'язок — реакція одержувача на повідомлення, що виражається у відповідному повідомленні-відповіді. І відправник, і одержувач інформації по черзі змінюють свої ролі. А отже вони впливають одне на одного, керуючись отриманими в результаті попередніх комунікативних актів даними. Тобто комунікація визнається смисловим процесом: головною її характеристикою є не тільки передача інформації, але й правильне її розуміння. Саме тому, на нашу думку, інтерактивна модель комунікації є найважливішою для вивчення комунікації в політичній системі, що включає безліч елементів, що взаємодіють.

Наука про політику вносить свої корективи у розуміння комунікації. Дослідники, що працюють у царині політичної науки, підкреслюють глибокий, органічний зв'язок політики як виду людської діяльності й форми суспільної свідомості з комунікацією, яка опосередковує цю діяльність. Політика не існує поза людською діяльністю, без різних способів взаємодії її носіїв, поза комунікаційними процесами, які пронизують, скеровують суспільно-політичне життя.

Розглядаючи феномен політичної комунікації, спочатку необхідно відзначити, що вона поєднує в собі універсальні (загальносоціальні) і галузеві (політичні) риси.

З огляду на перший рівень властивостей, політична комунікація відображає параметри інформаційних взаємодій, єдині для живої й неживої природи – наявність сторін, котрі взаємодіють, каналів зв'язку, перешкод у трансляції повідомлень тощо. Вона

може бути визначена як форма інформаційної взаємодії, що здійснюється на основі спрямованої передачі інформації, котра зумовила осмислену відповідь реципієнта на виклик комунікатора.

Політичні критерії комунікації у сфері публічної влади зумовлені змістовими аспектами інформаційних взаємодій, що розгортаються, – особливими способами комутації, нормами та інститутами трансляції повідомлень, формами опрацювання текстів тощо. Важливою щодо цього є символічна природа інформаційних обмінів, оскільки саме символи стають основою для ідентифікації політичних об'єктів у свідомості людини. Важливим критерієм власне політичної комунікації є її публічний характер. Оскільки політика відображає взаємодію великих соціальних груп і породжується наявністю в цих масштабних акторів особливих інтересів, не можна трактувати властиву їй комунікацію як аналог міжособистісного спілкування.

Існує безліч підходів до визначення політичної комунікації. Французький соціолог Р.-Ж. Шварценберг охарактеризував її як „процес передачі політичної інформації, за допомогою якого інформація циркулює між політичною й соціальною системами. Безперервний процес обміну інформацією здійснюється як між індивідами, так і між управліннями й тими, ким управляють, з метою досягнення згоди”. На думку сучасних дослідників політичного процесу, політична комунікація допомагає здійснювати взаємодію політичних інтересів, наповнюючи змістом політичний процес. За їх версією, за допомогою комунікації розгортається логічна послідовність політичних подій, створюється їх сюжетна лінія. Політичну комунікацію розуміють як постійний процес передачі політичної інформації, за допомогою якого політичні тексти циркулюють між елементами політичної системи, а також між політичною та соціальною системами.

Політична інформація інтерпретується як сукупність відомостей, відібраних суб'єктами з інформаційного потоку для підготовки і ухвалення необхідних їм рішень у сфері державної влади або виконання функцій, а також здійснення супутніх дій.

Існує визначення політичної комунікації як сукупності всіх неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які чинять найрізноманітніший вплив на політику (Л. Пай). Деякі дослідники, як, наприклад, Д. Авдієнко, визначають політичну комунікацію як частину масової комунікації й виводять за межі розгляду міжособистісну та міжгрупову комунікацію. На думку Н. Шелекасової, „сучасні політичні комунікації” - основа життєздатності будь-якої політичної системи. Вони є технологічним засобом включення суб'єктів політичної діяльності в суспільно-політичне середовище. Суттєвою

стороною політичної комунікації є інформаційний обмін – цілеспрямована передача й вибірковий прийом відомостей, якими в процесі конкретної суспільно-практичної діяльності обмінюються „джерела” і „споживачі” - індивіди, соціальні групи та організації, які виражають їхні інтереси, взаємодіючи в суспільстві.

Більшість визначень у принципі розглядають політичну комунікацію з огляду на її належність до політичної системи як певної її властивості. В основі цього погляду закладені ідеї трьох класичних наукових шкіл – системного підходу Д. Істона, кібернетичного підходу К. Дойча і структурно-функціонального аналізу Г. Алмонда й Дж. Коулмана. Їхні дослідження визначили подальше вивчення політичної комунікації як властивості політичної системи, її функції.

Разом з тим, існують й інші підходи до розуміння політичної комунікації. Вона може розглядатися не як функція, а як самостійне явище або процес. Формування і функціонування у сфері публічної влади різних ідеологій, почуттів, цінностей, символів, доктрин, офіційних норм та опозиційних оцінок і думок різних авторів становлять особливий політичний процес. Його суть у тім, що за рахунок передачі й обміну повідомленнями політичні суб'єкти сигналізують про своє існування різним контрагентам

і встановлюють з ними необхідні контакти та зв'язки, що дозволяють їм виконувати різні політичні ролі. Цілеспрямовані контакти з'єднують різні рівні політичної системи, дають можливість інститутам влади виконувати свої специфічні функції з управління державою та суспільством.

Найширше визначення поняття політичної комунікації, на нашу думку, запропонувала професор О. Зернецька: „Політична комунікація – це комунікація у сфері внутрішньої і зовнішньої політики, яка частково або чималою мірою здійснюється за допомогою ЗМК”.

Таким чином, можна зробити висновок про наявність в сучасній науці різних поглядів на місце політичної комунікації в політичній системі. Відбувається еволюційний розвиток наукової думки від уявлень про політичну комунікацію як про „передусталену” властивість політичної системи до нового способу розуміння. При новому уявленні комунікація – це особливий процес, який є джерелом розвитку системи. Поява такого уявлення визначена дослідженнями видатних вчених, серед яких слід особливо відзначити Г.Гадамера, Ю. Хабермаса та Н. Лумана. Положення, які містяться у їхніх працях, дозволяють зробити висновок про зростання значення інформації та комунікації для політичного простору в сучасному світі.

До теми 5 Структура, функції та типологія політичних систем

Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи. Політичний менеджмент. 2005. №5. С.39-50.

Сучасний етап розбудови типології політичних систем пов'язаний з біхевіористською революцією в політичній науці 1950 – 1960 років у США. Біхевіористський (поведінковий) підхід швидко еволюціонував як вияв

незадоволеності досягненнями традиційної політичної науки і, насамперед, формально-інституціональними підходами, що в ній застосовувалися. Значний внесок у вироблення нових методологій порівняльних політичних досліджень вніс Комітет з порівняльної політології при Американській раді з досліджень у сфері суспільних наук, створений 1954 року під керівництвом Г. Алмонда. Одну з найвідоміших нині типологій в руслі нової методології запропонував Е. Шилз наприкінці 1950-х років. Революційне значення цієї класифікації полягало в тому, що між двома крайніми полюсами традиційних класифікацій – демократією і тоталітаризмом – Е. Шилз спробував визначати проміжні форми, характерні для політичних систем країн третього світу. До них він відніс „опікувану демократію”, яка характеризується гіпертрофією виконавчої влади, та „модернізовану олігархію”, котрій властиве домінуюче становище військових чи цивільних бюрократичних угруповань. Враховуючи ще випадок класичної „традиційної олігархії”, одержуємо п'ять основних політичних форм:

політична демократія – це система з відносно автономними представницькими інститутами, виконавчою владою, значно диференційованими, автономними та плюралістичними групами інтересів;

опікувана демократія, де демократичні інститути формально існують, але влада ще концентрується в руках бюрократичної держави;

модернізовувана олігархія – демократичних інститутів не існує, влада належить військовим і цивільним бюрократичним клікам; головною метою лишається модернізація економіки;

тоталітарні олігархії – це системи з високим ступенем концентрації влади в руках правлячої еліти, автономних груп інтересів не існує, практикуються тотальні форми соціальної мобілізації;

традиційні олігархії – це династичні або сімейні режими, що негативно ставляться до

будь-яких змін і прагнуть зберегти існуючий порядок речей.

Кілька широко відомих типологій політичних систем належать Г. Алмонду. Розробивши концепцію політичної системи, він одержав можливість проводити порівняльний аналіз різного типу політичних організмів за певним параметром. Таким параметром була реалізація структурами політичних функцій, універсальних і необхідних для всіх суспільств, яка дозволяє порівнювати їх функціонування на прикладі різних суспільств – розвинених і нерозвинених, модерних і примітивних, західних і східних. „Замість поняття „держави”, обмеженого правовими й інституціональними значеннями, ми воліємо говорити „політична система”, – відзначає Г. Алмонд. – Замість „повноважень”, які знову ж таки мають переважно правову конотацію, ми починаємо віддавати перевагу слову „функція”, замість „установ” говоримо про „ролі”, замість „інститутів”, що знову відсилають нас до формальних норм, про „структури”, а замість „громадської думки” і „громадянського виховання”, дуже формально-раціональних за змістом, воліємо говорити про „політичну культуру” і „політичну соціалізацію”.

Перша типологія була запропонована Г. Алмондом 1956 року у статті „Порівняльний аналіз політичних систем”. За зауваженням А. Лейпхарта, вона є найзначнішою з усіх існуючих класифікацій подібного роду. У підґрунтя класифікації Г. Алмонд поклав критерії політичної культури і рольової структури (характеру взаємодії різних політичних інститутів). За цими критеріями політичні системи поділяються на чотири основні групи:

англоамериканська характеризується однорідною світською політичною культурою і високоспеціалізованою рольовою структурою. В ній наявні автономні політичні партії, групи інтересів і засоби масової комунікації;

європейська континентальна асоціюється з так званими багатоскладними суспільствами, яким притаманна гетерогенна (подрібнена) політична культура, обумовлена існуванням автономних конфліктних політичних субкультур;

доіндустріальна або частково індустріальна характерна для країн, що розвиваються. Вона відзначається недемократичністю, нестабільністю, наявністю безлічі етнічних, расових, мовних, релігійних тощо розколів, що породжують гострі соціальні конфлікти;

тоталітарна характеризується однорідною політичною культурою та високим рівнем суспільної інтеграції, що досягається насильством і придушенням опозиції.

Кульмінацією структурно-функціонального підходу в 1960-і роки стала типологія, розроблена Г. Алмондом у співавторстві з Б. Пауеллом і репрезентована у праці „Порівняльна політика: девелопменталістський підхід”. Її вирізняє одночасне використання кількох перемінних, більш подрібнене групування та спроба внести до неї елемент еволюції політичних систем. У якості основного критерію класифікації Г. Алмонд і Б. Пауелл використовують ступінь структурної диференціації і культурної секуляризації.

За цим критерієм всі політичні системи були поділені на три великі класи: 1) **примітивні системи з хиткою політичною структурою**, які характеризуються мінімальною структурною диференціацією і домінуванням парафіяльної політичної культури; 2) **традиційні системи з диференційованими політико-управлінськими структурами**, що характеризуються переважанням підданської політичної культури, і 3) **модерні системи з диференційованою політичною інфраструктурою і партисипаторною політичною культурою**.

Для подальшої деталізації типології автори розчленували політичні системи на групи вже всередині кожного з цих трьох типів, використовуючи ще одну перемінну, а саме рівень внутрішньосистемної автономії. Концептуально внутрішньосистемна автономія означає міру, якою структури політичної участі і контролю (політичні партії, групи інтересів, засоби масової інформації) розвинені (ступінь організаційного розвитку) і

плюралістично диференційовані (ступінь організаційної незалежності). Виходячи з критерію внутрішньосистемної автономії, Г.Алмонд і Б. Пауелл виокремили у всіх трьох основних класах політичних систем 16 дрібніших підтипів.

Клас	Підтипи політичних систем
I.Примітивні системи	A.Примітивні племена (Бергдама)
	B.Сегментарні системи (Нуери)
	C.Пірамідальні системи (Ашанті)
II.Традиційні системи	A.Патримоніальні системи (ґгадугу)
	B. Централізовані бюрократичні системи (Інки, Англія при Тюдорах,Ефіопія)
	C.Феодалні політичні системи (Франція XII сторіччя)
III.Модерні системи	A.Секуляризовані міста-держави з обмеженою диференціацією (Афіни)
	B. Мобілізаційні модерні системи з високим ступенем диференціації і секуляризації
	B-1. Демократичні системи з розвинутою внутрішньосистемною автономією і партисипаторною політичною культурою
	a) велика внутрішньосистемна автономія (Велика Британія)
	b) обмежена внутрішньосистемна автономія (IV Республіка у Франції)
	c) низька внутрішньосистемна автономія (Мексика)
	B-2. Авторитарні системи з внутрішньосистемним контролем і піддансько-партисипаторною політкультурою
	a) радикально-тоталітарні (СРСР)
	b) консервативно-тоталітарні (фашистська Німеччина)
	c) консервативно-авторитарні (Іспанія при Франко)
	d) модернізовані авторитарні (Бразилія)
	C. Домобілізаційні модерні системи з обмеженою диференціацією і секуляризацією
	31.Домобілізаційні авторитарні (Гана)
	32.Домобілізаційні демократичні (Нігерія до перевороту 1966 р.)

У класі модерних політичних систем, окрім перехідної і вже практично неіснуючої форми античного міста-держави (де, на думку вчених, виникли певні компоненти політичної інфраструктури і політичної культури сучасного типу), варто виокремити 1) мобілізаційні демократичні, 2) мобілізаційні тоталітарні й авторитарні, а також 3) домобілізаційні демократичні й авторитарні системи.

В групі мобілізаційних демократичних це, по-перше, **демократії з високою внутрішньосистемною автономією**, які володіють розвинутою системою політичних партій, яскраво вираженими структурованими групами інтересів, а також потужною мережею ЗМІ, організаційно незалежних від основних політичних сил (США і Велика Британія). По-друге, це **демократії з обмеженою внутрішньосистемною автономією**, що характеризуються відносною розвиненістю і незалежністю політичних партій, груп інтересів і засобів масової інформації, однак у політичному процесі яких спостерігається постійне прагнення до коаліціювання організацій і груп близької ідеологічної орієнтації, формуванню „ідеологічних сімей” консервативного, ліберального, соціалістичного та інших напрямків (III і IV Республіки у Франції, Веймарська Німеччина та Італія після Другої світової війни). По-третє, Г. Алмонд і Б. Пауелл виокремлюють **демократії з низьким рівнем внутрішньосистемної автономії**, які вирізняються домінуванням у партійно-політичній системі однієї політичної сили чи партії.

Авторитарні політичні системи також поділяються на чотири підгрупи. На одному кінці континууму містяться **радикально_тоталітарні і консервативно_тоталітарні** політичні системи (СРСР за Й. Сталіна та Німеччина за А. Гітлера). Це політичні системи з суцільним політичним контролем над населенням, без будь-яких автономних організацій, груп інтересів і засобів масової інформації, з наявністю панівної ідеології і єдиної правлячої партії. На іншому – **консервативно_авторитарні і модернізовані**

авторитарні системи, де політичний плюралізм неможливий, з активною мобілізацією населення на підтримку авторитарної держави за допомогою радикальної і націоналістичної ідеології і, дуже часто, військовим правлінням (Іспанія за Франко, Португалія за Салазара, Іран в часи правління шаха, Бразилія після 1964 року, Чилі після Піночетового перевороту 1973 року).

Крім того, Г. Алмонд і Б. Пауелл виокремлюють додаткову підгрупу домобілізаційних політичних систем, що поділяються на два підтипи. **Домобілізаційні демократичні** системи виникають у країнах, що розвиваються, з сильними традиційними структурами, в яких демократичні інститути ще надзвичайно слабкі і формальні, а політичне управління здійснюється без повноцінної демократичної конкуренції й активної політичної участі населення (багато країн Тропічної Африки та Азії). **Домобілізаційні авторитарні** системи характеризуються наявністю традиційних авторитарних структур управління, що діють без механізму мобілізації населення на активну підтримку режиму. Таким системам притаманні парафіяльна чи підданська політична культура і низький ступінь участі населення в політичному житті (традиційні монархії в країнах, що розвиваються, – Саудівська Аравія, Марокко, Катар, Оман та інші).

Широку популярність одержала двомірна типологія політичних систем Р. Даля, яку він поклав у підґрунтя свого емпіричного дослідження поліархій. Ідеальні типи політичних систем Р. Даль вибудовує за допомогою двох основних критеріїв. Першим є рівень **лібералізації** політичної системи. Він визначається ступенем публічної змагальності (public contestation), яка включає ступінь допустимості опозиції, чесність політичної конкуренції, відкритість політичних інститутів, а також гарантії, що дозволяють членам політичної системи претендувати на управління суспільством. Другим критерієм виступає рівень політичної участі, так званої включеності (inclusiveness). Вона визначається пропорцією населення, що має право брати участь у системі публічного суперництва за владу. Інакше кажучи, перший критерій пояснює, які можливості для участі і політичної діяльності опозиції існують, а другий – в який спосіб ці можливості можуть практично реалізовуватися. Відповідно до запропонованих критеріїв і їхнього виміру Р. Даль виокремлює чотири типи політичних систем

Типологія Р. Даля

Змагальність \ Політична участь	Висока	Низька
	Висока	Низька
Висока	Поліархії	Включаючі гегемонії
Низька	Конкурентні олігархії	Закриті гегемонії

Закритою гегемонією автор називає систему, у якій немає опозиції і політичної конкуренції або вони близькі до нуля, а ступінь залучення громадян до політичного процесу вкрай низький і не забезпечений жодними інституціональними можливостями. Режим забороняє будь-яку опозицію і робить усе можливе для її повного знищення. Отже, громадяни цілком відчужуються від політики і позбавляються будь-яких механізмів контролю над соціальними, економічними і політичними структурами.

Включаюча гегемонія позначає системи з низьким рівнем конкуренції і великою політичною участю населення. **Конкурентну олігархію** утворюють системи з більшим ступенем опозиційності і конкуренції в поєднанні з малою пропорцією участі населення в політичному процесі. Їх характерною рисою є те, що інститути політичної участі використовуються, як правило, лише вузькоелітарними угрупованнями. Нарешті, **поліархія** є політичною системою, яка характеризується значним ступенем політичної конкуренції й опозиційності, а також великою часткою населення, забезпеченого всією

повнотою можливостей участі в політичній діяльності. Фактично поняттю поліархії відповідає те, що звичайно визначається як демократична політична система.

Типологію демократичних політичних систем спробував удосконалити А. Лейпхарт [. В основі його типології лежать два критерії: 1) структура суспільства – однорідна чи плюралістична і 2) поведінка еліт – конфронтаційна чи коаліційна. Відповідно до них він вирізняє чотири типи демократичних політичних систем, репрезентованих відповідними країнами.

Типологія демократичних систем А. Лейпхарта

Структура суспільства Поведінка еліт	Однорідна	Плюралістична
Коаліційна	Деполітизовані (Австрія)	Консоціальні (Бельгія, Нідерланди, Швейцарія)
Конфронтаційна	Доцентрові (Великобританія, США, Швеція, Данія, Норвегія)	Відцентрові (Франція, Італія, Канада)

Деполітизовані демократії характеризуються однорідною суспільною структурою і стилем співробітництва у взаємодії еліт. Такі системи досить стабільні завдяки тому, що процес прийняття рішень в них не обтяжується ідеологічними, культурними і релігійними протиріччями. Однак наявність в таких політичних демократіях безлічі коаліцій на всіх рівнях суспільства, на думку А. Лейпхарта, стимулює виникнення нових форм протесту й опозиції, орієнтованої на дестабілізацію системи.

Доцентрові демократії, на думку А. Лейпхарта, відповідають англо-американському типу, виокремленому Г. Алмондом. Вони репрезентовані системами з однорідною соціальною структурою й однорідною політичною культурою. Відносна однорідність цінностей на рівні суспільства робить їх стабільними навіть при конфронтаційному типі відносин еліт.

Консоціальні демократичні системи вирізняє фрагментарна соціальна структура і коаліційний тип поведінки еліт. Існуючі в ній сегментовані чи субкультурні розколи в суспільній структурі компенсуються коопераційним характером діяльності політичних еліт. У системах з різними структурами і культурами роль відмінностей досить амбівалентна. З одного боку, вони є джерелом потенційної дестабілізації – аж до розпаду системи. Однак, з іншого боку, можуть допомогти в процесі

стабілізації системи за умови, що еліти різних субкультур оберуть довірчий стиль відносин і співробітництво. Водночас еліти, з свого боку, використовують цінності плюралізму, який інтегрує цінності всього суспільства, для зміцнення власного авторитету і, отже, для максимізації ймовірності того, що угода між елітами буде легітимізована населенням.

Відцентрові демократії аналогічні європейському континентальному типу Г. Алмонда. Вони презентовані політичними системами з фрагментарною структурою суспільних цінностей і конфліктною поведінкою політичних еліт. Таке поєднання обумовлює їх уразливість перед небезпекою нестабільності і безладу.

Складнішу багатомірну типологію політичних систем запропонував Ж.Блондель. Він відзначив, що класифікація Г. Алмонда є фактично лінійною, оскільки розташовує всі політичні системи в єдиному континуумі руху від досучасних до сучасних політичних форм. „Хоча він і стверджує, – цитує Ж. Блондель Г. Алмонда, – що „ми не будемо повторювати наївність теоретиків Просвітництва і розглядати прогресуючу еволюцію

політичних систем від традиційних до конституційно<демократичних форм”, все одно Алмонд викладає свою класифікаційну схему в такий спосіб, що справді складається враження, ніби існує певна прогресія від „не сучасного” до „сучасного”, що нові держави є „не сучасними” саме тому, що їм бракує, приміром, структурної диференціації, і тому єдиним виходом для них є стати „більш” сучасними і модерними, а насправді здебільш відтворювати західну демократичну модель”.

Як альтернативу Ж. Блондель пропонує тривимірну типологію політичних систем, одночасно „картографуючи” політичну систему у кількох координатних осях. У ранньому варіанті своєї теорії в якості таких використовувалися перемінні: 1) участь у прийнятті рішень (масове чи одноосібне), 2) засоби досягнення цілей (ліберальні чи авторитарні) і 3) загальні цілі здійснення політики (радикальні чи консервативні). Багатомірний політичний простір, що виникає, дозволяє ефективно позиціювати як західні ліберальні демократії, так і країни, що розвиваються, комуністичні системи, а також традиційні суспільства, тонко позначивши їх специфічні риси і надавши місце для аналізу різних перехідних і проміжних форм.

Розвиваючи далі свою типологію, Ж. Блондель виокремив три критерії: 1) політична конкуренція (відкрита чи закрита, залежно від легальних можливостей функціонування опозиції і способів боротьби за владу); 2) структура еліти (монолітна чи диференційована); 3) політична участь населення (яка передбачає або ні широкі форми політичної участі). Виходячи із співвідношення цих перемінних, Ж. Блондель виокремлює шість типів політичних систем: традиційна, егалітарно-авторитарна, авторитарно-бюрократична, авторитарно-неегалітарна, конкуруюча олігархія, ліберальна демократія.

Типологія політичних систем Ж. Блонделя

Режими (системи)	Закриті з монолітною елітою	Закриті з диференційованою елітою	Відкриті
Включаючі	Традиційна	Авторитарно-бюрократична	Конкуруюча олігархія
Виключаючі	Егалітарно-авторитарна	Авторитарно-неегалітарна	Ліберальна демократія

Досить цікаву спробу багатомірної типології політичних систем з безліччю підтипів здійснив Ч. Ендрейн. Він врахував напрацювання порівняльної політології 1980 – 1990-х років. В основу його класифікації також покладено три параметри: 1) культурний – ціннісні ієрархії й інтерпретація культурних цінностей, що формують політичні завдання; 2) структурний – вплив на політичний процес з боку політичних та інституціональних структур (уряду, політичних партій, соціальних груп, іноземних інститутів); 3) поведінковий – поведінка політиків і мас. Перший критерій оцінюється з точки зору злиття чи диференціації Духовно-моральних цінностей і матеріальних інтересів. Другий розглядається з позиції сили чи слабкості структурної влади держави. Третій параметр позначає елітарну (велика політична дистанція) чи егалітарну (мала політична дистанція) поведінкову стратегію взаємодії між керуючими і керованими.

Типологія політичних систем Ч. Ендрейна

		Влада держави над соціальними групами і дистанція між керуючими і керованими	
		Сильна	Слабка
<u>Моральні цінності і матеріальні інтереси</u>	злиті	мобілізаційна (СРСР, 1929 – 1952 рр.; Північна Корея)	племінна
	диференційовані	бюрократично-авторитарна (Південна Корея, 1961-1987 рр.)	єднальна (Велика Британія, Швеція)

На цій основі Ч. Ендрейн виокремлює чотири групи політичних систем.

1. Племінні системи репрезентовані бездержавними суспільствами. Характерна для них матеріальна діяльність нерозривно пов'язана з духовно-моральними цінностями (насамперед сакральними). Дистанція між правлячими і керованими шарами мізерно мала. Основу відносин між вождями і рештою общини складає егалітаризм. Правління має розрізнений децентралізований характер. Прийняття політичних рішень є прерогативою колективу і не регламентується жодними формальними інститутами. Їх реалізація покладається на неформальні рольові групи. Політичний процес рідко ускладнюється конфліктами через структурну однорідність суспільства.

2. Бюрократично-авторитарні системи вирізняють виражені ієрархічні взаємини правителів і підданих, а також різке відокремлення матеріальних інтересів від духовно-моральних цінностей. У їх фундаменті – принцип підтримання порядку шляхом придушення конфліктів сильними державними організаціями. Політика інтерпретується як прояв влади й авторитету державними структурами. Держава асоціюється з централізованим управлінським апаратом і панує над соціальними групами. Маса пасивні і практично не беруть участі в політичному процесі.

3. Єднальні системи реалізують плюралістичну модель і найповніше втілюють громадянські свободи. Матеріальні і духовно-моральні інтереси диференційовані, а структури, що їх задовольняють (політичні партії, економічні структури, церква) високоавтономізовані. Політичні лідери незначною мірою дистанційовані від рядових громадян. Населення добровільно й активно бере участь у політичному процесі. Підзвітність уряду забезпечується партійною конкуренцією, виборністю законодавчих органів і незалежністю засобів масової інформації. Стратегія прийняття рішень носить консенсусний характер. Конфлікт інтересів легітимізований. Публічні політики представляють і захищають різні інтереси. В узгодженні інтересів беруть участь урядові структури, автономні групи впливу і політичні партії.

4. Мобілізаційні системи відзначаються цільовим настановленням на широкомасштабні перетворення, які здійснюються за допомогою політичної організації мас і залучення їх до політичного процесу. Ідеологічні цінності в цій системі є стратегічним механізмом активізації участі мас у вирішенні матеріальних проблем держави (війна, індустріалізація, модернізація систем освіти й охорони здоров'я). Соціальним групам надано незначну самостійність. Держава централізована, влада сильна. Правителів і підданих розділяє значна політична дистанція.

Значну міру абстрактності цих чотирьох типів Ч. Ендрейн намагається подолати шляхом їх поділу на конкретніші підтипи. З цією метою він вводить критерій ступеня рольової спеціалізації в системі, підрозділяючи кожен тип на більш і менш спеціалізовані системи. В результаті в групі народних (племінних) систем виокремлюється менш спеціалізована система мисливців і збирачів і більш спеціалізована аграрна; серед бюрократичних авторитарних систем – аграрні підтипи і підтипи, що індустріалізуються; в групі єднальних систем – конкурентні олігархії і плюралістичні демократії; серед мобілізаційних систем – популістська і елітистська підгрупи.

Підтипи політичних систем за критерієм рольової спеціалізації (за Ч. Ендрейном)

Типи політичних систем	Підтипи за критерієм рольової спеціалізації	
	Менший ступінь	Більший ступінь
Народні (племінні)	Система мисливців і збирачів	Аграрно-племінна
Бюрократичні авторитарні	Аграрна	Індустріальна
Єднальні	Конкурентна олігархія	Плюралістична демократія
Мобілізаційні	Популістська	Елітистська

Система мисливців і збирачів характеризується мінімальною рольовою спеціалізацією. **Аграрно-племінна система** має більш спеціалізовані політичні інститути. Певний вплив на політичний процес мають різні групи та об'єднання (вікові, таємні, титулярні тощо), на які покладаються певні обов'язки (контроль за дотриманням законів, судочинство, представництво на зборах, збір податків, політичне посередництво тощо).

Аграрно-бюрократична система створює менш спеціалізований підтип авторитарної групи. Координація управління в ній покладається на одноосібного правителя (король, імператор, султан тощо). Соціальний плюралізм має вузькі межі і дозволяє лише деяким елітарним групам впливати на прийняття політичних рішень. База рекрутації політичних лідерів і еліти обмежується вищими класами. Певною автономією від бюрократичного апарату володіють церква і великі землевласники.

Система, що індустріалізується, як більш спеціалізований тип авторитарного правління, обумовлена її цільовою спрямованістю на здійснення перетворень в економічній сфері. У порівнянні з аграрною бюрократією коло учасників управління в таких системах істотно поширене за рахунок технократів з високим рівнем професійної підготовки. Певною самостійністю від державних органів володіють великі приватні корпорації. Позиції політичних партій дуже слабкі. Вони або діють нелегально, або не є впливовими. Деякі групи (асоціації бізнесменів, інтелігенція, студентство, релігійні фундації) можуть висувати власні вимоги урядовій бюрократії.

Конкурентна олігархія характеризується змагальною участю в політичному правлінні незначної частини суспільства, яка обмежується його вищими шарами. Масової електоральної системи не існує. Партії слабкі, їх діяльність законодавчо обмежена і майже не впливає на прийняття політичних рішень. Репрезентативна система має риси ієрархії і класової нерівності. Плюралізація політичного простору в ній поєднується з прагненням зберегти політичне домінування привілейованих груп.

Плюралістична демократія в групі єднальних систем вирізняється більшим ступенем участі в політиці. Вона включає в процес прийняття рішень якомога більше число групових та індивідуальних учасників. Політична участь рядових громадян організаційно забезпечується безліччю спеціальних структур: політичними партіями, профспілками, різними об'єднаннями та асоціаціями. Значимість участі в економічних і громадських асоціаціях превалює над приналежністю до сімейних чи етнічних груп. Гнучка класова структура мінімізує міжгрупову поляризацію і в такий спосіб оптимізує процес узгодження інтересів.

Популістська мобілізаційна система вирізняється низьким рівнем рольової спеціалізації через прагнення досягти максимальної рівності. Це диктується тим, що таке настановлення продукує в якості моделі учасника політичного процесу не професіонала, а

простого громадянина, своєрідного рольового універсала. Державу в популістському типі відзначає відносна слабкість і колегіальне керівництво.

Елітистська мобілізаційна система, навпаки, характеризується вирішальною політичною роллю високоспеціалізованих кадрів (бюрократів, експертів, менеджерів, технічних фахівців, офіцерів, партійних функціонерів). Ідеологічне оформлення відносин між ведучими і та тими, кого ведуть, теж має ієрархічний характер: авангардна сила (партія чи рух) скеровує маси, які не володіють необхідною для прийняття політичних рішень політичною свідомістю. Цьому типу притаманні могутня централізована держава з харизматичним лідером і знеособленим керівництвом прагматично орієнтованого управлінського апарату.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що сучасні типології політичних систем враховують не тільки характер держави, але і спосіб відтворення політичної сфери в цілому. Вони вже давно відійшли від врахування лише формальних конституційних характеристик держави (демократія чи тоталітаризм, президентське чи парламентське правління). Набагато більше уваги приділяється структурі й особливостям політичного процесу. Використання політико-системного підходу у вивченні державного управління дозволило порівняльній політології перебороти традиційну обмеженість досліджень рамками розвинутих країн Європи й Америки і проаналізувати специфічні особливості незахідного політичного процесу. По суті, теоретики політико-системного аналізу розробили методологію, яка дозволяє охоплювати і порівнювати політичні системи будь-якого типу і рівня розвитку.

Найперспективнішим напрямом побудови політико-системних класифікацій є вироблення тривимірних координатних типологій політичних систем, які дозволяють перебороти лінійно-східчає конструювання систем за критерієм вищі/нижчі. Особливу увагу в подальших дослідженнях варто приділити осмисленню „координатного” місця посткомуністичних і пострадянських держав, нестандартність яких дуже часто не вміщується в традиційні класифікаційні схеми.

До теми 6 Держава – основний інститут політичної системи

Клімова Г.П., Клімов О.В. Держава в політичній системі суспільства. Гуманітарний часопис. 2006. №3. С.94-99.

...Політична система як сукупність державних і суспільних організацій, об'єднань, а також правових і політичних норм, принципів організаційних і здійснення політичної влади в суспільстві представляє собою багатофункціональну структуру, що вміщує в себе компоненти різноманітного профілю:

1) інституціональний, що складається з різноманітних соціально-політичних інститутів і установ (державна, політичні партії, суспільні рухи, організації, об'єднання, різноманітні органи представницької і безпосередньої демократії, засоби масової інформації тощо);

2) функціональний, що складається з сукупності тих ролей і функцій, які здійснюються як окремими соціально-політичними інститутами, так і їх групами (форми і напрямки політичної діяльності, способи і методи здійснення влади, засоби впливу на суспільне життя тощо);

3) регулятивний, що виступає як сукупність політико-правових норм і інших засобів регулювання взаємозв'язку між суб'єктами політичної системи (Конституція, закони, звичаї, традиції, політичні принципи, погляди тощо);

4) комунікативний, що представляє собою сукупність різноманітних відносин між суб'єктами політичної системи з приводу влади, у зв'язку з опрацюванням і здійсненням політики;

5) ідеологічний, що вміщує в себе сукупність політичних ідей, теорій, концепцій (політична свідомість, політична культура, політична соціалізація).

Кожний з компонентів політичної системи має свою особисту структуру, форми внутрішньої і зовнішньої організації і засоби вираження. Серед політичних інститутів, які справляють найважливіший вплив на політичний процес і здійснюють політичний вплив на суспільство, треба, передусім, виділити державу, яка виступає базовим інститутом політичної системи суспільства.

Держава як політичний інститут виникає на ранньому етапі розвитку суспільства, в період розкладу родового строю. Але ж сам термін "держава" вперше з'являється у Новий час в Європі. Спочатку він укорінюється в Іспанії ("estado") та у Франції ("etat"), пізніше – в Німеччині ("Staat"). З самого початку його зміст визначається розвитком сучасної держави. Вихідне латинське слово "status" ("стан") поступово набуває нового значення. Ним визначали прихильників власника влади, потім володіння владою, і нарешті, владу як суспільну функцію. Починаючи з XVII ст., поняття "держава" також означає державну установу. Але крім цього в зміст даного терміна включаються і існуючі до Нового часу значення, у зв'язку з чим зникають більш давні слова "res-publika", "civitas", "regimen", "imperium".

Питання про поняття держави є доволі складним і далеко не ординарним. Це обумовлено як складністю і багатогранністю самої держави як явища, так і різноманітним сприйняттям вченими одних і тих саме державно-правових явищ. Крім цього, як справедливо підкреслював відомий австрійський юрист Г. Кельзен, "труднощі у визначенні поняття "держава" поглиблюються ще й тим, що даним терміном здебільшого позначаються різноманітні предмети і явища".

Поняття "держава" має неоднаковий зміст у різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях. Так, Аристотель розумів державу як об'єднання вільних громадян для здійснення управління справами суспільства. Саме через державу, на його думку, реалізується в людях природний потяг до спілкування. В розумінні Е. Канта, держава – це об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам. Сутність держави, на його думку, зводиться до максимальної відповідності державного устрою і режиму принципам права. Г.-Ф. Гегель розглядав державу як втілення ідей розуму, свободи і права. Субстанція держави, за Гегелем, проявляється як абсолютна влада ідеального цілого над одиничним, особливим і кінцевим, над життям, власністю і правами окремих осіб та їх об'єднань. Представники класової теорії держави К. Маркс і Ф. Енгельс наголошували на класовій сутності державної влади. Держава, на їх думку, це комітет, який управляє загальними справами всього класу буржуазії.

Прихильники юридичного позитивізму (К. Гербер і П. Лабанд в Німеччині, А. Дайсі в Англії, А. Есмен у Франції) розглядали державу виключно як правову конструкцію. В цих концепціях держава трактувалась як "правова форма для сукупного життя народу", "верховна юридична особа", "юридична організація народу", "юридичне уособлення нації".

Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Згідно з поглядом Ієрінга, держава – це соціальна організація примусової влади, яка забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими. У рамках нормативної теорії права, основоположником якої був Г. Кельзен, право і держава ототожнювалися. За Кельзеном, держава є системою відносин панування і підлеглості, в якій воля одних виступає як мотив для інших. Сутність цих відносин полягає в тому, що вони утворюють врегульовану і впорядковану, нормативну систему примусу. В такому розумінні держава є відносно централізований правопорядок. Кельзен визнає, що будь-яка держава є правовою.

К. Шмідт розробив теорію "тотальної держави". Це поняття передбачає передусім

існування владної держави – апарату політичної влади, яка в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. "Тотальну державу", на думку Шмідта, можна створити на основі "субстанціональної єдності" держави і "національної однорідності".

Протягом тривалого часу у вітчизняній та східноєвропейській науці панували уявлення про державу, що походили від ідеї класового устрою суспільства, в світлі якої вона розглядалася "як знаряддя, машина для придушення одного класу іншим", "організація економічно пануючого класу" тощо. Але наполягання на класичності такого визначення сутності держави і на безперечності його сприйняття було б невірним, тому що сутність держави обумовлюється конкретними історичними обставинами розвитку суспільства. Тому, природно, на стадії розвитку капіталізму, коли суспільство мало яскраво виражену класову структуру, коли в ньому існували антагоністичні класові протиріччя, сформувалось вчення про класову боротьбу як основу уявлень про державу. За таких умов воно було історично виправданим. Але сучасний період розвитку суспільства характеризується тим, що метою його є всебічний розвиток людини, забезпечення умов її життя, прав і свобод. Дійсність просякнута ідеями гуманізму, пріоритету загальнолюдських цінностей. Все це знаходить своє відображення у сучасних найбільш розвинутих країнах – правових, демократичних, соціально-орієнтованих. З цього випливає, як відмічають М.І. Байтин, М.Н. Марченко та ін., що при визначенні поняття держави важливо враховувати не тільки її класові ознаки і риси, але й позакласові, загальнолюдські. У цьому зв'язку, підкреслюють ці вчені, держава – це організація політичної влади, що потрібна для виконання як суто класових завдань, так і загальних справ, що впливають з природи будь-якого суспільства.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення держави, в науковій літературі традиційно склався погляд на неї як на суспільне явище, до структури якого входить кілька головних і кілька побічних елементів. На перше місце серед них висуваються територія, населення і публічна влада. Саме їх наявність, за класичними юридичними поглядами, відрізняє державу від додержавних та інших існуючих нарівні з нею суспільних утворень.

Територія – це матеріальна основа держави. Це одна з умов, що роблять можливим існування держави. Без території держава не існує. Територія є простір держави, де в повній мірі діє влада політичної еліти, що реалізується через юридичні норми. Територія не зводиться до так званої твердої землі. До неї входять також надра, повітряний простір, територіальні води. У всіх перелічених сферах держава здійснює свою суверенну владу і має право захищати їх від зовнішнього вторгнення з боку інших держав і приватних осіб.

Населення як складовий елемент держави є людське співтовариство, що існує на території даної держави і підкоряється її владі. Тут важливо підкреслити, що мешкає на території держави все населення, яке складає співтовариство людей, єдиний народ, націю. Треба підкреслити, що у більшості західних держав, особливо в англomовних країнах, поняття "народ" і "нація" використовуються як ототожнені. Поняття "нація" (від. лат. *patio* – плем'я, народ) пов'язується з державою, а під нею розуміється все співтовариство людей, народонаселення, що займає територію держави незалежно від етнічної приналежності, яке об'єднане єдиним правлінням. Дійсно, в межах народу як всього населення даної держави нерідко співіснують різні етнічні групи (народності), які також інколи кличуть себе націями.

Цілісність народу, тобто загальне підпорядкування населення владі, що існує, є важливою умовою цілісності держави. Розкіл населення за соціально-класовою або іншою (етнічною, релігійною) ознакою несе з собою велику загрозу існуванню держави. Виникнення конфлікту, наприклад, між етнічними спільнотами, що співіснують в межах

одної держави, супроводжується, як правило, відмовою, хоча б одною із сторін, підкорятися правлячій групі, що майже неминуче призводить до розпаду країни на декілька самостійних держав.

Визначальним елементом держави є політична влада. Держава надає своїм власним повелінням обов'язкову силу для всього населення. Ці повеління (накази) виражаються у вигляді юридичних норм (законів), що приймаються уповноваженими на це державними органами. Саме через законодавчі органи держави правляча політична група доводить свою волю до підвладних. Обов'язковість же виконання населенням встановлених юридичних норм забезпечується діяльністю виконавчо-розпоряджувальних (виконавчо-розпорядних) органів, судів, інших юридичних установ, а також спеціального апарату примусу.

Похідною ознакою держави є наявність в ній чиновництва, армії, поліції, розвідки, контррозвідки. Держава має у своїй власності певні необхідні для технічного забезпечення своєї діяльності засоби (озброєння, будівлі, транспорт і т. ін.). Для фінансового забезпечення своєї діяльності вона встановлює бюджет, систему податків, робить у разі необхідності внутрішні й зовнішні позики. Кожна держава має свої власні символи, якими є державний герб і прапор.

Держава є організацією суспільства, але організацією особливою, яка характеризується тим, що вона:

- всеохоплююча організація – об'єднує в єдине ціле всіх членів суспільства, відображує та забезпечує загальносуспільні інтереси і потреби;
- територіальна організація – об'єднує членів суспільства (громадян) за територіальним принципом, а територія є матеріальною базою держави;
- єдина організація, що об'єднує все суспільство як ціле, тоді як всі інші соціальні організації (політичні партії, професійні та молодіжні спілки, асоціації підприємств тощо) охоплюють лише окремі верстви населення;
- офіційна організація – репрезентує суспільство, виступає від його імені і такою визнана іншими державами;
- універсальна організація, бо об'єднує членів суспільства для вирішення питань, що стосуються різних сфер їх життя;
- верховна організація – є вищим за значенням та силою об'єднанням суспільства, всі інші соціальні організації у сфері загальносуспільних інтересів підпорядковані їй;
- централізована організація – внутрішня структура держави здійснюється за ієрархією, тобто підпорядкованістю нижчих організаційних структур (районів, місцевих органів державної влади і управління, державних підприємств і установ) вищим і насамкінець – загальнодержавним (парламенту, президенту, міністерствам).

Незважаючи на те, що держава є формою організації інтересів усіх членів суспільства, вона не об'єднує їх абсолютно в усіх сферах їхнього життя. Поряд із загальносуспільним інтересом існують інтереси особливі та індивідуальні, які відображаються, забезпечуються і охороняються відповідними соціальними об'єднаннями чи особисто індивідом. Держава не повинна сама втручатися у сферу цих інтересів, але обов'язком її є забезпечувати їх незалежність, гарантувати й охороняти від втручання з боку інших суб'єктів. Незалежність різних соціальних організацій та індивідів, наявність гарантованих державою сфер їх "самостійного" життя – важлива ознака цивілізованості держави і суспільства.

Особливість держави полягає й у тому, що вона є легітимною формою виявлення та вираження "загального" інтересу, засобом його забезпечення. В умовах соціального розшарування суспільства держава виступає як інструмент вираження цього інтересу як шляхом проведення безпосереднього волевиявлення громадян – референдумів, так й

опосередковано, через діяльність вищих представницьких органів державної влади.

При цьому "загальний" інтерес набуває спеціальної форми виразу у вигляді законів. Через закони держави "загальний" інтерес не тільки легітимується, формалізується, але й забезпечується відповідним механізмом здійснення. Подальша конкретизація "загального" інтересу щодо різних сфер суспільного життя, життєвих ситуацій, конкретних регіонів і т. ін. здійснюється спеціально створюваним для цього державним апаратом влади (управління). Він складається з державних службовців – громадян, які професійно займаються виробленням конкретних рішень, здійснюючи координацію загальносуспільних інтересів з особливими інтересами окремих регіонів, галузей суспільного виробництва та індивідуальними інтересами громадян.

Це обумовлює необхідність організації об'єднань державних службовців у різноманітні державні органи – міністерства, комітети, відомства, місцеві органи управління тощо. Держава забезпечує домінування "загального" інтересу над певними особливими та індивідуальними інтересами.

Як вияв державної організації суспільства є державна влада, яка характеризується поширеністю за територією, універсальністю, самостійністю, верховністю, легітимністю, незалежністю, повнотою. У найбільш концентрованому вигляді ознаки державної влади виявляються через її суверенність: верховенство – державна влада є вищою; повнота (неподільність) – державна влада належить народу, який є її єдиним джерелом; самостійність – державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств.

Державна влада має політичний характер. Вона здійснюється над різноманітними суспільними угрупованнями й окремими особами при їх взаємодії одне з одним у процесі реалізації політики. Політика завжди пов'язана з діяльністю держави, з участю в її справах. Більш того, політична влада є державною монополією. Інші організації, хоча і беруть участь у політиці, але їх влада поширюється тільки на членів тієї чи іншої організації і має характер звичайної суспільної, а не політичної влади. Держава є головним елементом політичної системи суспільства, до якої входять всі існуючі в суспільстві утворення політичного спрямування.

Джерелом сучасної державної влади в демократичній державі є її народ. Легітимація цієї влади відбувається на основі делегування її народом шляхом вільних виборів відповідним державним органом за встановленою Конституцією процедурою. Згідно з Декларацією про державний суверенітет України виборним державним органом, що може виступати від імені усього народу України, є Верховна Рада України. Іншим всенародно обраним органом первинного представництва народу згідно з Конституцією України (ст. 103) є Президент України. Усі інші державні органи – похідні від перших двох.

Таким чином, держава – організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики.

До теми 7 Політична система України та її особливості

Гороховський Д. І., Зенкін М. В. Еволюція української політичної системи після здобуття незалежності. Науковий журнал «Політикус». 2024. №4. С.51-56.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна зіткнулася з численними викликами у становленні своєї політичної системи. Перехід від радянської моделі до демократичного ладу був складним і супроводжувався як успіхами, так і серйозними труднощами. Перші роки незалежності характеризувалися політичною нестабільністю, економічними кризами та численними змінами у керівництві країни. Повномасштабна війна, яка розпочалася 24

лютого 2022 року, змінила українську державу та громадянське суспільство. З одного боку, вона сприяла національній єдності, коли політики та громадяни залишили осторонь політичні розбіжності, щоб зосередитися на військових зусиллях. З іншого боку, післявоєнна відбудова є складним викликом для України. Подолання, можливо, найсерйознішої демографічної кризи з часів Другої світової війни, відновлення економіки та інтеграція в євроатлантичну політичну, економічну структуру та структуру безпеки є завданнями, які неможливо виконати, маючи неефективну політичну систему. Росія, найімовірніше, не вдалася б до таких агресивних дій, якби Україна була міцною державою з ефективними інституціями і сильною армією. Слабкість державних інституцій, політична боротьба та розбіжності в суспільстві росія використовує з 2014 року, щоб поширювати уявлення про Україну як про «державу, яка не відбулася» («failed state»).

Всупереч цьому сприйняттю, Україна виявилася стійкою і далеко не легкою мішенню, що спростовує припущення кремля. Зрозуміло, що ціна війни для України могла б бути нижчою, якби інституційна спроможність країни була сильнішою. Україні вдалося сформувати коаліцію проукраїнських союзників, включаючи деякі з найрозвиненіших держав світу, такі як Сполучені Штати Америки, Канада, Велика Британія, Японія та Австралія. Це дає підстави для оптимізму щодо остаточного завершення війни. Однак, хоча колективний Захід і може запропонувати зброю, фінансову та технологічну підтримку, завдання побудови сильної української держави та її інституцій належить виконувати, насамперед, самим українцям. Запровадження воєнного стану фактично призупинило політичний процес у нашій державі. Водночас, цей складний період також відкрив нові можливості для ретельної оцінки та зміни політичної системи.

Тільки розбудова сильної та ефективно політичної системи здатна забезпечити стабільний розвиток України та її інтеграцію у міжнародне співтовариство. З огляду на зазначене вище, можна зробити висновок, що тема нашого дослідження є надзвичайно актуальною, адже розуміння еволюції української політичної системи допоможе визначити оптимальні шляхи для побудови міцної та стійкої держави в умовах сучасних викликів. Проблеми формування політичної системи, як основи стабільного розвитку суспільства та держави, посідають провідне місце у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців...

Мета статті полягає у виявленні ключових проблем і викликів, які стоять перед українською політичною системою та визначенні оптимальних шляхів їх подолання. Досягнення поставленої мети пов'язане з вирішенням низки завдань, головними з яких є: визначення сутності поняття «політична система», аналіз основних етапів еволюції політичної системи в Україні, оцінка впливу сучасних викликів на політичну систему та вироблення рекомендацій щодо її подальшого розвитку.

Методи дослідження. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, порівняння, історичний метод, системний підхід та моделювання.

Результати. Вивчення політичних систем бере початок від античних філософів, таких як Платон і Аристотель. Однак сучасна теорія політичної системи виникла лише в 1960-х роках, насамперед завдяки роботі Девіда Істона. У своїх основоположних працях «Політична система», «Концептуальна структура політичного аналізу», «Системний аналіз політичного життя» та «Основи політичного аналізу» американський вчений застосував системний аналіз до вивчення політики. Він трактував політичну систему як структуру, через яку суспільні цінності, вироблені всіма її членами, поширюються авторитетно, запобігаючи таким чином конфліктам. На думку Девіда Істона, основна функція політичної системи полягає в тому, щоб управляти розподілом цінностей і забезпечити, щоб цей розподіл був прийнятий як обов'язковий. По суті, він стверджував,

що розподіл цінностей у політиці ґрунтується на владі та забезпечується державним примусом.

Американські політологи Габріель Алмонд і Карл Дойч також є ключовими фігурами у розвитку класичної теорії політичних систем. Габріель Алмонд у своїх працях «Порівняльні політичні системи» та «Порівняльний політичний аналіз» дає визначення політичної системи як структури взаємодій, що слугує для інтеграції та адаптації суспільних елементів через використання або потенційне використання різного ступеня легітимного фізичного примусу. На його думку, політична система функціонує як легітимна влада, яка підтримує суспільний порядок і управляє трансформаційними процесами, забезпечуючи, таким чином, згуртованість і цілісність суспільства.

Карл Дойч розглядає політичну систему через модель обробки інформації, що характеризується схемою «вхід-вихід». Автор виділяє три ключові фактори, що впливають на ефективність політичної системи: якість інформації, отриманої із зовнішніх джерел («вхід»), ефективність механізмів системи для обробки цієї інформації («перетворення») та якість реакції системи на зовнішні стимули («вихід»).

Девід Істон, Габріель Алмонд і Карл Дойч заклали основу для різних інтер'претацій концепції політичної системи, кожна з яких внесла свій внесок у системний аналіз політики, запропонувавши унікальні перспективи і підходи. Структура політичної системи складається з кількох основних компонентів. Кожен із зазначених компонентів є важливим для існування, функціонування та ефективності політичної системи та для досягнення її цілей.

Таким чином, комплексне визначення «політичної системи» включає мережу державних і недержавних політичних інституцій, які взаємодіють між собою та своїм середовищем, керуючись усталеними нормами та практикою, сформованими політичними відносинами та під впливом переважаючої політичної культури. Ця цілісна структура сприяє функціонуванню та еволюції політичної системи, забезпечуючи її адаптивність і реакцію на суспільні потреби та зміни.

Еволюція політичної системи України після здобуття незалежності включає кілька основних етапів, кожен з яких має свої характерні риси та ключові події.

1. Перший етап (1991–2004 рр.): від незалежності до Помаранчевої революції. Ключовими подіями цього етапу є: – проголошення незалежності (1991 р.): 24 серпня 1991 року Україна проголосила незалежність, що стало початком формування нової політичної системи; – прийняття Конституції України (1996 р.): прийняття основного державного документа закріпило основи демократичної правової держави, розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову.

2. Другий етап (2004–2013 рр.): від Помаранчевої революції до Євромайдану. Ключовими подіями цього етапу є: – Помаранчева революція (2004 р.): масові протести проти фальсифікацій на президентських виборах призвели до повторного голосування і перемоги Віктора Ющенка; спроби демократизації та європейської інтеграції; – конституційна реформа (2004 р.): перехід до парламентсько-президентської республіки зменшив повноваження президента; – повернення до президентсько-парламентської республіки (2010 р.): під час президентства Віктора Януковича скасовані конституційні зміни 2004 року та повернута президентсько-парламентська форма правління.

3. Третій етап (2013–2014 рр.): Євромайдан та Революція гідності. Ключовими подіями цього етапу є: – Євромайдан (2013–2014 рр.): масові протести проти відмови діючого президента підписати угоду про асоціацію з ЄС, які переросли у Революцію гідності, що завершилася зміною влади; – анексія Криму та війна на сході України (2014 р.): росія анексувала Крим, а на Донбасі за підтримки росії почалися збройні конфлікти.

4. Четвертий етап (2014 р. – теперішній час): постмайданний період. Ключовими

подіями цього етапу є: – реформи та євроінтеграція: впровадження численних реформ, спрямованих на боротьбу з корупцією, децентралізацію, реформування судової системи та євроінтеграцію; – президентство Петра Порошенка (2014– 2019 рр.: зміцнення проєвропейського курсу, боротьба з корупцією, реформи в економіці та безпековому секторі; – президентство Володимира Зеленського (з 2019 р.): подальший розвиток реформ, проте з викликами у вигляді пандемії COVID-19 та ескалації війни з росією; – повномасштабне вторгнення росії (2022 р.): початок широкомасштабної війни, яка призвела до значних соціально-економічних викликів та мобілізації всіх ресурсів для захисту державності та суверенітету України.

Кожен із зазначених етапів має свої особливості та вплив на політичну систему України, формуючи її сучасний вигляд та виклики, які перед нею стоять. Сучасний етап, який розпочався у 2022 році і триває дотепер, є надзвичайно важливим і значущим. Повномасштабне вторгнення та запровадження воєнного стану має значний вплив на політичні процеси в нашій державі. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» призупинено вибори до органів всіх рівнів, заборонено проведення референдумів, мітингів та демонстрацій, створено військові адміністрації тощо.

Триває еволюція політичної системи, яка характеризується такими ознаками:

1. Зміна інформаційного простору:

- короткий часовий горизонт: в умовах війни учасники політичного процесу, експерти і медіа часто зосереджуються на подіях, які актуальні лише протягом одного-трьох тижнів;
- зміна структури інформаційного поля: домінування одного телеканалу на телебаченні замість конкуренції кількох каналів;
- зростання активності в Інтернеті на платформах Facebook, YouTube, Telegram, Tiktok, які юридично не є українськими;
- зростання впливу нових медіа: використання месенджерів як джерела новин, хоча вони не відповідають демократичним стандартам і продукують не стільки новини, скільки трактування.

2. Функціонування політичних інститутів в умовах війни:

- незмінність системи управління: основні гілки влади продовжують функціонувати, але зменшується роль парламенту;
- криза довіри до парламенту: зменшення довіри до Верховної Ради на фоні зростання довіри до силових структур; згідно з опитуванням «Громадяни і парламент: довіра, взаємодія та відкритість в умовах воєнного стану», проведеним Міжнародним республіканським інститутом спільно з Інтерньюз-Україна в рамках Програми USAID «РАДА: наступне покоління», встановлено, що у 2024 році довіра українців до Верховної Ради України суттєво знизилася (лише 29% українців заявили, що вони «цілковито» або «швидше» довіряють парламенту, тоді як у 2022 році цей показник становив 56%);
- криза партійної системи: втрата довіри до політичних партій, їхня неактивність в умовах війни, відсутність нових потужних політичних проєктів;
- поляризація політичного простору: існує реальна можливість виникнення двох основних груп партій – «військових» та «цивільних».

3. Суспільство, яке змінила війна:

- здатність до самоорганізації: під час війни українці продемонстрували високу здатність до самоорганізації;
- радикалізація суспільства: в Україні виникли різні соціальні групи, які можуть стати об'єктом цілеспрямованої радикалізації. Нараховується кілька мільйонів внутрішньо переміщених осіб, понад мільйон (ймовірно, кількість зростатиме) військовослужбовців, багато з яких усе життя відчуватимуть наслідки війни; багато біженців за кордоном мають

труднощі з інтеграцією в західні суспільства і можуть зіткнутися з проблемами адаптації у разі повернення до України; макроекономічні проблеми – підвищення рівня бідності та зниження якості життя; підвищення рівня легітимації насильства.

Проаналізувавши сучасний етап еволюції політичної системи в Україні, можна сказати, що він відзначається як позитивними, так і негативними тенденціями. Сучасний етап, розпочатий у 2022 році, демонструє, що політична система перебуває на стадії значних трансформацій. З одного боку, війна призвела до суттєвих змін в інформаційному просторі (коротші часові горизонти новин, домінування окремих медіаканалів та зростання впливу нових медіаплатформ). Це дозволяє швидше реагувати на події та забезпечує нові можливості для комунікації, але також створює ризики через нерегульованість та потенційну дезінформацію. Функціонування політичних інститутів в умовах війни також зазнало змін, хоча основні гілки влади й продовжують свою діяльність, зокрема зростає роль силових структур на фоні зменшення довіри до парламенту і політичних партій. Поляризація політичного простору, можливість виникнення «військових» та «цивільних» груп партій, а також криза партійної системи можуть ускладнити процеси управління та формування політики. Суспільство, яке змінила війна, продемонструвало високу здатність до самоорганізації, що стало важливим фактором для підтримки гуманітарних ініціатив та волонтерських рухів. Однак радикалізація суспільства може загрожувати соціальній стабільності.

Отже, сучасний етап еволюції політичної системи України характеризується як позитивними зрушеннями, так і серйозними проблемами, що потребують комплексного підходу до їх вирішення для забезпечення стабільності і прогресу країни в умовах війни.

Для підтримання стабільності та розвитку політичної системи доцільними є такі кроки:

- регулювання нових медіа: розробити законодавчі ініціативи для регулювання медіаплатформ, таких як Telegram і Facebook, щоб забезпечити їх відповідність демократичним стандартам і підвищити відповідальність за поширення інформації;
- підтримка незалежних медіа: підтримувати розвиток незалежних медіа, які можуть протистояти маніпуляціям і забезпечувати різноманітність думок у суспільстві;
- реформа політичних інститутів: провести реформу парламенту для підвищення ефективності його роботи та поліпшення іміджу, що включає боротьбу з лобізмом, підвищення депутатської дисципліни та впровадження норм етичної поведінки;
- залучення військових до політики: розробити механізми для інтеграції військових у політичні партії, щоб забезпечити їх вплив на питання безпеки та оборони без ризику для їхнього авторитету;
- подолання кризи партійної системи: заохочувати створення нових партійних проєктів, які незалежні від олігархічних груп і орієнтовані на інтереси громадян;
- діалог з громадськими організаціями: активізувати співпрацю з громадськими організаціями та волонтерами для створення політичних проєктів, що відповідають сучасним викликам;
- психосоціальна підтримка: запровадити програми психосоціальної підтримки для осіб, що постраждали від війни з метою зменшення ризиків радикалізації та соціальної напруги;
- активізація громадянського суспільства: сприяти розвитку громадянського суспільства через підтримку волонтерських ініціатив та забезпечення умов для активної участі громадян у політичному процесі;
- адаптація виборчої системи: розробити та реалізувати механізми дистанційного голосування для внутрішньо переміщених громадян для забезпечення їхньої участі у

виборчих процесах;

– захист виборчих прав: внести зміни до Виборчого кодексу для запобігання участі у виборах осіб, які визнані судом державними зрадниками чи колаборантами.

Зазначені кроки сприятимуть стабільності та розвитку політичної системи України. Висновки. Українська політична система пройшла кілька важливих етапів розвитку, кожен з яких суттєво вплинув на сучасний політичний устрій країни. Сучасний етап характеризується значними змінами в інформаційному просторі, у функціонуванні політичних інститутів та суспільних процесах. Війна з росією знизила довіру до парламенту та політичних партій, посилила політичну поляризацію та змінила роль нових медіа. Хоча суспільство й показало високу здатність до самоорганізації, одночасно загострилися соціальні та економічні проблеми. Рекомендації для подолання цих викликів включають регулювання нових медіа, підтримку незалежних ЗМІ, реформу політичних інститутів, інтеграцію військових у політику, подолання кризи партійної системи, активізацію співпраці з громадськими організаціями. Ці заходи сприятимуть стабільності та розвитку політичної системи України. Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для розробки ефективних політичних стратегій та реформ, які забезпечать стабільність і розвиток української політичної системи в умовах сучасних викликів.

До теми 8 Динаміка та статика політичних систем. Модернізація та трансформація політичних систем

Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації. Humanitarian vision. 2017. Vol. 3, Num. 1. С. 61-66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_12

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин політична стабільність є одним із основних об'єктів політологічного аналізу, який зазнає значних викликів у контексті глобалізації, а у випадку пострадянських суспільств – ще й системної політичної і соціально-економічної кризи перехідної доби. Виклики ж несуть не лише загрози, але й можливість ширшого погляду на цей феномен, переосмислення його ключових характеристик та потребу у виробленні основ нової дослідницької програми, яка б забезпечила розуміння специфіки політичної стабільності сучасних суспільств в умовах глобального світу. Відсутність єдиного комплексного підходу до дослідження сутності політичної стабільності та її типології породжує необхідність глибокого теоретичного та практичного аналізу.

Розгляд та аналіз основних параметрів політичної стабільності є не лише теоретичним, але й прикладним. На початку XXI ст. політична стабільність України дедалі частіше піддається як зовнішнім, так і внутрішнім викликам та загрозам. У такому контексті аналіз поняття “політична стабільність” держави, її вимірів та типів, особливо – у світлі останніх подій (“Революція гідності” 2013–2014 рр., окупація Автономної Республіки Крим, антитерористична операція на сході України), є актуальний і необхідний.

Утім, незважаючи на широке коло науковців, які займалися цією проблематики, у сучасній політичній науці все ж відсутній комплексний підхід до дослідження політичної стабільності та виокремлення її типів.

Мета публікації – розкрити сутність та здійснити теоретичний аналіз основних підходів до класифікації політичної стабільності. Поняття стабільності, з огляду на стрімкий суспільний розвиток, є доволі багатоаспектним та може вживатись у різних

значеннях. У сучасному науковому дискурсі під терміном “стабільність” (від лат. *stabilis* – постійний, стійкий) найчастіше розуміють сталість розвитку певних елементів, яка дає їм змогу повноцінно і без перешкод функціонувати впродовж тривалого часу. Стабільність як властивість, що визначає ефективність функціонування та життєдіяльності, виявляється у всіх сферах життя суспільства. З погляду соціогуманітарних дисциплін стабільність зазвичай розглядається не як абстрактне поняття, а у прив’язці до певної сфери життя суспільства: економічної, політичної, культурної тощо. Одне з перших визначень політичної стабільності (у виданні “Політологія. Енциклопедичний словник”) трактує її як систему зв’язків між різними політичними суб’єктами, для якої характерні цілісність і здатність ефективно реалізовувати свої функції.

Майже аналогічне визначення політичної стабільності – як стану політичної системи суспільства, якому властива сукупність зв’язків між різними політичними суб’єктами, що їм притаманна стійкість і цілісність, здатність до ефективної і конструктивної співпраці – подано у виданні “Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник”. Проте ці та подібні визначення не враховують динамічні характеристики політичної стабільності та можуть виявитись недостатніми для аналізу під час нашого дослідження.

Політична стабільність є одним із вимірів соціальної стабільності. Це “такий стан співвідношення соціальних груп і політичних сил, за якого жодна з них не може істотно змінити політичну систему в своїх інтересах, тобто забезпечується її статус-кво”. Така рівновага продукується і відтворюється через складний механізм вертикальних (внутрішніх) і горизонтальних (зовнішніх) зв’язків політичної системи. У першому випадку йдеться про рівновагу складових політичної системи і взаємодію між її інститутами, а у другому – взаємодію всієї політичної системи з іншими системами соціуму.

Проблема стабільності як однієї із вагомих теоретичних категорій політичної науки, а також однієї із характерних ознак політичної реальності насамперед розглядається як якісна властивість політичної системи. Політична стабільність є багатоманітним та багаторівневим соціальним явищем, характеристики якого комплексно розглядають з перспективи з різних наукових шкіл та теорій. Попри те, що поняття “стабільність”, “політична стабільність” вживають досить часто, поки що в наукових працях не сформульовано їх однозначного тлумачення. Політична стабільність, на нашу думку, є суб’єктивним явищем і для її застосування повинна бути наявна ефективна база функціонування політичної системи. Політичну стабільність можна розглядати як:

- впорядкованість суспільних відносин, злагоджене функціонування різних елементів суспільної системи. Такий стан забезпечується завдяки налагодженим взаємозв’язкам між цими елементами;

- баланс (рівновага) різних політичних сил та інтересів. На думку А. Крапа, застосування такого підходу для аналізу соціальнополітичних явищ може викликати певні складнощі, оскільки в політиці частіше, ніж в інших сферах життя, утворюється меншість, лідери якої закономірно прагнуть до зосередження у своїх руках максимальної могутності (ресурсів, важелів впливу тощо) і домінування;

- прояв демократичної форми правління. Зокрема, на думку американського політолога Р. Даля, стабільність пов’язана з основними елементами демократії: публічне змагання за голоси виборців і розширення участі у політичному процесі громадян;

- відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насилля або ж наявність у держави можливостей подолати його у кризових умовах. Ми розглядаємо політичну стабільність як характеристику політичної системи, оцінка і об’єктивний стан якої відображається у знанні, ставленні, установках та поведінці населення як соціально-демографічного і політично-соціального агента на мікро- та макрорівнях функціонування

суспільства.

Оскільки трактуємо політичну стабільність крізь призму функціонування політичної системи держави, можемо виокремити її характерні особливості:

1. Політична стабільність має поліваріантну природу і виявляє себе на всіх рівнях та підсистемах політичної системи: – з перспективи інституційної підсистеми

– стабільність характеризується стадіальною та ефективною діяльністю ключових системних інститутів (державного апарату, політичних партій, організацій) і взаємостосунками між ними;

– у нормативній підсистемі стабільність виявляється у збалансованому регулятивному впливі та існуванні широкої і гнучкої системи нормативноправового поля держави;

– у культурній підсистемі стабільність проявляється у високому рівні політичної культури;

– у функціональній підсистемі стабільність виражається у ефективності застосування способів та засобів реалізації влади;

– у комунікативній підсистемі прояви стабільності характеризуються налагодженими формами взаємодії влади та суспільства, наявністю ефективних та стійких способів співпраці та зворотного комунікативного зв'язку на всіх рівнях.

2. Політична стабільність є динамічним утворенням, яка проявляє себе в процесі хвилеподібних коливань політичної системи, наявних викликів і відповідних реакцій на них з її боку.

3. Політична стабільність є якістю, що виявляється під час функціонування політичної системи і, одночасно, наслідком цього функціонування. Політична система держави повинна гарантувати політичну стабільність.

4. Головне в політичній стабільності – це забезпечення порядку, що виявляється через ефективність діяльності владних структур, їх легітимності та постійності норм і цінностей політичної культури.

5. Важелем впливу на політичну стабільність є масова підтримка політичної влади з боку суспільства. Така підтримка залежить від стійкості позитивних думок та оцінок, які свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур. Підтримка та схвалення з боку населення запобігає конфліктам, свідчить про консолідованість населення та є показником ефективності функціонування політичної системи.

6. Протилежним до явища політичної стабільності є нестабільність. На думку А. Крапа, конкретні вияви нестабільності залежать від співвідношення політичних сил, особливостей процесу прийняття рішень. Дестабілізація демократичної форми правління внаслідок об'єктивних для неї загроз залежить від декількох обставин. Насамперед велике значення має наявність або відсутність глибоких “розколів” у суспільстві, тобто, культурних, ідеологічних і соціально-економічних конфліктів.

На думку професора Йельського університету, політолога Дж. Лінца (J. Linz), основою стабільності політичної системи є легітимність, дієвість і ефективність. Як структурні елементи стабільності, легітимність (підтримка влади), дієвість (здатність знаходити рішення для важливих проблем) і ефективність (здатність впроваджувати політику з бажаними результатами) виявляються через ставлення людей до влади. Відсутність єдиного комплексного підходу до вивчення політичної стабільності зумовлює необхідність розгляду окремих авторських підходів до її типологізації.

Варто зазначити, що традицію виділення двох типів політичної стабільності залежно від політичного режиму започаткував американський політолог С. Ліпсет. На його думку, доцільно розрізняти стабільність демократії та стабільність “не демократії” (диктатури). Своєю чергою, ці типи стабільності можна поділити на такі підвиди як стабільна /

нестабільна демократія, стабільна / нестабільна диктатура.

З огляду на рівень суспільного розвитку і засоби її досягнення американський політолог Дж. Яворські (J. Jaworsky) пропонує розрізняти мінімальну і демократичну стабільність. “Мінімальний рівень політичної стабільності означає просто відсутність на території держави громадянських війн та інших форм збройних конфліктів. Такої стабільності можна досягти, зокрема, й авторитарними методами. Демократична ж стабільність ґрунтується на здатності демократичних структур швидко реагувати на зміни громадського настрою для забезпечення досягнення миру і громадянської згоди”.

Зважаючи на те, що політична стабільність є одночасно результатом узгодження принципів та інтересів суспільства в межах певної політичної системи, окремі науковці також виділяють:

- Абсолютну (повну) політичну стабільність, яка розглядається як певна абстракція, оскільки не існує реальних механізмів для її реалізації. Теоретично така стабільність може бути втілена в межах абсолютно замкнутих політичних систем, які не взаємодіють із зовнішнім середовищем. Стосовно демократичних режимів втілення такої стабільності є неможливим.

- Статичну стабільність, яка характеризується сталістю, непорушністю політичних традицій та установок. Така стабільність заснована на уявленні про необхідність збереження консервативних традицій, створення стереотипів політичної поведінки та панівної ідеології.

- Динамічну політичну стабільність, що є живою, конструктивною основою для функціонування та самовідтворення демократичних режимів. Зміни, що відбуваються в межах демократій, пов’язані з процесом політичної наступності та здатності таких відкритих систем реагувати на внутрішні та зовнішні впливи.
- Стагнаційну стабільність – характеризується застоєм, згортанням політичних змін та процесів, розпадом структур політичного життя. Така політична система приречена на розпад, припинення політичного розвитку та політичного регресу загалом.

- Консолідаційну стабільність. Такий тип політичної стабільності характерний для демократичних режимів, що заснований на суспільній згоді та громадянському мирі. Політична консолідація є основою для функціонування демократичних режимів, адже передбачає прогресивний розвиток політичної системи та є одним із механізмів забезпечення динамічного відтворення всіх її складових ...

....Серед вітчизняних дослідників ці методи досягнення політичної стабільності згадуються і в А. Крапа. На нашу думку, в ширшому значенні стабільності доцільно також розрізняти її внутрішню та зовнішню складову. Внутрішня складова містить параметри системи, які ми розглянули, – стабільність у суспільному житті, у структурі політичної системи, відсутність внутрішньополітичних конфліктів. Зовнішня складова передбачає відсутність зовнішньополітичних конфліктів та напруження у міжнародному середовищі, а також суто політична складова, яка містить побудову ефективної системи колективної безпеки, скорочення ядерних озброєнь, розроблення та реалізація основних принципів мирного співіснування та стабілізації міжнародних відносин...

Отже, на основі розглянутих підходів до політичної стабільності, можемо стверджувати, що політична стабільність – багатогранний феномен, який на сучасному етапі розвитку політичної науки є все ж мало дослідженим. Стабільність як якісна властивість політичної системи та ознака сталого і динамічного демократичного розвитку проявляє себе на всіх рівнях політичної ієрархії держави та характеризується багатьма параметрами. Класифікація політичної стабільності, яку ми запропонували на основі різноманітних критеріїв, дає змогу стверджувати про відсутність єдиного бачення

проблеми типологізації політичної стабільності з боку науковців. Перспективним напрямом наших подальших наукових досліджень політичної стабільності вбачається вивчення проблем стабільності політичної системи в Україні та з'ясування комплексу чинників, які впливають на її функціонування та розвиток.

